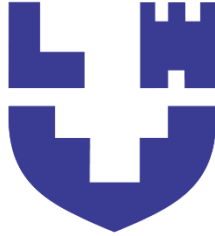

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет**

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО (ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА)

Конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми 081 Право
галузі знань 08 Право
спеціальності 081 Право
для денної та заочної форм навчання

Луцьк 2026

УДК 343(07)
К82

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозиторій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Н.П. ПОЛІЩУК

Рекомендовано до видання вченою радою факультету бізнесу та права ЛНТУ, протокол № ____ від « ____ » _____ 2026 року.

Голова вченої ради факультету бізнесу та права _____ Л.Л.КОВАЛЬСЬКА

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри права ЛНТУ, протокол № ____ від « ____ » _____ 2026 року.

Завідувач кафедри права _____ В.В. АНІЩУК

Укладач: _____ В.В. АНІЩУК, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права ЛНТУ.

Рецензент: _____ А.М. ЗЕМКО, кандидат юридичних наук, професор кафедри права ЛНТУ.

Відповідальний за випуск: _____ В.В. АНІЩУК, кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права ЛНТУ.

К82 Кримінальне право (загальна частина) [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми 081 Право 08 Право 081 Право для денної та заочної форм навчання / уклад. В.В. Аніщук., Луцьк: ЛНТУ, 2026. 246 с.

Методичне видання складене відповідно до робочої навчальної програми. Конспект лекцій містить основи теоретичного матеріалу, список рекомендованої літератури, що сприятиме засвоєнню знань з курсу «Кримінальне право України».

© В.В. Аніщук, 2026

ЗАГАЛЬНІ ВКАЗІВКИ

Метою викладання навчальної дисципліни «Кримінальне право (загальна частина)» є здобуття студентами необхідних знань із дисципліни, правильне розуміння теоретичних положень про історію, принципи та категорії науки кримінального права; навчання правильному орієнтуванню у діючому кримінальному законодавстві, застосуванню норм кримінального права при кваліфікації кримінальних правопорушень; формування поважного ставлення до закону про кримінальну відповідальність як важливого засобу захисту людини, її прав, свобод і законних інтересів, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань.

Даний конспект лекцій присвячений досягненню викладених цілей, та підготовці висококваліфікованих і конкурентноздатних фахівців, які відповідають світовим стандартам і спроможні ефективно виконувати сучасні завдання, покладені на правозастосовчі органи, демонструючи глибокі знання кримінального права України та вміння правильно використовувати її положення у подальшій практичній діяльності.

Конспект лекцій побудований відповідно до змісту і структури навчальної і робочої навчальної програми з дисципліни «Кримінальне право (загальна частина)». Він охоплює 23 теми двох змістових модулів.

В основу конспекту лекцій покладені праці таких науковців, як Ю. В. Баулін, А. А. Вознюк, Ю. В. Гродецький, В. П. Ємельянова, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін.

Ключові теми конспекту:

- Поняття та загальна характеристика кримінального права України як окремої галузі права.

- Закон про кримінальну відповідальність.
- Поняття кримінального правопорушення та класифікація кримінальних правопорушень.
- Стадії вчинення кримінальних правопорушень.
- Кримінальна відповідальність.
- Склад кримінального правопорушень та його види.
- Співучасть у кримінальному правопорушенні.
- Звільнення від кримінальної відповідальності.
- Поняття та цілі покарання. Види покарання.
- Звільнення від покарання та його відбування.
- Судимість.
- Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.
- Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

ЗМІСТ

ТЕМА 1. Поняття та загальна характеристика кримінального права України як окремої галузі права	6
ТЕМА 2. Закон про кримінальну відповідальність	16
ТЕМА 3. Поняття кримінального правопорушення та класифікація кримінальних правопорушень	
ТЕМА 4. Стадії вчинення кримінальних правопорушень	30
ТЕМА 5. Кримінальна відповідальність	51
ТЕМА 6. Склад кримінального правопорушення та його види ...	58
ТЕМА 7. Об'єкт кримінального правопорушення	64
ТЕМА 8. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення	71
ТЕМА 9. Суб'єкт кримінального правопорушення	83
ТЕМА 10. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення	90
ТЕМА 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні	97
ТЕМА 12. Множинність кримінальних правопорушень	108
ТЕМА 13. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння	116
ТЕМА 14. Звільнення від кримінальної відповідальності	130
ТЕМА 15. Поняття та цілі покарання. Види покарання	142
ТЕМА 16. Призначення покарання	148
ТЕМА 17. Звільнення від покарання та його відбування	159
ТЕМА 18. Судимість	179
ТЕМА 19. Обмежувальні заходи	183
ТЕМА 20. Інші заходи кримінально-правового характеру	188
ТЕМА 21. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	201
ТЕМА 22. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	210
ТЕМА 23. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав	225
РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ	237

ТЕМА 1. Поняття та загальна характеристика кримінального права України як окремої галузі права

Мета: Розуміти сутність, предмет та метод правового регулювання кримінального права, його завдання. З'ясувати зміст основних принципів кримінального права, їхнє значення у побудові всієї галузі кримінального права, а також функцій, які виконує кримінальне право. З'ясувати місце та роль кримінального права у правовій системі України.

ПЛАН

1. Поняття та предмет кримінального права як галузі права.
2. Кримінальне право у системі права України.
3. Наука кримінального права.
4. Функції та принципи кримінального права, як галузі права.
5. Система кримінального права.

1. Поняття та предмет кримінального права як галузі права.

Кримінальне право – одна з фундаментальних галузей права. Кримінальне право відноситься до публічних галузей права, яке покликане забезпечити охорону основних суспільних відносин, прав та свобод особи, а також правопорядок у державі.

Назва даної галузі права походить від латинського слова «crimen», що в перекладі означає злочин. Кримінальне право – це самостійна галузь права, тому для неї характерні як ознаки, притаманні всім галузям права, так і специфічні, властиві тільки їй, ознаки. На підставі цього можна виділити наступні ознаки:

1) системність. Кримінальне право являє собою певну систему правових норм, які встановлюють правила поведінки людей у суспільстві. Системність, як ознака, означає внутрішню узгодженість норм кримінального права. Тобто норми кримінального права мають становити єдину систему, зміст однієї правової норми не повинен суперечити іншій. Ця ознака дозволяє уникнути колізій та прогалин у законодавстві.

2) загальнообов'язковий характер. Норми кримінального права мають загальну дію і є обов'язковими для виконання. Ці норми здебільшого виступають як норми-заборони. Вони забороняють певні вчинки людей, а саме кримінально-протиправні дії або кримінально-протиправну бездіяльність, під загрозою застосування заходів примусу – кримінального покарання;

2) формальна визначеність. Норми кримінального права встановлюються тільки органом законодавчої влади і закріплюються у

відповідних законах. Відповідно до п. 22 ст. 92 Конституції України кримінальні закони видаються виключно Верховною Радою України. Ніякі інші органи держави або посадові особи (навіть Президент України) неправомочні на видання норм кримінального права. Цією ознакою кримінальне право відрізняється від інших галузей права (наприклад, норми цивільного права можуть встановлюватися урядом, норми адміністративного права – навіть органами влади на місцях). Отже, кримінальне право виражається тільки в законах і його єдиним джерелом є кримінальний закон. Саме тому кримінальне право має формальну визначеність – воно точно фіксує у законах у гранично формалізованому вигляді ознаки кримінальних правопорушень і покарань за них, тобто вимоги, які ставляться до поведінки людей, рамки та умови їх вчинків, наслідки протизаконних дій чи бездіяльності. Слід зазначити, що формальна визначеність кримінального права – це не тільки гарантія законності і однаковості застосування його норм, а й одне з невід’ємних прав людини. Визначеність правових приписів, фіксуючи межу між кримінально-протиправною і некримінально-протиправною поведінкою, тим самим чітко встановлює можливість людини здійснювати свої права і свободи відповідно до закону, чітко уявляти собі, що дозволено, а що заборонено кримінальним законом.

3) предметом і методом правового регулювання. Його норми встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили (ч. 2 ст. 1 КК). Саме відносини, що виникають у зв’язку із вчиненням кримінального правопорушення і застосуванням за нього певних покарань, і є предметом кримінального права. Метод правового регулювання кримінального права – імперативний.

4) державна забезпеченість. Така ознака кримінального права виявляється у покаранні, що призначається судом від імені держави за вчинене кримінальне правопорушення, як санкції за порушення кримінально-правової заборони, передбаченої у законі.

Таким чином, кримінальне право як галузь права – це система правових норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

2. Кримінальне право у системі права України.

Кримінальне право, перебуваючи у єдиній системі права України, тісно пов’язане з іншими галузями. Цей зв’язок виявляється передусім у тому, що кримінальне право виконує стосовно інших галузей права

охоронну функцію. Здійснюючи охоронну функцію, кримінальне право опосередковано бере участь у регулюванні тих суспільних відносин, що становлять предмет інших галузей права. Розглянемо окремі приклади взаємозв'язку кримінального права з іншими галузями.

Кримінальне і конституційне право. Конституційне право, норми якого закріплені в Конституції України та інших конституційних законах (наприклад, у законі про громадянство), мають основне, базове значення для кримінального права. Перш за все норми кримінального права повинні цілком відповідати положенням Конституції. Якщо ж яка-небудь норма суперечить положенням Основного Закону, вона не може бути застосована. Норми Конституції є нормами прямої дії і тим самим можуть застосовуватися у кримінальних провадженнях. Наприклад, ст. 41 КК, що регулює відповідальність особи при виконанні нею кримінально протиправного наказу чи розпорядження, може бути правильно застосована тільки на підставі ст. 60 Конституції, де передбачено, що ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази і що за віддання і виконання явно злочинного розпорядження чи наказу настає юридична відповідальність. Для кримінального права мають вирішальне значення положення Конституції України про заборону зворотної дії законів та інших нормативних актів; про те, що ніхто не може нести відповідальність за діяння, яке на час його вчинення не визнавалося законом як правопорушення; про те, що ніхто не може бути двічі притягнутий до відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення та ін. (статті 58, 61 тощо).

Кримінальне право покликане охороняти притаманними йому методами встановлений Конституцією України суспільний і державний лад, законні права і свободи громадян від кримінально протиправних посягань на них. Так, оскільки у ст. 3 Конституції зазначено, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю, у кримінальному законодавстві встановлено сувору відповідальність за кримінально протиправні діяння, спрямовані проти цих благ особистості. У Конституції зазначено, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу (ч. 1 ст. 17). Відповідно до цього в КК передбачено відповідальність за посягання на суверенітет, територіальну недоторканність і національну безпеку України як найважливіші об'єкти кримінально-правової охорони (розділ I Особливої частини КК).

Можна навести ще багато положень Конституції України, що визначають спрямованість і зміст норм кримінального права. Отже, кримінальне право стосовно права конституційного перебуває у субординаційній залежності і має цілком відповідати Основному Закону держави.

Кримінальне й адміністративне право. Тісний зв'язок між цими галузями права спостерігається у тій частині адміністративного права, що встановлює адміністративну відповідальність за різні правопорушення (так звані адміністративні делікти). У цій своїй частині адміністративне право виконує охоронну функцію, захищаючи правопорядок від адміністративних правопорушень. У свою чергу кримінальне право охороняє правопорядок від більш небезпечних посягань – кримінальних правопорушень. Саме ступінь суспільної небезпечності відрізняє адміністративний делікт від кримінального правопорушення. Наприклад, дрібне хуліганство – це адміністративний делікт, що тягне за собою адміністративне стягнення. Хуліганство ж як кримінальне правопорушення є більш суспільно небезпечним: воно грубо порушує суспільний порядок, норми моральності і тому тягне за собою досить суворе кримінальне покарання за ст. 296 КК.

Кримінальне і кримінально-процесуальне право. Кримінальне право визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями і які покарання можуть бути призначені особам, винним у їх учиненні. З метою правильного з'ясування питання про винність особи в учиненні кримінального правопорушення і правильного застосування до неї покарання встановлено особливу процесуальну процедуру, яка виявляється у розслідуванні кримінальних правопорушень і судовому розгляді кримінальних проваджень. Ця процесуальна процедура (кримінальний процес, чи кримінальне судочинство) регулюється нормами кримінально-процесуального права, зосередженими у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК). Таким чином, зв'язок між кримінальним (матеріальним) правом і кримінально-процесуальним правом виявляється, насамперед, у тому, що вони співвідносяться між собою як зміст і форма. Кримінально-процесуальне право є формою, у якій застосовується кримінальне право. Кримінальне право і кримінальні правовідносини реалізуються через кримінально-процесуальне право, через кримінально-процесуальні відносини. Якби не було кримінального права, кримінально-процесуальне право було б безпредметним. З іншого боку, відсутність кримінально-процесуального права позбавила б кримінальне право тієї необхідної процесуальної форми, в якій воно тільки і може реалізуватися.

Кримінальне і кримінально-виконавче право. Кримінально-виконавче право являє собою сукупність юридичних норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі виконання покарань, призначених вироком суду. Тісний зв'язок кримінально-виконавчого права з кримінальним визначається перш за все тим, що воно ґрунтується на нормах кримінального права, яке визначає підстави, межі, умови і порядок призначення покарань. Сам же порядок і умови виконання (відбування) таких покарань регулюються нормами кримінально-виконавчого права, зосередженими у Кримінально-виконавчому кодексі України (КВК).

Мета покарання, визначена в ст. 50 КК, а саме кара засудженого, його виправлення, а також попередження вчинення нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, в подальшому реалізується в кримінально-виконавчому праві (ст. 1 КВК).

3. Наука кримінального права. Кримінальне право як навчальна дисципліна.

Наука кримінального права являє собою частину юридичної науки, одну із галузей суспільних наук. Її змістом є злагоджена система кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень про кримінальне правопорушення і покарання.

Науку кримінального права як систему кримінально-правових поглядів, ідей, уявлень і понять слід відрізнити від кримінального права як системи (сукупності) юридичних норм, галузі права. Кримінальне право як галузь права виступає для науки предметом вивчення.

Саме наука кримінального права, вивчаючи кримінальне законодавство, з'ясовуючи його соціальне призначення, характер усіх його інститутів, їх ефективність, виявляє практичне значення кожної норми, прогалини у правовому регулюванні, досліджує проблеми вдосконалення кримінально-правових норм.

Предметом науки кримінального права є такі соціальні явища, як кримінальне правопорушення і покарання. Вона розкриває їх соціальний зміст, юридичні ознаки, з'ясовує підстави кримінальної відповідальності, вивчає проблеми складу кримінального правопорушення, розробляє теоретичні основи відповідальності за попередню кримінально протиправну діяльність, співучасть у кримінальному правопорушенні, дає поняття і класифікацію видів множинності кримінальних правопорушень, обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння тощо. Предметом вивчення науки кримінального права є не тільки кримінальне законодавство, а й практика його застосування.

Кримінальне законодавство і практика його застосування вивчаються наукою в їх історичному розвитку і зміні. До кола проблем, досліджуваних наукою кримінального права, входять законодавство, практика його застосування, а також теорія кримінального права інших держав як ближнього, так і далекого зарубіжжя.

Методи науки – це ті способи, прийоми, за допомогою яких пізнаються явища об'єктивної дійсності, що становлять предмет даної науки.

До основних методів науки кримінального права належать:

філософський, або діалектичний, метод пізнання – як загальний метод пізнання використовується у науці кримінального права для пояснення різних явищ. Діалектичний закон про загальний, універсальний зв'язок явищ дає можливість розглядати кримінальне право не як самостійне, не пов'язане ні з чим явище, а простежити його численні зв'язки із соціальними процесами, сутністю держави, співвідношенням з іншими галузями права і т.д.;

юридичний, або догматичний, метод – це метод, заснований на використанні правил формальної логіки для пізнання права. Він виявляється у формулюванні і розкритті юридичних понять, побудові юридичних конструкцій, з'ясуванні дійсного змісту законів шляхом їх тлумачення. З його допомогою коментуються кримінальні закони, що надзвичайно важливо для їх однакового застосування. Завдяки цьому методу розроблені вихідні поняття кримінального права, наприклад, поняття складу кримінального правопорушення та ін.

соціологічний метод – виявляється у дослідженні кримінального правопорушення і покарання як соціальних явищ. Наприклад, питання про соціальні чинники, що впливають на криміналізацію чи, навпаки, декриміналізацію певного діяння. Соціологічний метод використовує конкретно-соціологічні дослідження (анкетування, аналіз статистичних даних, інтерв'ювання тощо) для виявлення соціального змісту конкретних кримінальних правопорушень, їх видів, соціальної характеристики суб'єктів різних кримінальних правопорушень.

метод системного аналізу – передбачає вивчення кримінального права та його інститутів як цілісної системи, що складається із декількох підсистем, структурні елементи яких перебувають поміж собою в тісній єдності;

метод порівняльного правознавства, або компаративістський метод – виявляється у вивченні норм кримінального права іноземних держав з метою їх зіставлення, порівняння з нормами кримінального права України.

історичний, або генетичний, метод дослідження – передбачає вивчення норм кримінального права в історичному розвитку.

Основні завдання науки кримінального права полягають у такому:

а) розв'язання фундаментальних проблем теорії кримінального права;

б) розроблення рекомендацій щодо практики застосування норм КК України;

в) подальше вивчення всіх інститутів кримінального права з метою виявлення їх ефективності;

г) зміцнення тісних зв'язків із правотворчими і практичними органами;

г) подальше вдосконалення науково-педагогічної діяльності з метою підготовки висококваліфікованих фахівців-правознавців.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це курс, який викладається у вищих та середніх юридичних навчальних закладах, який побудований на систематизованому кримінальному законодавстві та основних положеннях науки кримінального права.

4. Функції та принципи кримінального права, як галузі права.

Функції кримінального права – це основні напрямки впливу певної галузі права. Можна виділити наступні основні функції кримінального права:

1. Охоронна – це основна функція кримінального права, оскільки воно охороняє властивими йому заходами ті суспільні відносини, що регулюються іншими галузями права (ст. 1 КК). Ці галузі права, регулюючи певні суспільні відносини, сприяють їх розвитку і реалізації, кримінальне ж право охороняє ці відносини від кримінально протиправних посягань на них. Так, норми цивільного права регулюють відносини, що складаються у сфері власності. У кримінальному ж праві внаслідок його охоронної функції встановлюються каральні санкції за кримінальні правопорушення проти власності (див. розділ VI Особливої частини КК). У Конституції України та законах України про вибори в органи влади визначено порядок таких виборів, права виборців, регламент діяльності виборчих комісій тощо. У кримінальному праві з метою охорони цих відносин встановлено покарання за такі кримінальні правопорушення, як перешкоджання здійсненню виборчого права, порушення таємниці голосування та ін. (див. розділ V Особливої частини КК).

2. Регулятивна функція виявляється у трьох її складових:

1) норми кримінального права, забороняючи вчиняти суспільно небезпечні дії (бездіяльність), у той же час вимагають певної правомірної

поведінки. Кримінальний закон, який набрав чинності, вже самим фактом свого існування впливає на поведінку людей. Для більшості громадян вимоги кримінального закону цілком відповідають їх уявленням про належну, правомірну поведінку. Частина громадян виконує заборони кримінального закону, бояться відповідальності і покарання. Тим самим здійснюється регулятивна функція кримінально-правових норм, запобігання кримінальним правопорушенням;

2) виконуючи функцію охорони встановлених у державі суспільних відносин, норми кримінального права одночасно регулюють їх. Наприклад, захищаючи відносини власності нормами, поміщеними в розділі VI Особливої частини КК, кримінальне право сприяє їх правомірному існуванню і розвитку;

3) деякі норми кримінального права прямо належать до регулятивних. Це, наприклад, норма про необхідну оборону, що виключає відповідальність при правомірному захисті від кримінально протиправного посягання (ст. 36 КК), норми про звільнення від кримінальної відповідальності (розділ IX Загальної частини КК), норми про погашення і зняття судимості (статті 89–91 КК).

Принципи кримінального права – це основні, провідні ідеї, які закріплені у нормах права і визначають побудову всієї галузі права, окремих її інститутів, правотворчу і правозастосовну діяльність.

Найважливішими принципами кримінального права є:

1) відповідальність тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як кримінальне правопорушення. Цей принцип прийнято виражати латинською формулою: «*nullum crimen sine lege*» – немає злочину без вказівки на це у законі, тобто йдеться про те, що тільки кримінальний закон визначає, яке суспільно небезпечне діяння є кримінальним правопорушенням. У свою чергу, кримінальна відповідальність і покарання можливі тільки за те конкретно вчинене особою діяння, що передбачене як кримінальне правопорушення в Особливій частині КК. Тому у ч. 1 ст. 2 КК чітко визначено: підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК. Звідси випливає, що коли яке-небудь діяння прямо в КК не передбачено як кримінальне правопорушення, його вчинення не може ні за яких умов тягти за собою кримінальну відповідальність і покарання. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено (ч. 4 ст. 3 КК).

2) відповідальність тільки за наявності вини. Керуючись положеннями Конституції України, законодавець закріпив у КК принцип

винної відповідальності особи за вчинене. Закон встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може підлягати кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 2 ст. 2 КК). Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення. Усі сумніви щодо наявності вини особи тлумачаться на її користь. Кримінальне право України виключає так зване об'єктивне ставлення, тобто відповідальність за наслідки, що настали, без наявності вини.

3) особистий характер відповідальності – як принцип кримінального права полягає в тому, що тільки особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, може нести за нього кримінальну відповідальність і підлягати покаранню. Якої б тяжкості не було вчинене кримінальне правопорушення, ніякі інші особи (в тому числі батьки, родичі) не можуть бути притягнуті до відповідальності, крім особи, винної в його вчиненні;

4) індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання. Даний принцип вимагає, щоб кримінальна відповідальність і призначене покарання були максимально конкретизовані, індивідуалізовані з огляду на конкретні обставини вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням особи винного. Чим більш тяжким є вчинене кримінальне правопорушення, чим більшу суспільну небезпечність становить винний, тим більш сувора кримінальна відповідальність настає і більш суворим є призначене покарання.

5. Система кримінального права.

Кримінальне право як сукупність правових норм являє собою їх цілісну систему, окремі структурні утворення якої (підсистеми) найтіснішим чином пов'язані між собою.

Усі норми кримінального права поділяються на дві частини – Загальну та Особливу. До Загальної частини включено норми, що визначають завдання, принципи та основні інститути кримінального права. Вони закріплюють підстави кримінальної відповідальності, чинність кримінального закону в часі і просторі, поняття кримінального правопорушення і його види, осудність і неосудність, форми вини, співучасть, покарання і його види, порядок застосування окремих видів покарання, правила їх призначення, регулюють інститути, пов'язані зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, погашенням і зняттям судимості, особливості відповідальності неповнолітніх тощо.

Особлива частина кримінального права містить норми, що описують конкретні види кримінальних правопорушень та конкретні межі

покарання, які можуть бути призначені за вчинення певних кримінальних правопорушень. Ці норми і зосереджено в Особливій частині КК.

Норми Загальної та Особливої частин кримінального права як певні підсистеми законодавства перебувають у тісному, нерозривному зв'язку. Насамперед, норми Особливої частини ґрунтуються на нормах Загальної частини. Тому розкриття дійсного змісту норм Особливої частини неможливо без звернення до Загальної частини. У той же час усі інститути Загальної частини мають у своїй основі узагальнення тих ознак, що властиві всім кримінальним правопорушенням, передбаченим в Особливій частині. Тому неможливо застосування окремих видів покарання за кримінальні правопорушення, зазначені в Особливій частині, без урахування положень, закріплених у Загальній частині стосовно мети, видів, меж та порядку призначення всіх покарань.

Нерозривний зв'язок норм Загальної та Особливої частин кримінального права виявляється й у тому, що при кваліфікації діянь, вирішенні питань, пов'язаних зі звільненням від кримінальної відповідальності і покарання, застосовуються одночасно норми однієї й другої частин. Так, при кваліфікації замаху на кримінальне правопорушення застосуванню підлягають норма Загальної частини, що регулює відповідальність за замах (ст. 16 КК), і норма Особливої частини, в якій передбачено кримінальне правопорушення, на вчинення якого був спрямований замах.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте кримінальне право як науку, галузь права, галузь законодавства та навчальну дисципліну.
2. Розкрийте завдання та функції кримінального права?
3. Що таке кримінально-правова політика?
4. Якою є система кримінального права?
5. Охарактеризуйте методи науки кримінального права.
6. Розкрийте поняття та зміст принципів кримінального права.
7. Назвіть та охарактеризуйте джерела кримінального права.
8. Розкрийте співвідношення кримінального права і суміжних галузей права, наук та навчальних дисциплін.
9. У чому полягає фундаментальність та публічність кримінального права?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Кримінальне право як галузь права і наука.
2. Еволюція принципів кримінального права України.

3. Превентивна функція кримінального права України.
4. Презумпція невинуватості як фундаментальний принцип кримінального права України.

ТЕМА 2. Закон про кримінальну відповідальність

Мета: З'ясувати сутність поняття «джерела кримінального права». Орієнтуватися у джерелах кримінального права України. Розуміти принципи дії кримінального закону у часі, просторі та за колом осіб. Володіти навиками тлумачення кримінально-правової норми.

ПЛАН

1. Поняття закону про кримінальну відповідальність.
2. Структура закону про кримінальну відповідальність.
3. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.
4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі.
5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.

1. Поняття закону про кримінальну відповідальність.

Кримінальне право України знаходить свій формальний прояв у законодавстві України про кримінальну відповідальність, яке, у відповідності до ч. 1 ст. 3 КК, становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальноновизначених принципах і нормах міжнародного права.

На теперішній час законом про кримінальну відповідальність є Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 р. та який набрав чинності 1 вересня 2001 р.

Поняття «кримінальний закон» і «закон про кримінальну відповідальність» тотожні за своєю сутністю, однак через те, що останнє закріплене в КК, ним потрібно користуватися для характеристики чинного кримінального законодавства України та при його застосуванні.

Закон про кримінальну відповідальність на відміну від законів інших галузей законодавства має певні специфічні риси. Він є і нормативним виразом, і основним джерелом кримінального права. Згідно з ч. 3 ст. 3 КК кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом.

Законодавство України про кримінальну відповідальність має засновуватися на загальноновизначених принципах і нормах міжнародного

права (ч. 1 ст. 3 КК). Такі принципи і норми містяться, зокрема, у Загальній декларації прав людини 1948 р. Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. та інших. За ч. 5 ст. 3 КК закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Отже, закон про кримінальну відповідальність – це акт, що приймається Верховною Радою України або всеукраїнським референдумом і містить номативно-правові приписи, які встановлюють підстави і принципи кримінальної відповідальності, визначають, які покарання належить застосовувати до осіб, винних у вчиненні кримінальних правопорушень, формулюють інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

2. Структура закону про кримінальну відповідальність.

Закони про кримінальну відповідальність систематизовані у КК України, який складається із Загальної та Особливої частини.

У Загальній частині зосереджено кримінально-правові норми, що відображають загальні положення, які мають значення для всіх діянь, як визнаних, так і не визнаних кримінальними правопорушеннями.

Особлива частина містить кримінально-правові норми, котрі вказують на те, які конкретно суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили.

Загальна та Особлива частини КК поділяються на розділи, які пронумеровані римськими цифрами та мають назви (заголовки), котрі відбивають сутність положень, що містяться у цих розділах.

Загальна частина складається з таких розділів: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Закон про кримінальну відповідальність; Розділ III. Кримінальне правопорушення, його види та стадії; Розділ IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення); Розділ V. Вина та її форми; Розділ VI. Співучасть у кримінальному правопорушенні; Розділ VII. Повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень; Розділ VIII. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння; Розділ IX. Звільнення від кримінальної відповідальності; Розділ X. Покарання та його види; Розділ XI. Призначення покарання; Розділ XII. Звільнення від покарання та його відбування; Розділ XIII. Судимість; Розділ XIII-1. Обмежувальні заходи. Розділ XIV. Інші заходи кримінально-правового характеру; Розділ XIV-1.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; Розділ XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх.

Особлива частина складається з таких розділів: Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України; Розділ II. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи; Розділ III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи; Розділ IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; Розділ VI. Кримінальні правопорушення проти власності; Розділ VII. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; Розділ VIII. Кримінальні правопорушення проти довкілля; Розділ IX. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки; Розділ X. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва; Розділ XI. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту; Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності; Розділ XIII. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення; Розділ XIV. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; Розділ XV. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів; Розділ XVI. Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; Розділ XVII. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; Розділ XVIII. Кримінальні правопорушення проти правосуддя; Розділ XIX. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення); Розділ XX. Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Норми Загальної частини КК України у своїй структурі, як правило, мають лише диспозицію, тобто частину норми, у якій міститься певне правило поведінки. У зв'язку з тим, що абсолютна більшість норм Особливої частини КК встановлює кримінальну відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, їх структура відрізняється

однорідністю складових елементів; у них чітко визначені диспозиція і санкція. Виняток становлять декілька статей, у нормах яких або примітках до них наведено поняття кримінальних правопорушень певного виду, визначено суб'єктів їх вчинення, сформульовано деякі інші приписи (наприклад, ст. 401 дає поняття військового кримінального правопорушення; визначення службової особи міститься у пп. 1 і 2 примітки до ст. 364).

Диспозиція – це частина норми Особливої частини, в якій визначається кримінально протиправне діяння. За технікою побудови і способом опису ознак конкретного виду кримінального правопорушення у чинному кримінальному законодавстві України розрізняють диспозиції чотирьох видів: просту, описову, бланкетну та відсилочну. Зустрічаються також змішані диспозиції.

Проста диспозиція називає кримінально протиправне діяння без розкриття його ознак. У цих випадках законодавець вважає, що зміст визначеного у диспозиції статті діяння є достатньо зрозумілим і без будь-якої його характеристики. Наприклад, це диспозиції статей 119 («вбивство, вчинене через необережність»), 178 («пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку»), 335 («ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу») тощо.

Описова диспозиція вказує на найбільш характерні ознаки діяння. Наприклад, у ст. 185 КК «Крадіжка» наведено визначення крадіжки як таємного викрадення чужого майна. Описовими також є диспозиції статей 115 КК, де розкривається зміст умисного вбивства, ст. 127 КК – катування, ст. 190 КК – шахрайства, ст. 258 КК – терористичного акту, ст. 402 КК – непокори.

Бланкетною є диспозиція, яка, не називаючи конкретних ознак кримінального правопорушення або називаючи тільки частину із них, відсилає для встановлення змісту ознак учиненого діяння до інших нормативних актів, які не є законами про кримінальну відповідальність (інших законів, інструкцій, статутів, положень, стандартів, правил, вказівок тощо). Наприклад, бланкетними є диспозиції норм ст. 176 КК «Порушення авторського права і суміжних прав», ст. 236 КК «Порушення правил екологічної безпеки», ст. 239-2 «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», ст. 271 КК «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» та багато інших.

Відсилочна диспозиція відсилає до юридичної норми або її окремого припису, що містяться в іншій статті або іншій частині цієї ж статті КК, де йдеться про відповідне кримінальне правопорушення або описано його ознаки. Так, диспозиція ст. 122 КК («Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») вказує на те, що ця стаття застосовується, якщо діяння не потягло за собою наслідків, передбачених ст. 121 КК, а диспозиція ст. 222 КК («Шахрайство з фінансовими ресурсами») – що ця стаття застосовується, якщо діяння не є кримінальним правопорушенням проти власності.

Санкція – це частина статті, яка передбачає вид і розмір покарання за кримінальне правопорушення, зазначене у диспозиції статті.

Чинне кримінальне законодавство використовує два види санкцій: відносно визначені та альтернативні.

Відносно визначеною є санкція, яка передбачає один вид покарання, вказуючи на його межі. Розрізняють два види відносно визначених санкцій:

1) у яких вказаний мінімум та максимум покарання, тобто нижча та вища межа (на строк «від» і «до»). Наприклад, санкції статей 114-1, 127, 147, 152, 408 КК;

2) в яких вказаний лише максимум (вища межа) покарання (на строк «до»). Такі санкції зустрічаються, наприклад, у ч. 1 ст. 153, частинах 1 і 2 ст. 266 КК.

Альтернативною є санкція, яка передбачає не один, а два і більше видів основних покарань, із яких суд може призначити тільки одне. Розрізняють два види альтернативних санкцій:

1) в яких вказані відносно визначені та абсолютно визначені види покарання. Наприклад, санкції ст. 112, ч. 2 ст. 115, статей 348, 348-1, 379, 400, ч. 5 ст. 404, ч. 2 ст. 438, ч. 1 ст. 442, ст. 443 КК в альтернативному порядку передбачають відносно визначене покарання у виді позбавлення волі та абсолютно визначене покарання у виді довічного позбавлення волі;

2) в яких вказані два або більше відносно визначених видів покарання. Таких санкцій у Кодексі переважна більшість. Наприклад, санкції статей 116, 117, 118, частини 1 і 2 ст. 185, ч. 1 ст. 289 КК тощо.

3. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність.

Тлумачення закону полягає у з'ясуванні і всебічному розкритті його змісту з метою точного застосування. Тлумачення не може бути довільним, таким, що виходить за межі волі законодавця, вираженої у тексті закону.

Тлумачення закону поділяється на види залежно від суб'єкта тлумачення, прийомів (засобів) та обсягу тлумачення. У теорії кримінального права існують й інші критерії класифікації тлумачень закону про кримінальну відповідальність.

Залежно від суб'єкта, який роз'яснює закон, розрізняють:

Легальне (чи офіційне) – це тлумачення, що здійснюється органом влади, уповноваженим на те законом. Згідно з п. 2 ст. 150 Конституції України правом офіційного тлумачення законів, у тому числі кримінальних, наділено Конституційний Суд України. Положення, що наводяться в акті легального тлумачення, є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені.

Судове тлумачення – це найбільш поширене і найчастіше застосовуване тлумачення. Воно має два різновиди:

а) казуальне тлумачення, що дається судами будь-якої інстанції при розгляді конкретного кримінального провадження. Таке тлумачення є обов'язковим тільки у тому провадженні, у зв'язку з яким воно проводилося;

б) правозастосовне тлумачення, що дається в рекомендаціях Пленуму Верховного Суду України з найбільш складних питань застосування КК. Унаслідок вивчення та узагальнення судової практики, а також у відповідь на запити судових органів і прокуратури Пленум Верховного Суду України має право давати роз'яснення про правильність застосування того чи іншого закону при здійсненні правосуддя. Такі роз'яснення не можуть підміняти закон, звужувати або розширювати його зміст. Пленум Верховного Суду України – не законодавчий орган. Він тільки дає на підставі закону рекомендації, які мають ґрунтуватися на законі, виходити із його змісту, а іноді усувати виявлені практикою непорозуміння, різночитання чинного законодавства.

Наукове (чи доктринальне) тлумачення – це тлумачення закону науковими і навчальними юридичними установами, окремими вченими і практиками у монографіях, підручниках, навчальних посібниках, статтях, науково-практичних коментарях, експертних висновках. Це тлумачення не має обов'язкової сили, але відіграє помітну роль у розвитку кримінального права, враховується при підготовці нових законів про кримінальну відповідальність, допомагає практиці у правильному застосуванні таких законів.

Залежно від прийомів (засобів) тлумачення законів про кримінальну відповідальність поділяють на:

а) граматичне (чи філологічне) тлумачення полягає у з'ясуванні змісту юридичної норми шляхом етимологічного або синтаксичного

аналізу її тексту, а також з'ясування значення і змісту слів, термінів, понять, застосованих у законі про кримінальну відповідальність.

б) систематичне тлумачення полягає у з'ясуванні змісту закону, його окремих нормативно-правових приписів шляхом зіставлення з іншими приписами цього самого або іншого закону.

в) історичне тлумачення закону полягає у з'ясуванні умов, причин, соціальних чинників, що зумовили його прийняття, зверненні до аналогічних законів про кримінальну відповідальність, що діяли раніше.

Залежно від обсягу (результату) тлумачення поділяють на:

а) буквальне (чи адекватне) – це тлумачення, згідно з яким дійсний зміст норми закону про кримінальну відповідальність точно (буквально) відповідає її текстуальному виразу (тексту, букві). Таке тлумачення має місце у випадках, коли зміст норми або якоїсь її частини збігається з її словесним викладенням.

б) обмежувальне тлумачення має місце у разі, якщо текст і зміст норми закону про кримінальну відповідальність не збігаються, коли її дійсний зміст вужчий за словесний вираз. Обмежувальне тлумачення дає підставу застосовувати закон до більш вузького кола випадків, ніж це впливає з його тексту. Наприклад, у ст. 304 КК встановлено відповідальність за втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. За текстом ст. 22 КК кримінальна відповідальність за таке кримінальне правопорушення може настати у разі, якщо особа досягла шістнадцятирічного віку. Хоч ніяких винятків із цього положення неможливо і немає, однак очевидно, що у ст. 304 КК маються на увазі випадки втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність дорослими, тобто особами, які досягли вісімнадцятирічного віку.

в) поширювальне тлумачення використовується тоді, якщо текст і сутність норми закону про кримінальну відповідальність не збігаються, коли її зміст ширший за текстуальний словесний вираз. Наприклад, у ч. 1 ст. 213 КК вказано на операції з брухтом кольорових і чорних металів без дотримання вимог законодавства щодо державної реєстрації як суб'єкта господарювання. У цьому разі поняття «законодавство» охоплює не тільки закони в буквальному значенні, а й підзаконні (нормативно-правові) акти, якими регулюються порядок та умови державної реєстрації або одержання відповідного дозволу (ліцензії).

Обмежувальне і поширювальне тлумачення не «звужують» і не «розширюють» зміст закону, а тільки виявляють його дійсну сутність, яка може бути або вужчою, або ширшою порівняно з текстом цього закону, його буквальним виразом.

4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі базується на таких принципах: 1) територіальний; 2) громадянства; 3) універсальний (космополітичний); 4) реальний.

Територіальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі сформульований у ст. 6 КК України і відповідно до ч. 1 цієї статті полягає у тому, що особи, які вчинили кримінальне правопорушення на території України, підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України. Такими особами є громадяни України, особи без громадянства, іноземці (за винятком тих іноземців, стосовно яких згідно з ч. 4 ст. 6 КК питання про кримінальну відповідальність у випадку вчинення ними кримінального правопорушення на території України вирішується дипломатичним шляхом).

Кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України, якщо його було почато, продовжено або припинено на території України. Таке положення закріплене у ч. 2 ст. 6 КК. Тобто кримінальне правопорушення вважається вчиненим на території України, якщо: 1) кримінальне правопорушення було почато, продовжено, закінчено або припинено на території України; 2) кримінальне правопорушення підготовлено за межами України, а дії, що його утворюють, вчинені на території України; 3) суспільно небезпечні дії розпочались або були заподіяні за межами України, а закінчені або настали на території України.

Це положення знаходить подальший розвиток у ч. 3 ст. 6 КК, яка вказує на випадки вчинення кримінального правопорушення у співучасті та передбачає, що кримінальне правопорушення визнається вчиненим на території України, якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв на території України.

Територіальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі, безумовно, потребує з'ясування поняття «територія України». Поняття території України визначається нормами державного (конституційного) права та міжнародно-правовими нормами. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про державний кордон України» державним кордоном є лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору.

Отже, поняттям «територія України» охоплюються:

1) суша, море, річки, озера та інші водойми, надра землі в межах кордону України, а також повітряний простір над сушею та водами, у тому числі над територіальними водами (територіальним морем);

2) військові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі, територіальних водах або портах інших держав;

3) невійськові кораблі, приписані до портів на території України, які знаходяться під прапором України у відкритому морі;

4) військові повітряні судна, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України знаходяться у відкритому повітряному просторі, повітряному просторі або аеродромі інших держав;

5) невійськові повітряні судна, приписані до аеропортів на території України, які під розпізнавальним знаком України знаходяться у відкритому повітряному просторі;

6) іноземні невійськові кораблі чи повітряні судна, що перебувають у територіальному морі чи територіальному повітряному просторі або порту чи аеродромі України.

Відповідно до міжнародних угод і законів України із кримінальної юрисдикції України виключені іноземні громадяни, які користуються дипломатичним імунітетом. Вирізняються повний та обмежений дипломатичні імунітети.

Повним дипломатичним імунітетом користуються: глава дипломатичного представництва (посол, посланник, повірений у справах), члени дипломатичного персоналу цього представництва, які мають дипломатичний ранг (радники, торгові представники, військові аташе, перші, другі та треті секретарі, заступники торгових представників, помічники торгових аташе), а також члени сімей вказаних осіб, які проживають разом з ними і не є громадянами України.

Обмеженим дипломатичним імунітетом користуються: консульські посадові особи і консульські службовці, члени адміністративно-технічного і обслуговуючого персоналу дипломатичних представництв, дипломатичні кур'єри, а також представники та посадові особи міжнародних організацій, члени парламентських і урядових делегацій. Ці особи не підлягають юрисдикції України лише щодо діянь, вчинених ними при виконанні своїх службових обов'язків. Таким же імунітетом користуються дипломатичні агенти, акредитовані в нашій державі, які транзитом прямують через територію України, та члени їх сімей, які супроводжують цих осіб або слідують окремо з метою приєднання до них або повернення у свою державу.

Принцип громадянства чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі визначений у ст. 7 КК. Відповідно до ч. 1 цієї статті громадяни України та особи без громадянства, що постійно

проживають в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Але якщо громадянин України або особа без громадянства, що постійно проживає в Україні, за вчинені за кордоном кримінальні правопорушення зазнали кримінального покарання за межами України, то згідно з ч. 2 ст. 7 КК вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці кримінальні правопорушення.

Універсальний (космополітичний) принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі визначений у ч. 1 ст. 8 КК у такому формулюванні: «Іноземці, або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили кримінальні правопорушення за її межами, підлягають в Україні відповідальності за цим Кодексом у випадках, передбачених міжнародними договорами.» Тобто цей принцип відображає спільність інтересів кількох держав у боротьбі з міжнародними кримінальними правопорушеннями та кримінальними правопорушеннями міжнародного характеру.

Реальний принцип чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі виражений у ст. 8 КК у наступних двох положеннях. Спочатку він у ч. 1 ст. 8 КК визначається у такому положенні: «або якщо вони вчинили передбачені цим Кодексом тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України», а потім зміст цього принципу ч. 3 ст. 8 КК доповнює такими положеннями про вчинення корупційних злочинів: «Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-яке кримінальне правопорушення, передбачене у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 цього Кодексу, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду». Цей принцип є новелою, котра відображає прагнення нашої держави захистити права і свободи громадян України та державні інтереси від злочинних посягань навіть тоді, коли вони порушуються на території інших держав мешканцями інших держав.

З реалізацією розглянутих принципів чинності закону про кримінальну відповідальність у просторі тісно пов'язані положення, передбачені у статтях 9 і 10 КК.

У ст. 9 КК передбачаються правові наслідки засудження особи за межами України, якщо та знову вчинила кримінальне правопорушення на території України. Зокрема, в ч. 1 ст. 9 КК вказується, що вирок суду іноземної держави може бути врахований, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за кримінальне правопорушення, вчинене за межами України, та знову вчинили кримінальне правопорушення на території України. На розвиток зазначеного положення у ч. 2 ст. 9 КК йдеться про те, що відповідно до частини першої цієї статті рецидив кримінальних правопорушень, невідбуте покарання або інші наслідки вироку суду іноземної держави враховуються при кваліфікації нового кримінального правопорушення, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання. Наприклад, якщо особа вироком суду іноземної держави була засуджена за крадіжку, вчинену за межами України, а на території України знов вчинила крадіжку, то її дії будуть кваліфікуватися як крадіжка, вчинена повторно за ч. 2 ст. 185 КК України. До такої особи у випадку врахування вироку суду іноземної держави не можуть застосовуватися положення щодо звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені статтями 45–48 КК України, оскільки у цих статтях прямо вказується, що їх положення застосовуються лише у випадку, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення вперше.

У ст. 10 КК України передбачений інститут екстрадиції, тобто видачі особи іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду за кримінальне правопорушення, вчинене поза межами України. Зокрема, у ч. 1 ст. 10 КК вказується, що громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Водночас у ч. 2 ст. 10 КК зазначається, що іноземці та особи без громадянства, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на території України, можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду. Однак саме таке некатегоричне формулювання «можуть бути видані» говорить про те, що держава за наявності певних законних підстав може і не здійснювати екстрадицію щодо згаданих тут осіб. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 26 Конституції України іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок і на підставі цього відмовлено іноземній державі у запиті про видачу цих осіб. На розвиток зазначених положень у ч. 3 ст. 10 КК закріплене таке, що «Україна може перейняти кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок, щодо

громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з цим Кодексом визнається злочином».

У ч. 4 ст. 10 КК передбачене положення, відповідно до якого «виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено вирок, згідно з цим Кодексом визнається кримінальним правопорушенням або було б кримінальним правопорушенням у разі його вчинення на території України».

5. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі.

Щоб правильно застосувати закон про кримінальну відповідальність, треба чітко встановити, по-перше, час дії кримінального закону, по-друге, час вчинення кримінального правопорушення. Згідно з ч. 2 ст. 4 КК України кримінальна протиправність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.

Законом, що діяв під час вчинення такого діяння, тобто чинним законом визнається закон, який набрав сили (чинності). У зв'язку з цим набувають значення питання про порядок і час прийняття, оприлюднення, набрання чинності, про час припинення його чинності та зворотню дію закону.

Відповідно до ст. 94 Конституції України прийнятий Верховною Радою України закон підписує Голова Верховної Ради України і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом п'ятнадцяти днів після отримання закону підписує та офіційно оприлюднює його або повертає закон зі своїми вмотивованими і сформульованими пропозиціями до Верховної Ради України для повторного розгляду. У разі якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений. Якщо під час повторного розгляду закон буде знову прийнятий Верховною Радою України не менш як двома третинами від конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом десяти днів. У разі якщо Президент України не підписав такий закон, він невідкладно офіційно оприлюднюється Головою Верховної Ради України за його підписом.

Офіційним оприлюдненням закону про кримінальну відповідальність є опублікування його у газетах «Голос України» та «Урядовий кур'єр», також у журналах «Відомості Верховної Ради України» та «Офіційний вісник України». Днем оприлюднення закону є дата першого опублікування його у будь-якому з названих видань.

Про час набрання законом чинності вказується у ч. 1 ст. 4 КК України, де згідно з ч. 5 ст. 94 Конституції України зазначається, що закон про кримінальну відповідальність набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, але не раніше дня його опублікування. Тобто набрання чинності кримінальним законом може бути у такі строки: 1) через десять днів з дня офіційного оприлюднення закону. У цьому випадку розрахунок моменту набрання законом чинності починається з дня його опублікування, але день опублікування до числа десяти днів не входить, тому закон набирає чинності з нуля годин дванадцятого дня; 2) з того дня, який передбачений самим законом; 3) з дня опублікування закону. Формулювання «закон набирає чинності з дня його опублікування» досить часто має місце в текстах окремих законів про кримінальну відповідальність. Але фактично у цьому випадку закон починає діяти з нуля годин наступного дня.

Поряд з моментом набрання законом чинності важливе значення має також момент припинення (втрати) чинності. У зв'язку з цим у літературі виділяють чотири обставини, внаслідок яких кримінальний закон може втрачати чинність, а саме: 1) скасування закону про кримінальну відповідальність; 2) заміна закону про кримінальну відповідальність іншим законом; 3) закінчення строку дії, на який кримінальний закон був виданий, або зміна (усунення) обставин, на які закон був розрахований; 4) визнання кримінального закону неконституційним рішенням Конституційного Суду України.

Правильне застосування чинного кримінального закону неможливе без встановлення часу вчинення кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 3 ст. 4 КК часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Але в умовах, коли діяння скоєне в момент чинності одного закону, а справа розглядається чи вирок виконується в момент чинності іншого закону, виникає питання про зворотну дію закону про кримінальну відповідальність у часі. Положення щодо зворотної дії закону про кримінальну відповідальність у часі встановлені у ст. 5 КК України, яка має такий зміст: «1. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином

поліпшує становище особи, має зворотну дію у часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість. 2. Закон про кримінальну відповідальність, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі. 3. Закон про кримінальну відповідальність, що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи. 4. Якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи».

Отже, зворотну дію у часі має закон, що скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи.

Водночас згідно з ч. 2 ст. 5 КК закон, що встановлює кримінальну протиправність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотної дії в часі.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке закон про кримінальну відповідальність, які його ознаки та в яких аспектах він вживається?
2. Яка структура закону про кримінальну відповідальність?
3. У чому полягає взаємозв'язок Загальної та Особливої частини КК?
4. Що таке кримінально-правова норма, які її ознаки, види та структура?
5. Які є види диспозицій та санкцій кримінально-правових норм?
6. Що таке тлумачення закону про кримінальну відповідальність та які його способи і види?
7. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у часі?
8. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі?
9. Що таке час вчинення кримінального правопорушення та які його особливості в різних видах кримінальних правопорушень?

10. У чому полягає зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі?

11. У чому полягає видача осіб, які вчинили кримінальне правопорушення?

12. Що таке перейняття кримінального провадження та за яких умов воно відбувається?

13. Якими є правові наслідки засудження особи за межами України?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Функції закону про кримінальну відповідальність
2. Джерела кримінального права України.
3. Основи чинності кримінального закону у часі.
4. Принципи дії закону про кримінальну відповідальність у просторі.
5. Екстрадиція за кримінальним законодавством України

ТЕМА 3. Поняття кримінального правопорушення та класифікація кримінальних правопорушень

Мета: З'ясувати сутність поняття «кримінальне правопорушення» та основні проблеми його визначення. Ознайомитися з класифікацією кримінальних правопорушень. Вивчити поділ кримінальних правопорушень на види за ступенем суспільної небезпеки.

1. Поняття кримінального правопорушення та його ознаки.
2. Відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень.
3. Класифікація кримінальних правопорушень. Практичне значення класифікації кримінальних правопорушень.
4. Поняття та ознаки малозначного діяння, що формально містить ознаки кримінального правопорушення.

1. Поняття кримінального правопорушення та його ознаки.

В історії кримінального права поняття кримінального правопорушення визначалося по-різному. Залежно від того, чому надавалося більше значення – соціальній чи правовій характеристиці кримінального правопорушення, можна виділити три визначення цього поняття: формальне, матеріальне та формально-матеріальне.

Формальне визначення відображає юридичну природу, юридичні ознаки кримінального правопорушення: кримінальним правопорушенням визнається таке діяння, що передбачається законом як кримінально каране (кримінально протилежне те, що карано, або кримінально протиправне те, що передбачено кримінальним законом).

Матеріальне визначення виділяє лише соціальну сутність кримінального правопорушення, його суперечність певним соціальним цінностям (кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне діяння).

Формально-матеріальне визначення поєднує у собі соціальну та юридичну характеристики кримінального правопорушення (кримінальне правопорушення – суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння).

Кримінальний кодекс дає саме таке визначення. У ст. 11 встановлено: «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом кримінального правопорушення».

Перше, що підкреслюється у цьому визначенні, – це характеристика кримінального правопорушення як діяння: дії (активної поведінки) чи бездіяльності (пасивної поведінки). Це має принципове значення: кримінальне правопорушення як свідомий вольовий вчинок людини повинен бути виражений у конкретній дії або бездіяльності. Думки, погляди, переконання, що не виразилися в актах дії або бездіяльності, хоч як би вони не суперечили інтересам суспільства, кримінальним правопорушенням визнаватися не можуть. У ст. 11 КК зазначено, що кримінальним правопорушенням є лише діяння, вчинене суб'єктом кримінального правопорушення, яким відповідно до ч. 1 ст. 18 КК виступає фізична, осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Аналіз ч. 1 ст. 11 КК показує, що в ній чітко закріплено три ознаки кримінального правопорушення: його передбаченість у законі про кримінальну відповідальність, суспільна небезпечність діяння та винність. Перша — передбаченість діяння КК – є формальною, що відображає його юридичну, нормативну природу, тобто протиправність. Інші дві ознаки — суспільна небезпечність та винність – є матеріальними, такими, що розкривають соціально-психологічну природу кримінального правопорушення.

Однак аналіз ч. 2 ст. 1 КК, яка визначає завдання КК, дає змогу стверджувати, що передбаченість діяння в КК одночасно означає також його обов'язкову караність за цим Кодексом. У ч. 2 ст. 1 КК встановлено, що для здійснення завдання захисту суспільних відносин від кримінально

протиправних посягань КК визначає, «які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили».

У цій нормі чітко простежується нерозривний зв'язок кримінальної протиправності та кримінальної караності у характеристиці кримінального правопорушення. Саме тому в науці кримінального права панує думка про наявність чотирьох обов'язкових ознак кримінального правопорушення: суспільної небезпечності, винності, протиправності та караності.

1) Суспільна небезпечність як матеріальна ознака кримінального правопорушення полягає у тому, що діяння або заподіює шкоду відносинам, що охороняються кримінальним законом, або містить у собі реальну можливість заподіяння такої шкоди. Це об'єктивна властивість кримінального правопорушення, реальне порушення відносин, що склалися в суспільстві. Виникнення, зміна, втрата суспільної небезпечності діяння зумовлені об'єктивними закономірностями суспільного розвитку, нерозривним зв'язком з тими соціально-економічними процесами, що відбуваються у суспільстві. Суспільна небезпечність як оціночна категорія дозволяє відрізнити кримінальне правопорушення від інших видів правопорушень, а також різні кримінальні правопорушення між собою.

Суспільна небезпечність діяння як ознака кримінального правопорушення оцінюється на двох рівнях: 1) законодавчому, коли законодавець криміналізує певне суспільно небезпечне діяння; 2) правозастосовному, коли орган дізнання, слідчий, прокурор, суддя оцінюють суспільну небезпечність учиненого конкретного кримінального правопорушення. Тому суспільна небезпечність і належить до оціночних понять. Критерієм оцінки суспільної небезпечності, її ступеня виступають об'єктивні й суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення: об'єкт, на який посягає кримінальне правопорушення, наслідки, спосіб учинення кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета та ін.

2) Наступною обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність. У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що впливає із ст. 62 Конституції України. Частина 2 ст. 2 КК закріпила цей принцип, зазначивши, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено у законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

3) Обов'язковою ознакою кримінального правопорушення є також його протиправність. Як формальна ознака кримінального правопорушення протиправність означає обов'язкову передбаченість його у кримінальному законі. Кримінальна протиправність тісно пов'язана із суспільною небезпечністю: вона є суб'єктивним виразом об'єктивної, реальної небезпечності діяння для суспільних відносин, її законодавчої оцінки. Тому кримінальну протиправність – юридичну, правову оцінку суспільної небезпечності – закріплено у законі. Саме суспільна небезпечність, її ступінь визначають об'єктивні межі протиправності, за якими питання про криміналізацію діяння виникати не може. Виділення законом кримінальної протиправності як обов'язкової ознаки кримінального правопорушення являє собою конкретний вираз принципу законності у кримінальному праві: кримінальній відповідальності і покаранню підлягає лише особа, котра вчинила суспільно небезпечне діяння, яке передбачено законом як кримінальне правопорушення. Кримінальний закон дає вичерпний перелік кримінальних правопорушень. Тому, якщо діяння навіть становить небезпечність для суспільства, але не передбачено законом про кримінальну відповідальність, воно не може розглядатися як кримінальне правопорушення.

4) З ознакою протиправності пов'язана четверта обов'язкова ознака кримінального правопорушення – його караність, під якою розуміється загроза застосування за кримінальне правопорушення покарання, що міститься у кримінально-правових санкціях. Проте неправильно ототожнювати караність як ознаку кримінального правопорушення із застосуванням покарання у будь-якому випадку його вчинення. Караність слід розуміти як встановлення у законі за вчинення певного діяння кримінально-правової санкції, що дає змогу застосовувати у належних випадках (а не завжди) покарання.

2. Відмінність кримінального правопорушення від інших правопорушень.

Кримінальне правопорушення не є єдиним видом правопорушення. Тому виникає питання про місце кримінального правопорушення в системі правопорушень, відмежування його від інших правопорушень: адміністративних, дисциплінарних, цивільно-правових. Це питання не тільки теоретичне: той чи інший вид правопорушення тягне за собою різну за суворістю відповідальність, різні обмеження для особи, яка його вчинила. Тому правильне визначення виду правопорушення має істотне практичне значення не тільки для охорони суспільних відносин, а й для захисту прав осіб, що вчинили ці правопорушення.

Аналіз поняття кримінального правопорушення показує, що саме його суспільна небезпечність, її ступінь розкривають соціальну сутність кримінального правопорушення як виду правопорушення. Тому у кримінальному праві обґрунтовано визнається, що саме суспільна небезпечність є тим критерієм, який повинен бути покладений в основу відмежування кримінального правопорушення від інших правопорушень.

Тільки кримінальне правопорушення має суспільну небезпечність, це специфічна соціальна властивість тільки кримінального правопорушення. Інші правопорушення не є суспільно небезпечними: їм притаманна лише така властивість, як суспільна шкідливість.

Цей висновок підтверджується порівняльним аналізом кримінальних правопорушень та інших правопорушень, зокрема найбільш близьких до кримінальних правопорушень адміністративних деліктів. Відповідно до ст. 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП) адміністративним правопорушенням (проступком) визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. У ч. 2 ст. 9 КУпАП встановлено, що адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені цим Кодексом, настає, якщо ці правопорушення за своїм характером не тягнуть відповідно до чинного законодавства кримінальної відповідальності. Виходячи з цього, можна виділити такі ознаки адміністративного правопорушення: 1) протиправність – воно прямо передбачене в КУпАП; 2) винність – воно повинно бути вчинене умисно або з необережності; 3) воно посягає на охоронювані законом об'єкти; 4) адміністративна караність – адміністративним правопорушенням може бути визнано тільки таке діяння, за яке передбачено заходи адміністративного стягнення. Заходами адміністративного стягнення є: попередження; штраф; оплатне вилучення предмета, що є знаряддям учинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, грошей, одержаних унаслідок учинення адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права керувати транспортними засобами, права полювання); виправні роботи; адміністративний арешт.

Порівняння понять адміністративного правопорушення та кримінального правопорушення дає змогу визначити їх загальні ознаки. Багато спільного й у характері заходів впливу (штраф, позбавлення спеціального права, виправні роботи у ст. 24 КпАП передбачені як заходи адміністративного стягнення, а у ст. 51 КК – як види кримінального

покарання). Однак порівняння близьких за характером діянь адміністративних правопорушень та кримінальних правопорушень чітко показує їх відмінність в ознаці суспільної небезпечності, а відповідно у різному ступені суворості однойменних заходів впливу.

Перш за все слід відзначити, що особлива важливість низки об'єктів, наприклад, основ національної безпеки України, життя, здоров'я людини, виключає визнання посягань на них адміністративними правопорушеннями. Тому державна зрада, вбивство, тяжке тілесне ушкодження можуть вважатися тільки кримінальними правопорушеннями. Посягання ж на інші об'єкти, наприклад власність, громадський порядок, господарську діяльність, можуть бути як кримінальними, так і адміністративними правопорушеннями. Однак у цих випадках їх правову природу визначають суспільна небезпечність або суспільна шкідливість, тяжкість шкоди, небезпечність способів, форма і ступінь вини, мотиви, мета, повторність та інші ознаки.

3. Класифікація кримінальних правопорушень. Практичне значення класифікації кримінальних правопорушень.

Під класифікацією кримінальних правопорушень розуміється розподіл їх на групи залежно від того чи іншого критерію.

Кримінальні правопорушення класифікують за такими критеріями:

1) родовий об'єкт (злочини проти основ національної безпеки України, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи тощо);

2) форма вини (умисні, необережні та кримінальні правопорушення зі змішаною (складною, складеною) формою вини);

4) суб'єкт кримінального правопорушення (кримінальні правопорушення, що вчиняє загальний суб'єкт і кримінальні правопорушення, що вчиняє спеціальний суб'єкт);

5) наявність предмету кримінального правопорушення (предметні кримінальні правопорушення і безпредметні кримінальні правопорушення);

6) наявність потерпілого (з потерпілим і без потерпілого);

7) мотив кримінального правопорушення (кримінальні правопорушення, вчинені з корисливих мотивів, мотивів помсти, расової, національної чи релігійної нетерпимості);

8) характер суспільно небезпечних наслідків (кримінальні правопорушення матеріального характеру (спричиняють фізичну, майнову шкоду тощо), кримінальні правопорушення нематеріального характеру (спричиняють соціальну, правову, організаційну шкоду тощо);

9) стадія вчинення:

– закінчене кримінальне правопорушення – діяння, яке містить усі ознаки складу кримінального правопорушення, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК;

– незакінчене кримінальне правопорушення – готування до кримінального правопорушення та замах на кримінальне правопорушення;

10) момент закінчення:

– кримінальні правопорушення з матеріальним складом – (закінчені з моменту настання наслідків);

– кримінальні правопорушення з формальним складом – (закінчені з моменту вчинення діяння);

– кримінальні правопорушення з усіченим складом – (момент закінчення переноситься на стадію готування чи замаху);

Проте розвиток кримінального права сьогодні нерозривно пов'язаний із завданням поглиблення індивідуалізації кримінальної відповідальності і покарання залежно від тяжкості кримінального правопорушення. КК багатьох держав, прийняті останніми роками, тією чи іншою мірою передбачають спеціальні норми про класифікацію кримінальних правопорушень залежно від їх тяжкості (ступеня суспільної небезпечності). Це, наприклад, КК Латвії, Іспанії.

Саме така класифікація і міститься у ч. 1 ст. 12 КК України, яка встановлює, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Злочини поділяються, у свою чергу, на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Із змісту цієї норми можна зробити однозначний висновок про те, що законодавець в основу такої класифікації кладе матеріальний критерій, який відображає внутрішню соціальну сутність кримінальних правопорушень – ступінь їх небезпечності для суспільних відносин, охоронюваних кримінальним законом.

Поряд з матеріальним критерієм класифікації законодавець у ст. 12 КК передбачає й її формальний критерій – певний вид і розмір покарання, типовий, такий, що найповніше відображає тяжкість конкретної групи (категорії) кримінальних правопорушень.

Кримінальним проступком є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі.

Нетяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді

штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років.

Тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років.

Особливо тяжким злочином є передбачене цим Кодексом діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі.

4. Поняття та ознаки малозначного діяння, що формально містить ознаки кримінального правопорушення.

Відповідно до ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України, не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка формально містить ознаки кримінального правопорушення, передбаченого КК України, але через свою малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Отже, малозначне діяння – це така поведінка особи, яка зовні підпадає під диспозицію статті КК, але за своїм фактичним змістом не досягає рівня суспільної небезпечності, необхідного для визнання її кримінальним правопорушенням.

Згідно з цим визначенням, першою обов'язковою умовою застосування ч. 2 ст. 11 є наявність у вчиненому діянні формально ознак діяння, передбаченого КК, тобто всіх тих юридичних об'єктивних і суб'єктивних ознак, що у відповідній статті Особливої частини КК характеризують певне кримінальне правопорушення. Тим самим у вчиненому діянні знаходить своє відображення кримінальна протиправність як формальна ознака кримінального правопорушення, передбаченого законом. Якщо хоча б одна ознака, передбачена в статті Особливої частини, відсутня у вчиненому діянні, то ч. 2 ст. 11 не може бути застосована. Так, якщо при зловживанні владою або службовим становищем (ч. 1 ст. 364) відсутня істотна шкода охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб, і воно не було спрямоване на заподіяння такої шкоди, то таке зловживання службовим становищем не підпадає під ч. 2 ст. 11: у ньому немає однієї з обов'язкових ознак цього складу кримінального правопорушення. Таке діяння за своєю юридичною природою і характером

протиправності не належить до кримінальних правопорушень, а є службовим проступком.

Однак вчинене діяння відповідно до ч. 2 ст. 11 КК лише формально містить в собі ознаки діяння, передбаченого в КК, тобто внаслідок всіх конкретних обставин воно не відповідає матеріальній ознаці кримінального правопорушення – його суспільній небезпечності. Відбувається розбіжність між законодавчою оцінкою типової суспільної небезпечності певного виду кримінально протиправної поведінки і небезпечністю конкретного випадку такої поведінки. Діяння, передбачене ч. 2 ст. 11, не містить тієї суспільної небезпеки, яка є типовою для кримінального правопорушення, а тому визнається малозначним: не заподіює шкоди охоронюваному законом суспільним відносинам або заподіює їм явно, очевидно незначну шкоду. У цьому і виражається друга обов'язкова умова застосування ч. 2 ст. 11 – малозначність діяння.

Третьою правовою умовою застосування цієї норми слід вважати суб'єктивну характеристику малозначного діяння, яке суб'єктивно не повинно бути спрямоване на заподіяння значної, істотної шкоди.

Тільки сукупність цих умов – формальної протиправності і малозначності – дає можливість визнати діяння малозначним, тобто таким, що не є кримінальним правопорушенням. Так, правильно було визнано малозначним придбання і збереження особою трьох бойових патронів до пістолета Макарова, хоча ст. 263 формально передбачає відповідальність за таке кримінальне правопорушення, як незаконне зберігання, придбання боєприпасів до вогнепальної зброї.

Значення ч. 2 ст. 11 для поняття кримінального правопорушення полягає в тому, що вона конкретизує таку ознаку поняття кримінального правопорушення, як його суспільна небезпечність, тим самим підкреслюючи його матеріальну сутність.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Яке визначення кримінального правопорушення дається у КК?
2. Які ознаки характеризують кримінальне правопорушення?
3. Що таке суспільна небезпека кримінального правопорушення та у чому полягає її характер і ступінь?
4. Розкрийте зміст та значення класифікації кримінальних правопорушень залежно від ступеня тяжкості.
5. Охарактеризуйте інші критерії класифікації кримінальних правопорушень.
6. Що таке малозначність діяння, у чому полягають його подібність і відмінність від кримінального правопорушення?

7. За якими ознаками кримінальні правопорушення відрізняються від інших правопорушень?

8. Що таке криміналізація та декриміналізація?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Малозначне діяння.
2. Криміналізація та декриміналізація діянь.
3. Ознаки та елементи кримінального правопорушення як вольового вчинку людини.
4. Кримінально-правове значення правомірного вчинку.

ТЕМА 4. Стадії вчинення кримінальних правопорушень.

Мета: Вивчити поняття стадії кримінального правопорушення, чинники, що впливають на визначення стадії кримінального правопорушення, види стадій кримінального правопорушення за КК України. Вміти розрізнити різні стадії кримінальних правопорушень та їхні окремі види. З'ясувати особливості кримінальної відповідальності осіб за діяння, які не доведені до кінця і за наявності добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця.

1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення.
2. Готування до кримінального правопорушення. Відмежування готування до кримінального правопорушення від вияву наміру.
3. Замах на кримінальне правопорушення та його види.
4. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця.

1. Поняття та види стадій вчинення кримінального правопорушення.

В абсолютній більшості випадків винному вдається закінчити задумане і розпочате ним кримінальне правопорушення. Але нерідко, коли з причин, що не залежали від волі винного, кримінальне правопорушення не доводиться до кінця, воно є незакінченим. Наприклад, убивця тільки придбав зброю для вбивства і був затриманий або, зробивши постріл у потерпілого, промахнувся чи тільки поранив його.

Таким чином, можуть бути різні етапи, стадії вчинення кримінального правопорушення, які впливають на відповідальність за нього і на його кваліфікацію.

Стадії кримінального правопорушення – це передбачені КК, суспільно небезпечні етапи його вчинення, які істотно різняться між собою ступенем реалізації кримінально протиправного наміру, тобто характером діяння (дії або бездіяльності) та моментом його закінчення (припинення), а тим самим і ступенем тяжкості вчиненого особою діяння.

У зв'язку з тим, що кримінальним правопорушенням є тільки передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), учинене суб'єктом кримінального правопорушення (ч. 1 ст. 11 КК), кожна стадія вчинення кримінального правопорушення повинна являти собою саме таке діяння. Тому не є стадіями кримінального правопорушення той чи інший стан свідомості особи, її думки, формування намірів, їх прояв, виявлення тощо. Це ще не діяння, в якому об'єктивується умисел. Тільки суспільно небезпечні діяння можуть бути заборонені кримінальним законом під загрозою покарання, тільки вони можуть розглядатися як стадії вчинення кримінального правопорушення.

Стадії вчинення кримінального правопорушення є видами цілеспрямованої діяльності, етапами реалізації кримінально протиправного наміру і тому можуть бути тільки у кримінальних правопорушеннях, учинених з прямим умислом. Ступінь реалізації умислу відображається в різних діяннях, які характеризують кожен етап вчинення кримінального правопорушення з об'єктивно існуючими між ними достатньо чіткими межами. Чим більше реалізований умисел, тим більшою мірою вчинено кримінальне правопорушення, тим більшу шкоду може заподіяти чи заподіює винний. Наприклад, ступінь реалізації умислу вбивці, який прицільно навів зброю на потерпілого (незакінчений замах на вбивство), значно більший, ніж тоді, коли він лише придбав зброю для вбивства (готування до кримінального правопорушення).

Якщо кримінальне правопорушення закінчене, воно поглинає попередні етапи (стадії) його вчинення, вони не мають самостійного значення і не впливають на його кваліфікацію. Проте ці стадії мають самостійне юридичне значення, коли кримінальне правопорушення незакінчене з причин, які не залежали від волі винного. У цих випадках його діяння кваліфікуються відповідно як готування до кримінального правопорушення чи замах на кримінальне правопорушення.

КК визнає кримінально протиправними та караними три стадії вчинення кримінального правопорушення: 1) готування до кримінального

правопорушення (ст. 14 КК); 2) замах на кримінальне правопорушення (ст. 15 КК) та 3) закінчене кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 13 КК).

2. Готування до кримінального правопорушення. Відмежування готування до кримінального правопорушення від вияву наміру.

Частина 1 ст. 14 КК передбачає, що готуванням до кримінального правопорушення є підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення кримінального правопорушення, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Готування до кримінального правопорушення є початковою стадією вчинення кримінального правопорушення, одним із видів незакінченого кримінального правопорушення. При готуванні до кримінального правопорушення дії винного ще безпосередньо не спрямовані на об'єкт і не ставлять його у безпосередню небезпеку. Суб'єкт ще не виконує того діяння, яке є необхідною ознакою складу кримінального правопорушення. З об'єктивної сторони готування до кримінального правопорушення може проявлятися у різноманітних діяннях, але спільним для них є те, що всі вони передбачають створення умов для вчинення конкретного закінченого кримінального правопорушення. Проте він не доводиться до кінця, припиняється з причин, що не залежали від волі винного. Наприклад, останнього затримали органи влади чи інші обставини перешкодили завершити кримінальне правопорушення.

Із суб'єктивної сторони готування до кримінального правопорушення можливе лише з прямим умислом, тобто винний усвідомлює, що він створює умови з метою вчинення певного кримінального правопорушення і бажає створити такі умови. При цьому він має намір не обмежуватися тільки готуванням до кримінального правопорушення, яке може бути закінченим і незакінченим, а вчинити такі дії, які призведуть до закінчення кримінального правопорушення, але йому не вдається реалізувати свій умисел, зробити це, довести кримінальне правопорушення до кінця з причин, що не залежали від його волі.

Види готування до кримінального правопорушення. Відповідно до ч. 1 ст. 14 КК готування до кримінального правопорушення виявляється в таких формах: а) підшукування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; б) пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення; в) підшукування співучасників; г) змова щодо вчинення кримінального правопорушення; д)

усунення перешкод; е) інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення.

Підшукування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення – це будь-які дії щодо придбання, одержання, тимчасового запозичення, купівлі, пошуку, винайдення тощо засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення. Спосіб підшукування засобів та знарядь учинення кримінального правопорушення може бути як кримінально протиправним, так і некримінально протиправним. Під засобами вчинення кримінального правопорушення слід розуміти предмети матеріального світу, які застосовуються при вчиненні кримінального правопорушення. Вони або необхідні для вчинення кримінального правопорушення, або полегшують чи прискорюють його вчинення. Наприклад: підроблені документи для шахрайства, одурманюючі речовини для згвалтування та ін. Знаряддя вчинення кримінального правопорушення – це предмети, призначені для безпосереднього виконання дій, що утворюють об'єктивну сторону складу закінченого кримінального правопорушення (наприклад, зброя, відмички тощо). Зокрема, під знаряддям кримінального правопорушення щодо корисливих посягань на власність слід розуміти такі предмети чи технічні засоби, які умисно використовуються для викрадення майна чи заволодіння ним, а також для полегшення вчинення чи приховування кримінального правопорушення. Транспортні засоби можуть бути визнані знаряддям кримінального правопорушення не тільки тоді, коли вони використовувалися для безпосереднього вилучення майна чи заволодіння ним, а й тоді, коли без їх використання вчинення кримінального правопорушення було б неможливим чи надто складним (транспортування членів злочинної групи до місця вчинення кримінального правопорушення, перевезення викраденого майна з місця вчинення кримінального правопорушення тощо).

Пристосування засобів чи знарядь для вчинення кримінального правопорушення – це будь-які дії щодо виготовлення або зміни предметів, унаслідок чого вони стають придатними, більш зручними або більш ефективними для відповідного застосування.

Підшукування співучасників – це будь-які дії щодо притягнення, залучення до вчинення кримінального правопорушення інших осіб: виконавця (співвиконавця), організатора, підбурювача або пособника. Як готування до кримінального правопорушення кваліфікуються і невдалі підбурювання та пособництво, що мають місце в тих випадках, коли особа не сприймає, відкидає пропозицію підбурювача чи пособника вчинити кримінальне правопорушення.

Змова на вчинення кримінального правопорушення – це попередня домовленість двох або більше осіб з метою спільного вчинення кримінального правопорушення.

Усунення перешкод – це ліквідація перешкод, позбавлення від перепон, які заважають учиненню кримінального правопорушення, здійсненню кримінально протиправного наміру.

Інше умисне створення умов для вчинення кримінального правопорушення – це найрізноманітніші дії, що створюють можливість для вчинення кримінального правопорушення. Наприклад: підготовка місця вчинення кримінального правопорушення, сховища для приховування викраденого, запобігання розкриттю запланованого кримінального правопорушення, бо вони роблять можливим його вчинення, тощо.

Готування до кримінального правопорушення слід відмежовувати від виявлення наміру. Під виявленням наміру розуміють прояв особою в той чи інший спосіб (усно, письмово, іншим шляхом) наміру вчинити певне кримінальне правопорушення. Відповідно до ст. 11 КК кримінальним правопорушенням визнається передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія чи бездіяльність), учинене суб'єктом кримінального правопорушення. Воно посягає на об'єкт, який перебуває під охороною закону. Тому і початкова стадія вчинення кримінального правопорушення може бути проявлена лише у суспільно небезпечній дії чи бездіяльності. При виявленні наміру відсутні самі дія чи бездіяльність, тому виявлення наміру не розглядається як стадія вчинення кримінального правопорушення і не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Від виявлення наміру слід відрізнити такі самостійні кримінальні правопорушення, як погроза вбивством (ст. 129 КК), погроза знищення майна (ст. 195 КК), погроза вчинити викрадання або використати радіоактивні матеріали (ст. 266 КК), погроза щодо працівника правоохоронного органу (ч. 1 ст. 345), щодо державного чи громадського діяча (ч. 1 ст. 346 КК) тощо. У цих випадках карається не сам умисел, а суспільно небезпечне діяння (погроза), навіть якщо у того, хто погрожує, і не було наміру у подальшому реалізувати погрозу, бо тут заподіюється безпосередня шкода безпеці життя, здоров'ю, громадській безпеці, безпеці осіб, зазначених у законі, тощо.

3. Замах на кримінальне правопорушення та його види.

Наведене у ст. 15 визначення замаху на кримінальне правопорушення, порівняно з таким визначенням, яке давав КК 1960 р.,

містить дві новели: 1) на законодавчому рівні закріплено, що стадія замаху можлива лише у кримінальних правопорушеннях, вчинюваних з прямим умислом; 2) шляхом використання терміна «діяння» уточнено, що замах на кримінальне правопорушення може набувати форми як дій, так і бездіяльності (наприклад, мати не годує новонародженого, бажаючи його смерті, лікар, маючи на меті позбавлення життя тяжко хворого, не надає йому належної медичної допомоги). На відміну від готування, кримінальна відповідальність за замах на кримінальне правопорушення настає незалежно від ступеня тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення.

Аналіз ст. 15 дає змогу виокремити три ознаки замаху: 1) вчинення діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення кримінального правопорушення; 2) недоведення кримінального правопорушення до кінця; 3) причини незавершеності кримінально протиправного діяння не залежать від волі винного.

Безпосередня спрямованість на вчинення кримінального правопорушення означає, що особа розпочинає вчинення дій (бездіяльності), передбачених відповідною нормою Особливої частини КК як ознака складу кримінального правопорушення (починає виконувати об'єктивну сторону кримінального правопорушення, ставить об'єкт кримінально-правової охорони у стан безпосередньої небезпеки заподіяння йому істотної шкоди).

Для відмежування замаху на кримінальне правопорушення від готування до нього потрібно з'ясувати, чи є вчинене особою діяння складовою частиною об'єктивної сторони того чи іншого кримінального правопорушення. Залежно від характеру кримінально протиправного посягання одні й ті самі діяння можуть розглядатись і як готування, і як замах. Скажімо, незаконне проникнення у квартиру може утворювати замах на кримінальне правопорушення (крадіжку чужого майна з проникненням у житло), а може розглядатися як готування до кримінального правопорушення (наприклад, вбивства власника житла). Розмежовуючи замах і закінчене кримінальне правопорушення, необхідно враховувати: а) конструкцію складу кримінального правопорушення, яка впливає на момент його закінчення; б) зміст умислу винної особи.

Притаманна замаху з об'єктивної сторони незавершеність посягання виражається у відсутності однієї чи декількох ознак, передбачених відповідною нормою Особливої частини КК. У разі вчинення замаху на кримінальне правопорушення з матеріальним складом ознакою об'єктивної сторони, якої не вистачає, можуть бути суспільно небезпечні наслідки (наприклад, відсутність біологічної смерті у випадку замаху на

вбивство). Недоведення кримінального правопорушення з формальним складом до кінця може полягати у невчиненні всіх дій, які становлять його об'єктивну сторону. У замаху відсутня характерна для закінченого кримінального правопорушення єдність задуманого та реально вчиненого винною особою. При цьому, якщо фактично заподіяні наслідки досягли показника, який охоплюється умислом винної особи і ознакою складу кримінального правопорушення, передбаченого статтею (частиною, пунктом статті) Особливої частини КК, має місце не замах на кримінальне правопорушення, а закінчене кримінальне правопорушення.

Характерна для замаху незавершеність об'єктивної сторони кримінального правопорушення є вимушеною. Особа не доводить кримінальне правопорушення до кінця не за власною ініціативою, а з причин, які не залежать від її волі. Під такими причинами потрібно розуміти різноманітні обставини як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, які зашкодили закінчити кримінальне правопорушення всупереч докладеним зусиллям особи (наприклад, активний опір потерпілого, недосконалість знарядь кримінального правопорушення, недостатність фізичних сил чи досвіду, раптовий спалах хвороби, спрацювання охоронної сигналізації, невміння користуватись зброєю або її несправність, затримання злочинця). Причини, внаслідок яких особа вимушена відмовитись від доведення кримінального правопорушення до кінця, можуть виникнути під впливом її власних дій (наприклад, вживання значних доз алкоголю або наркотиків, втрата зброї, випадкове заподіяння самому собі тілесного ушкодження).

Однією з причин недоведення кримінального правопорушення до кінця є фактична помилка – ситуації, коли особа помиляється стосовно об'єктивних властивостей вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. У зв'язку з цим розрізняють такі види замаху, як замах на непридатний об'єкт і замах з непридатними засобами.

У разі вчинення замаху на непридатний (нереальний, відсутній) об'єкт можливість заподіяння реальної шкоди соціальним цінностям виключається, оскільки на місці вчинення кримінального правопорушення взагалі відсутнє те, на що спрямоване посягання, або предмет посягання чи потерпілий не мають належних ознак (постріл у труп або манекен, помилково прийнятий за людину, заволодіння непридатною до використання вогнепальною зброєю тим, хто помилково вважає її такою, що може бути використана за призначенням, викрадення грошей, які виявились підробленими тощо).

Замах з непридатними засобами має місце тоді, коли суб'єкт для досягнення кримінально протиправного результату обирає засоби, які за

своїми об'єктивними властивостями не здатні викликати бажані для винного суспільно небезпечні наслідки (наприклад, спроба вчинити вбивство за допомогою зламаної зброї або отрути, яка внаслідок тривалого зберігання втратила свої уразливі якості).

Непридатність замаху внаслідок фактичної помилки не виключає суспільну небезпеку вчиненого з огляду на спрямованість кримінально протиправного наміру. Замах на непридатний об'єкт і замах з непридатними засобами тягнуть за собою кримінальну відповідальність на загальних підставах. Водночас з урахуванням конкретних обставин для правової оцінки вчиненого може бути застосована норма про малозначність діяння через відсутність суспільної небезпеки (ч. 2 ст. 11).

Від непридатного замаху треба відрізнити так звані замах з нікчемними засобами. Йдеться про випадки, коли особа внаслідок надзвичайної неосвіченості або релігійних забобонів обирає засоби, об'єктивно неспроможні викликати бажаний кримінально правовий результат (апелювання до надзвичайних сил, ворожба, закляття, молитви тощо). Звернення до вказаних засобів навіть за умови впевненості особи в їх ефективності розглядається як виявлення наміру і в кримінальному порядку не переслідується. Вважається, що такі дії абсолютно позбавлені суспільної небезпеки, а встановлення за них кримінальної відповідальності означало б стирання меж між правом і мораллю, суперечило б здоровому глузду і загальновідомим законам розвитку природи.

Закон (частини 2 і 3 ст. 15 ККУ) виділяє закінчений і незакінчений замах на кримінальне правопорушення. В основу цього поділу законодавцем покладено суб'єктивний критерій – власне уявлення суб'єкта про ступінь завершеності вчинюваного ним суспільно небезпечного діяння.

Закінченим є замах, при якому суб'єкт зробив усе, що вважав за необхідне, однак кримінальне правопорушення не було доведено до кінця з причин, які не залежали від його волі (наприклад, особа з метою вбивства стріляє у потерпілого і, вважаючи, що мети досягнуто, залишає його на місці злочину, а згодом життя потерпілого рятується).

При незакінченому замаху винний, хоч і безпосередньо спрямовує свої зусилля на вчинення кримінального правопорушення, не робить всього того, що вважає за необхідне для досягнення кримінально протиправного результату, усвідомлює неповноту вчинення своїх дій і необхідність їх продовження (наприклад, винного, який таємно вилучив у квартирі чуже майно, затримують при виході з неї). За умови рівності всіх інших обставин закінчений замах зазвичай розглядається як більш

суспільно небезпечне діяння, ніж незакінчений, що має знаходити відображення при призначенні винному покарання.

4. Добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця.

Основне призначення добровільної відмови від доведення кримінального правопорушення до кінця полягає у попередженні і припиненні кримінальних правопорушень шляхом стимулювання описаної у ст. 17 ККУ поведінки. Вважається, що у разі добровільної відмови втрачається суспільна безпека вчиненого та особи, яка за допомогою бажаної для суспільства поведінки припиняє свою незаконну діяльність і таким чином запобігає заподіянню шкоди об'єкту кримінально-правової охорони.

Через принципову різницю у причинах завершеності (припинення) протиправної поведінки незакінчене кримінальне правопорушення і добровільна відмова – це поняття-антиподи. Добровільна відмова має відбутись до моменту наявності у поведінці особи як закінченого, так і незакінченого кримінального правопорушення. Головним правовим наслідком добровільної відмови є те, що особа не підлягає кримінальній відповідальності (ч.2 ст. 17 та ч. 1 ст. 31 ККУ) за розпочату нею реалізацію кримінально протиправного наміру.

Відмова, здійснивши яку, особа не підлягає відповідальності за вчинене нею, характеризується такими основними ознаками:

1) добровільність – означає, що особа, яка почала вчинювати кримінальне правопорушення і усвідомлює можливість (хоча б і з подоланням певних перешкод) доведення його до кінця, відмовляється від цього за власною ініціативою. Відмова у розумінні ст. 17 ККУ повинна бути не результатом нездоланих у конкретній ситуації перешкод, а наслідком вільного волевиявлення суб'єкта, на формування якого можуть вплинути інші особи (наприклад, умовляння близьких чи жертви припинити подальші кримінально протиправні дії). Добровільність виключається, якщо рішення припинити подальші кримінально протиправні дії прийнято суб'єктом не за своєю волею, а під впливом примусу з боку інших осіб, наприклад, працівників правоохоронних органів, яким стало відомо про готування даної особи до кримінального правопорушення або про початок його вчинення і які звертаються з вимогою покласти край протиправним діям. Закон не конкретизує мотиви добровільної відмови при незакінченому кримінальному правопорушенні, а тому вони можуть бути різними – страх перед покаранням, розкаяння,

усвідомлення аморальності своєї поведінки, жалість до потерпілого, співчуття, сором, боягузтво, огида, умовляння інших осіб тощо;

2) реальність – усвідомлення особою можливості доведення кримінального правопорушення до кінця. Вирішальним при цьому є відповідне уявлення самого суб'єкта, а не те, чи існувала насправді фактична можливість продовжити або завершити розпочате кримінальне правопорушення. Якщо особа не усвідомлює наявності нездоланих перешкод, її відмову необхідно розглядати як добровільну. У разі, коли обставини, які виникають при вчиненні посягання, повністю не позбавляють особу можливості довести кримінальне правопорушення до кінця, але істотно ускладнюють зробити це, питання про застосування ст. 15 або ст. 17 треба вирішувати з урахуванням зазначеного суб'єктивного критерію. Відмова визнається вимушеною, а отже, такою, що не виключає кримінальну відповідальність, у разі, коли вона зумовлена неможливістю завершити кримінальне правопорушення з причин, які не залежать від волі винного. Так, судова практика не вважає добровільною відмову від згвалтування, що викликана неможливістю продовжити кримінально протиправні дії з незалежних від волі винного обставин (наприклад, насильникові не вдалося подолати опір потерпілої чи він не зміг закінчити кримінальне правопорушення з фізіологічних причин).

3) остаточність – означає, що особа припиняє розпочате кримінальне правопорушення повністю і безповоротно. У неї відсутній намір продовжити кримінальне правопорушення у майбутньому. Стаття 17 ККУ може застосовуватися лише за наявності відмови, а не тимчасової перерви розпочатої кримінально протиправної діяльності або відстрочки виконання задуманого, викликані очікуванням більш сприятливої обстановки чи прагненням підготувати досконаліші знаряддя або засоби, залучити нових співучасників тощо.

4) своєчасність – означає, що добровільна відмова можлива лише у незакінченому посяганні – кримінальному правопорушенні, момент юридичного закінчення якого не настав. При цьому слід виходити не із суб'єктивного уявлення винного про завершеність кримінального правопорушення, а із кримінально-правової кваліфікації вчиненого. На стадіях, аналогічних готуванню і незакінченому замаху, добровільна відмова набуває, як правило, пасивного характеру і полягає у бездіяльності – в утриманні від подальших дій по створенню умов для вчинення кримінального правопорушення або діянь, безпосередньо спрямованих на вчинення кримінального правопорушення. Можлива й активна форма добровільної відмови, коли особа, наприклад, знищує придбану для

вчинення кримінального правопорушення зброєю, приводить у непридатність інші заздалегідь пристосовані знаряддя.

У кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом, коли між вчиненням всіх необхідних дій і настанням суспільно небезпечних наслідків як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони є певний проміжок часу, добровільна відмова можлива на стадії, аналогічній закінченому замаху. У таких випадках особа контролює розвиток причинного зв'язку, може втрутитись у нього і шляхом активних дій нейтралізувати причинний зв'язок, запобігши тим самим настанню шкідливих наслідків (наприклад, особа підпалює будинок, однак через деякий час повертається і гасить пожежу).

Кримінально-правова оцінка у подібних ситуаціях залежить від результативності (успішності) активної протидії настанню суспільно небезпечних наслідків. Якщо реальної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони не заподіяно, особа взагалі не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою від доведення кримінального правопорушення до кінця. У разі, коли заподіяно шкідливі наслідки, менш тяжкі порівняно із первісно запланованими (наприклад, внаслідок вжиття активних дій підпалений будинок не згорів, але був пошкоджений), кваліфікація дій винного відбувається з урахуванням фактично спричиненої умисно або через необережність шкоди. Якщо особі не вдалося попередити настання суспільно небезпечних наслідків, вона відповідає за закінчене кримінальне правопорушення. При цьому невдалі спроби суб'єкта запобігти шкідливим наслідкам враховуються судом при призначенні покарання як пом'якшуюча обставина.

Особа, яка добровільно відмовилась від доведення кримінального правопорушення до кінця, не підлягає кримінальній відповідальності. Якщо ж фактично вчинене нею діяння містить склад іншого кримінального правопорушення, особа за його вчинення повинна притягатись до відповідальності (наприклад, той, хто добровільно відмовився від вчинення вбивства, має відповідати за незаконні дії з вогнепальною чи холодною зброєю, придбаною з метою вчинити вказане кримінальне правопорушення; особа, яка добровільно відмовилася від доведення вбивства до кінця, не підлягає відповідальності за замах на вбивство, однак має притягуватися до відповідальності за заподіяння тілесних ушкоджень, які вже нанесені).

Добровільну відмову при незакінченому кримінальному правопорушенні потрібно відрізнити від дійового каяття – активної поведінки суб'єкта, яка має місце вже після закінчення кримінального правопорушення і свідчить про прагнення винного згладити наслідки

вчиненого ним суспільно небезпечного діяння (відшкодування заподіяної шкоди, сприяння розкриттю кримінального правопорушення, з'явлення із зізнанням, надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення тощо). Дійове каяття, за загальним правилом, розглядається як обставина, яка не виключає, а лише пом'якшує відповідальність на етапі призначення покарання (ст. 66, ст. 69-1). У разі вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину дійове каяття визнається підставою звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 45). Добровільно відмовитись від доведення до кінця можна лише стосовно кримінальних правопорушень з прямим умислом, а дійове каяття пом'якшує кримінальну відповідальність і за кримінальні правопорушення, вчинені з непрямым умислом і з необережністю.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке стадії вчинення кримінального правопорушення?
2. Що слід розуміти під закінченим та незакінченим кримінальним правопорушенням?
3. Що таке готування до кримінального правопорушення та які його ознаки?
4. Що таке замах на кримінальне правопорушення?
5. Готування до якого кримінального правопорушення не тягне за собою кримінальної відповідальності?
6. Охарактеризуйте види замаху.
7. Що таке добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця?
8. Що таке виявлення наміру і чим воно відрізняється від готування до кримінального правопорушення?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Замах на кримінальне правопорушення, його види і відмежування від готування до кримінального правопорушення та закінченого кримінального правопорушення.
2. Особливості кримінальної відповідальності за наявності добровільної відмови.
3. Кримінальна відповідальність за готування до кримінального правопорушення.
4. Кримінальна відповідальність за замах на кримінальне правопорушення.

ТЕМА 5. Кримінальна відповідальність

Мета: Розуміти відмінність поняття кримінальної відповідальності та покарання. З'ясувати сутність форм реалізації кримінальної відповідальності, її види та підстави кримінальної відповідальності.

1. Поняття кримінальної відповідальності. Види кримінальної відповідальності.
2. Форми реалізації кримінальної відповідальності.
3. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності.
4. Юридичні факти у кримінальному праві.

1. Поняття кримінальної відповідальності.

У КК часто застосовується термін «кримінальна відповідальність» (наприклад, ст. 2 має назву «Підстава кримінальної відповідальності»; розділ II – «Закон про кримінальну відповідальність»; розділ IX – «Звільнення від кримінальної відповідальності»), але при цьому КК ніде не розкриває її поняття, хоча проводить відмінність кримінальної відповідальності від покарання (наприклад, розділи X, XI і XII Загальної частини КК називаються відповідно «Покарання та його види», «Призначення покарання», «Звільнення від покарання та його відбування»).

У науці кримінального права також немає єдиного розуміння кримінальної відповідальності: одні автори ототожнюють її з кримінальним покаранням; другі характеризують кримінальну відповідальність як певного роду обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення; треті розглядають її як конкретні кримінально-правові відносини; четверті розуміють кримінальну відповідальність як реалізацію санкції кримінально-правової норми; п'яті – вважають кримінальну відповідальність осудом винного обвинувальним вироком суду за вчинене кримінальне правопорушення із призначенням покарання або без нього тощо.

При визначенні кримінальної відповідальності слід виходити з того, що вона є одним із видів юридичної відповідальності. І хоча остання в правознавстві розуміється по-різному, проте у вузькому, спеціально-правовому, значенні вона тлумачиться як відповідальність ретроспективна, тобто як відповідна реакція держави на вчинене у минулому правопорушення. З цього погляду юридичну відповідальність можна визначити як вид і міру обмеження державною владою передбачених законом прав і свобод особи, яка вчинила правопорушення.

Поняття кримінальної відповідальності відповідає родовим ознакам юридичної відповідальності і водночас характеризується своїми видовими, притаманними ознаками. Ними є такі: 1) кримінальна відповідальність – це вид державного примусу, що виражається насамперед в осуді злочинця та його діяння обвинувальним вироком суду, а також у покладанні на винного додаткових позбавлень і обмежень; 2) вид і міра обмежень особистого (наприклад, позбавлення волі), майнового (наприклад, штраф) або іншого характеру (наприклад, позбавлення права обіймати певні посади) визначені тільки у кримінальному законі, передусім у санкції відповідної кримінально-правової норми; 3) кримінальна відповідальність являє собою реальну взаємодію суду і спеціальних органів виконавчої влади держави та особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок чого ця особа зазнає певних обмежень; 4) зазнавання таких обмежень завжди має вимушений, а не добровільний характер, оскільки їх застосування є обов'язком суду та спеціально уповноважених на це органів держави; 5) кримінальна відповідальність можлива тільки за вчинення кримінального правопорушення, що виступає як підстава такої відповідальності.

З урахуванням викладеного кримінальна відповідальність – це передбачене КК обмеження прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, що індивідуалізується в обвинувальному вирокі суду і здійснюється спеціальними органами виконавчої влади держави.

Зазвичай під кримінальною відповідальністю розуміють те, що настає після вчинення кримінального правопорушення, тобто відповідальність є ретроспективною. Однак існує концепція, згідно з якою кримінальна відповідальність виникає і до моменту вчинення кримінального правопорушення, тобто є позитивною чи перспективною, слугує засобом, завдяки якому забезпечується невчинення посягання будь-якою особою. Під позитивною кримінальною відповідальністю прихильники її виокремлення (Л. В. Багрій-Шахматов, В. К. Гришук, П.С. Дагель, В. М. Кудрявцев, В. І. Осадчий, П. В. Хряпінський та ін.) розуміють усвідомлення особою необхідності дотримання кримінально-правових заборон, закріпленої у кримінальному законі міри належної поведінки індивіда, правомірної поведінки як результату виконання нею обов'язку не вчиняти заборонених кримінальним законом діянь.

Як уже відзначалося, поняття кримінальної відповідальності відбиває факт реальної взаємодії особи, що вчинила кримінальне правопорушення, і суду та спеціальних органів держави. Така взаємодія врегульована нормами кримінального права і тому здійснюється в рамках певних правовідносин, що називаються кримінально-правовими. Одні з

науковців вважають, що ці правовідносини виникають із моменту вчинення кримінального правопорушення. На думку ж інших, вони виникають з моменту або відкриття кримінального провадження, або оголошення особі обвинувачення, або навіть із моменту винесення чи набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Відповідь на це та інші запитання залежить від розуміння того, що являють собою ці правовідносини, який зміст мають їх структурні елементи, у чому виражається їх взаємодія, в якому співвідношенні перебувають кримінальна відповідальність та аналізовані правовідносини і т. д.

Вважається, що з моменту, коли особа вчинила кримінальне правопорушення, між нею та державою виникають певні юридичні відносини, внаслідок яких у держави з'являються владні повноваження щодо особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, а в останньої – обов'язок підкоритися законному обмеженню державою її певних прав і свобод. При цьому, звичайно, така особа має право вимагати від держави, щоб її дії були правильно кваліфіковані; щоб покарання було призначено лише в рамках санкції тієї статті КК, яка передбачає вчинене нею кримінальне правопорушення, при врахуванні відповідних положень Загальної частини КК тощо. У свою чергу, держава повноважна засудити злочинця за вчинене ним діяння, а також обмежити його правовий статус у рамках строків давності притягнення до кримінальної відповідальності і строків погашення або зняття судимості, проте при цьому вона зобов'язана забезпечити правильну кваліфікацію скоєного, призначити покарання відповідно до вимог КК з урахуванням тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особи винного, а також обставин, що пом'якшують чи обтяжують покарання, тощо. Вочевидь, що зазначені повноваження держави та права особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, мають кримінально-процесуальну природу.

Разом з тим повноваження держави щодо обмеження на підставі КК прав і свобод особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, та обов'язок останньої зазнати цих обтяжень становлять юридичний зміст кримінально-правових відносин, що виникають з моменту вчинення кримінального правопорушення, незалежно від того, виявлено кримінальне правопорушення органами держави чи ні (доказом цього слугує хоча б те, що строки давності відповідно до ст. 49 КК починають обчислюватися саме з дня вчинення кримінального правопорушення). Процесуальні ж акти відкриття кримінального провадження, притягнення особи як обвинуваченого або винесення обвинувального вироку не породжують і не створюють кримінально-правових відносин, а лише

констатують їх, оскільки і до винесення цих актів між злочинцем і державою уже виникли реальні юридичні відносини.

Кримінальні правовідносини існують, за загальним правилом, з моменту вчинення кримінального правопорушення протягом усього часу відбування засудженим покарання та ще якийсь час після цього, а саме – до моменту погашення або зняття судимості (ст. 89 КК). Однак кримінально-правові відносини можуть бути припинені і на більш ранньому етапі. Підстави такого припинення можуть бути різними, наприклад смерть особи, закінчення строків давності (статті 49 і 80 КК), звільнення особи від кримінальної відповідальності (статті 45–48 КК), видання акта амністії або помилування (статті 85–87 КК) та ін.

Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р., яким дано офіційне тлумачення ч. 3 ст. 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), кримінальна відповідальність настає з моменту набрання обвинувальним вироком суду законної сили.

2. Форми реалізації кримінальної відповідальності.

Розгляд взаємозв'язку кримінально-правових відносин і кримінальної відповідальності дає змогу зробити висновок про те, що кримінальна відповідальність може бути реалізована у таких трьох формах.

Перша форма – засудження винного, що виражається в обвинувальному вирокі суду, не пов'язаному з призначенням йому кримінального покарання. Так, відповідно до ч. 4 ст. 74 КК особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці ця особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

Другою формою реалізації кримінальної відповідальності є засудження особи, поєднане з призначенням їй конкретної міри покарання, від реального відбування якого засуджена особа звільняється. Так, відповідно до ч. 1 ст. 75 КК, якщо суд крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення,

передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 цього Кодексу, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 цього Кодексу, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Третьою, найбільш типовою формою реалізації кримінальної відповідальності є відбування винним призначеного йому судом покарання (наприклад, відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк).

Останні дві форми реалізації кримінальної відповідальності створюють для особи судимість як правовий наслідок її засудження до певної міри покарання. У той же час, як уже відзначалося, судимість має свої межі, зазначені в статтях 89 і 90 КК, які визначають межі кримінально-правових відносин та кримінальної відповідальності. Тому момент погашення або зняття судимості свідчить про припинення як кримінально-правових відносин, так і кримінальної відповідальності особи за вчинене кримінальне правопорушення.

3. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності.

Відповідно до ч. 1 ст. 2 КК підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом. У цьому положенні закону міститься відповідь на запитання: за що і на якій підставі особа підлягає кримінальній відповідальності? Очевидно, що вона підлягає кримінальній відповідальності за вчинення такого суспільно небезпечного діяння, яке містить ознаки певного складу кримінального правопорушення, передбаченого КК. Тому іноді говорять, що єдиною підставою кримінальної відповідальності є склад кримінального правопорушення, оскільки саме склад – явище соціальної реальності, яке структурує зміст учиненого суспільно небезпечного діяння.

У межах єдиної матеріальної підстави кримінальної відповідальності можна виділити її фактичну та юридичну сторони.

Фактична сторона – це вчинення у реальній дійсності суспільно небезпечного діяння, а юридична – передбаченість такого діяння як складу кримінального правопорушення у КК. Підставою кримінальної відповідальності є повна відповідність фактичної і юридичної сторін учиненого суспільно небезпечного діяння.

Кримінальна відповідальність, як уже відзначалося, – це реакція держави на вчинене особою кримінальне правопорушення. Така реакція виражається у певному правозастосовному акті органу держави, а саме – в обвинувальному вирокі суду. У зв'язку з цим розрізняють матеріальну і процесуальну підстави кримінальної відповідальності. Матеріальною підставою визнається вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу кримінального правопорушення, а процесуальною – обвинувальний вирок суду. Відповідно до ч. 2 ст. 2 КК особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

5. Юридичні факти у кримінальному праві.

Юридичні факти у кримінальному праві – це конкретні життєві обставини, з настанням яких норми кримінального права пов'язують виникнення, зміну або припинення кримінально-правових відносин.

У кримінальному праві юридичні факти є підставою:

- виникнення кримінальної відповідальності;
- притягнення особи до кримінальної відповідальності;
- звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;
- припинення кримінально-правових відносин.

Головним юридичним фактом у кримінальному праві є вчинення кримінального правопорушення.

Види юридичних фактів у кримінальному праві

2.1. За вольовою ознакою:

1) Юридичні дії – факти, що залежать від волі людини:

- вчинення кримінального правопорушення (дія або бездіяльність);
- добровільна відмова від доведення кримінального правопорушення до кінця;
- явка з повинною;
- активне сприяння розкриттю злочину.

2) Юридичні події – факти, що не залежать від волі людини:

- смерть особи;
- закінчення строків давності притягнення до кримінальної відповідальності;

- досягнення особою певного віку (як умова кримінальної відповідальності).

2.2. За правовими наслідками:

1) Правоутворюючі – спричиняють виникнення кримінально-правових відносин (наприклад, вчинення кримінального правопорушення).

2) Правозмінюючі – змінюють зміст кримінально-правових відносин (наприклад, пом'якшуючі чи обтяжуючі обставини).

3) Правоприпиняючі – припиняють кримінально-правові відносини (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності, смерть особи).

2.3. За складністю:

- Прості юридичні факти – одна обставина (наприклад, смерть особи).
- Складні юридичні факти (юридичні склади) – сукупність обставин (наприклад, склад кримінального правопорушення).

Значення юридичних фактів у кримінальному праві. Юридичні факти:

- забезпечують реалізацію принципу законності;
- дозволяють правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення;
- визначають межі та підстави кримінальної відповідальності;
- гарантують захист прав і свобод людини.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке кримінальна відповідальність та які її ознаки?
2. Охарактеризуйте види кримінальної відповідальності.
3. Розкрийте поняття та види стадій кримінальної відповідальності.
4. Розкрийте поняття та види підстав кримінальної відповідальності.
5. Охарактеризуйте поняття та структуру кримінально-правових відносин.
6. Що таке реалізація кримінальної відповідальності та які її форми?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття кримінальної відповідальності за законодавством зарубіжних країн.
2. Стадії кримінальної відповідальності.
3. Підстави кримінальної відповідальності.
4. Особливості структури кримінальних правовідносин.

ТЕМА 6. Склад кримінального правопорушення та його види.

Мета: Вивчити поняття складу кримінального правопорушення та його основних елементів. Зрозуміти значення складу кримінального правопорушення для кваліфікації діянь. Оволодіти навиками визначення різних елементів складу кримінального правопорушення у конкретній статті Особливої частини Кримінального кодексу України.

1. Поняття і значення складу кримінального правопорушення.
2. Елементи складу кримінального правопорушення та їх ознаки. Обов'язкові та факультативні ознаки складу кримінального правопорушення.
3. Види складу кримінального правопорушення. Функції складу кримінального правопорушення.
4. Склад кримінального правопорушення й кваліфікація кримінального правопорушення.

1. Поняття і значення складу кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення – це сукупність суб'єктивних та об'єктивних ознак, які визначають певне суспільно-небезпечне діяння як кримінальне правопорушення. За своєю суттю склад кримінального правопорушення – це наукова абстракція, законодавча модель кримінальних правопорушень певного виду, яка вміщує в себе всі найсуттєвіші, найнеобхідніші та типові ознаки конкретних діянь, визнаних кримінальними правопорушеннями.

Тільки за такі діяння, які визнані кримінальними правопорушеннями, можливе притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки законодавець у КК України встановлює вичерпний перелік складів кримінальних правопорушень.

Склад кримінального правопорушення слід відрізнити від кримінального правопорушення. Це однорідні, але не тотожні категорії. Кримінальне правопорушення – це конкретний акт вольової поведінки людини, це явище об'єктивної дійсності, яке реально вчиняється у житті людей. Склад кримінального правопорушення – це правова характеристика діянь такого виду, яка надається у кримінальному законодавстві.

Значення складу кримінального правопорушення:

– наявність складу кримінального правопорушення є підставою кримінальної відповідальності;

- склад кримінального правопорушення – умова кваліфікації кримінального правопорушення;
- в залежності від складу кримінального правопорушення суд призначає вид і розмір покарання або іншу міру кримінально-правового характеру;
- склад кримінального правопорушення конкретизує, наповнює правовим змістом поняття кримінального правопорушення;
- за допомогою складу кримінального правопорушення на законодавчому рівні здійснюється криміналізація (декриміналізація);
- склад кримінального правопорушення дозволяє розмежувати кримінальні правопорушення та інші види правопорушень.

2. Елементи складу кримінального правопорушення та їх ознаки. Обов'язкові та факультативні ознаки складу кримінального правопорушення.

Склад кримінального правопорушення утворюють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Кожен із елементів складу кримінального правопорушення характеризують певні ознаки, які поділяють на обов'язкові (притаманні усім без винятку складам кримінальних правопорушень) та факультативні (характерні для окремих складів кримінальних правопорушень і визначені у диспозиціях окремих статей Особливої частини КК).

Об'єкт кримінального правопорушення – це суспільні відносини або благо, які охороняються КК України, на які посягає кримінальне правопорушення і для яких створюється небезпека.

Об'єктивна сторона – це зовнішня сторона діяння, яка виражає акт суспільно небезпечної поведінки, що заподіює чи створює загрозу заподіяння небезпеки об'єкту кримінального правопорушення.

Обов'язковими (необхідними) ознаками об'єктивної сторони як елементу складу виступають діяння (дія чи бездіяльність), суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок. Факультативними ознаками об'єктивної сторони є місце, час, обстановка, знаряддя, засоби вчинення кримінального правопорушення.

Суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення. Згідно зі ст. 18 КК суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до цього КК може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка виражає психічні процеси, що характеризують

свідомість і волю особи у момент учинення кримінального правопорушення. Обов'язковою (необхідною) ознакою суб'єктивної сторони будь-якого складу кримінального правопорушення виступає вина особи. Відповідно до ст. 23 КК виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Факультативними ознаками суб'єктивної сторони є мета та мотив. Мета – це уявний результат, якого прагне досягти особа, вчиняючи кримінальне правопорушення. Мотив – це внутрішні спонукання, причини вчинення кримінального правопорушення.

3. Види складу кримінального правопорушення. Функції складу кримінального правопорушення.

За ступенем суспільної небезпеки розрізняють такі складі кримінальних правопорушень:

– основний (простий) – це склад кримінального правопорушення певного виду без обтяжуючих (кваліфікуючих) та пом'якшуючих обставин. Такими є, наприклад, складі кримінальних правопорушень, що описані у ч. 1 ст. 115 КК (умисне вбивство), ч. 1 ст. 185 КК (крадіжка);

– кваліфікований – це склад кримінального правопорушення з обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами. Це, наприклад, склад кримінального правопорушення, що описаний у ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах), ч. 2 ст. 185 КК (крадіжка, вчинена повторно);

– склад кримінального правопорушення з пом'якшуючими обставинами (інколи його ще називають привілейованим) – це склад з кримінального правопорушення з обставинами, що знижують суспільну небезпеку даного виду кримінального правопорушення. Зокрема, до них належать складі кримінальних правопорушень, описані у статтях 116–118 КК: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Залежно від способу описання кримінального правопорушення в законі розрізняють:

- простий склад кримінального правопорушення містить опис ознак одного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією і характеризується однією формою вини (наприклад, склад крадіжки, передбачений ч. 1 ст. 185 КК).

- складний склад кримінального правопорушення характеризується наявністю: двох і більше безпосередніх об'єктів (наприклад, склад розбійного нападу – ст. 187 КК); двох форм вини – складної (змішаної) (наприклад, склад умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке потягло за собою смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК); двох або більше дій, що утворюють об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення (наприклад, викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток, або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, а також здійснення таких самих дій відносно приватних документів, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, вчинене з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах – ст. 357 КК).

Залежно від конструкції об'єктивної сторони розрізняють:

- матеріальний склад – це кримінальні правопорушення, які вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. Суспільно небезпечні наслідки або безпосередньо зазначені у диспозиції кримінально-правової норми, або випливають з тлумачення кримінально-правової норми. Наприклад, ч. 1 ст. 115 КК передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. У даному випадку вказується на такий обов'язковий наслідок як смерть іншої людини.

- формальний склад – це кримінальні правопорушення, які вважаються закінченими з моменту вчинення суспільно-небезпечних діянь і наслідки ролі для кваліфікації не грають. Наприклад, у ст. 134 КК передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти. Це кримінальне правопорушення є формальним, оскільки у ч. 1 цієї статті не вимагається обов'язкового настання будь-яких наслідків.

- усічений склад – це кримінальні правопорушення, у яких момент закінчення переноситься на стадію замаху або готування. Такі кримінальні правопорушення вважаються закінченими на більш ранніх стадіях вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з їх підвищеною суспільною небезпечністю. Так, розбій (ст. 187 КК) вважається закінченим із моменту нападу, а не з моменту заволодіння майном. Напад у цьому разі є своєрідним замахом на заволодіння майном, який визнано закінченим кримінальним правопорушенням.

Функції складу кримінального правопорушення – це основні напрями його впливу на кваліфікацію діяння, притягнення особи до

кримінальної відповідальності та реалізацію принципів кримінального права. У теорії кримінального права зазвичай виділяють такі функції:

1. Кваліфікаційна функція

- забезпечує правильну кримінально-правову кваліфікацію діяння;
- дає змогу співвіднести фактичні обставини справи з нормою

Особливої частини КК;

• відсутність хоча б однієї ознаки складу виключає кваліфікацію як кримінального правопорушення.

2. Функція підстави кримінальної відповідальності

• склад кримінального правопорушення є єдиною підставою кримінальної відповідальності;

- закріплена у ст. 2 КК України;

• без встановлення складу кримінальне переслідування є недопустимим.

3. Гарантійна функція

- забезпечує реалізацію принципу законності;

• захищає особу від необґрунтованого притягнення до кримінальної відповідальності;

- обмежує свавілля правоохоронних органів.

4. Розмежувальна функція

• дає змогу: відмежувати кримінальне правопорушення від адміністративного чи дисциплінарного; розрізнити суміжні склади кримінальних правопорушень;

- має важливе значення для практики кваліфікації.

5. Оціночна функція

- відображає ступінь суспільної небезпечності діяння;

- через кваліфікуючі ознаки впливає на вид і розмір покарання;

• використовується при індивідуалізації кримінальної відповідальності.

6. Системоутворююча функція

- забезпечує внутрішню логіку та структуру кримінального закону;

- є основою побудови норм Особливої частини КК;

- сприяє єдності термінології кримінального права.

7. Процесуальна функція

- визначає предмет доказування у кримінальному провадженні;

- спрямовує діяльність слідчого, прокурора та суду;

- слугує орієнтиром для збирання та оцінки доказів.

Склад кримінального правопорушення є ключовою категорією кримінального права, що забезпечує законність, обґрунтованість кримінальної відповідальності та правильну кваліфікацію діянь.

4. Склад кримінального правопорушення й кваліфікація кримінального правопорушення.

Кваліфікація кримінальних правопорушень – це процес встановлення точної відповідності усіх ознак конкретного суспільно небезпечного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, закріпленого в КК.

Залежно від того, хто здійснює кваліфікацію, розрізняють офіційну й неофіційну кваліфікацію.

Офіційна (легальна) кваліфікація – це кваліфікація, що здійснюється у кримінальних провадженнях уповноваженими на те державою особами (слідчими, прокурорами, суддями). Наслідки такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах (постановах, ухвалах, вироках) і мають обов'язковий характер.

Неофіційна кваліфікація здійснюється окремими громадянами, науковцями у наукових статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, у виступах на наукових конференціях тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру (не є юридично значущою), вона відображає лише позицію автора, але може враховуватись суб'єктами офіційної кваліфікації.

Формула кваліфікації – це знаковий вираз кримінального правопорушення, що містить скорочену умовну вказівку на статті, частини й пункти статей Загальної та Особливої частин КК, якими передбачена відповідальність за вчинене діяння. У формулі кваліфікації використовують цифри, букви та розділові знаки.

При цьому слід дотримуватися такої послідовності: спочатку вказуються пункти, частини відповідної статті Загальної частини КК, а після них – пункти, частини відповідної статті Особливої частини КК.

Наприклад, формула кваліфікації умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, буде виглядати так: п. 4 ч. 2 ст. 115 КК.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке склад кримінального правопорушення, які функції він виконує та яке його значення?
2. Як співвідносяться кримінальне правопорушення і склад кримінального правопорушення?
3. Назвіть елементи та ознаки складу кримінального правопорушення.
4. Чому одні ознаки складу кримінального правопорушення називають обов'язковими, а другі – факультативними?
5. Як класифікують склади кримінальних правопорушень?

6. Охарактеризуйте кримінальне правопорушення з матеріальним, формальним та усіченим складом?

7. Що таке кваліфікація кримінального правопорушення та які її види?

8. Що таке формула кваліфікації кримінального правопорушення?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття та функції складу кримінального правопорушення.

2. Особливості законодавчих конструкцій кримінальних правопорушень з матеріальним, формальним та усіченим складом кримінального правопорушення.

3. Склад кримінального правопорушення та кваліфікація кримінального правопорушення.

4. Класифікація складу кримінального правопорушення.

ТЕМА 7. Об'єкт кримінального правопорушення

Мета: Розуміти суть та значення об'єкта кримінального правопорушення як суспільних відносин та соціальних благ, які охороняються КК України і на які посягає кримінальне правопорушення. Вміти визначити загальний, родовий та безпосередній об'єкт кримінального правопорушення у конкретному кримінальному правопорушення. Вміти розмежувати об'єкт та предмет кримінально протиправного посягання.

1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення.

2. Види об'єктів кримінального правопорушення.

3. Предмет кримінального правопорушення.

4. Потерпілий від кримінального правопорушення.

1. Поняття об'єкта кримінального правопорушення.

Об'єктом кримінального правопорушення є ті суспільні відносини, на які посягає кримінальне правопорушення, завдаючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність.

Для правильного з'ясування сутності об'єкта кримінального правопорушення та «механізму» кримінально протиправного посягання на нього важливо визначити структуру суспільних відносин і взаємодію між різними елементами їх складових частин.

У філософській і правовій науці найпоширенішою є думка, згідно з якою структурними елементами суспільних відносин є:

- 1) суб'єкти (носії) відносин;
- 2) предмет, з приводу якого існують відносини;
- 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяльність) як зміст відносин.

Структура будь-яких суспільних відносин завжди незмінна. Структура суспільних відносин являє собою не просту суму складових її частин, а цілісну систему елементів, які її утворюють і які відповідним чином взаємозалежні і взаємодіють між собою.

До складу будь-яких суспільних відносин входять їх суб'єкти (учасники відносин). Безсуб'єктних відносин у реальній дійсності не існує. Якщо немає учасників відносин, то немає і самих відносин, які завжди являють собою певний соціальний зв'язок між самими учасниками. Суб'єктами суспільних відносин можуть виступати сама держава, різні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Встановлення учасників суспільних відносин, або (що те саме) його суб'єктного складу, а також їх соціальних функцій у самих відносинах у багатьох випадках дає змогу визначити ті суспільні відносини, які виступають об'єктом того чи іншого кримінального правопорушення.

Предметом суспільних відносин слухно називають усе те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують самі ці відносини. Тому предметом суспільних відносин можуть виступати насамперед різного роду фізичні тіла, речі (природні об'єкти, різні товари чи предмети, що не мають ознак товару), блага, інтереси, а також сама людина. Наприклад, в об'єкті такого кримінального правопорушення, як ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК), здоров'я хворої людини є тільки предметом охоронюваного законом відношення, а його суб'єктами виступають медичні працівники.

Усі суспільні відносини залежно від особливостей їх предмета слід поділяти на дві групи – матеріальні та нематеріальні. Відносини, до складу яких входить матеріальний предмет (майно, ліс, водойми, дикі тварини та ін.), прийнято називати матеріальними. Інший предмет нематеріальних відносин. У таких відносинах функції предмета виконують вже інші соціальні цінності (наприклад, державна влада або духовні блага).

Обов'язковим структурним елементом будь-яких суспільних відносин є соціальний зв'язок, котрий розглядається і як зміст самого відношення. Під соціальним зв'язком розуміють, як правило, певну взаємодію, певний взаємозв'язок суб'єктів.

Соціальний зв'язок як елемент суспільних відносин завжди перебуває у нерозривному зв'язку з іншими структурними елементами суспільних відносин. З одного боку, на його зміст впливають суб'єкти суспільних відносин, оскільки він є певною формою їх взаємодії і взаємозв'язку. З

другого боку, його не можна розглядати й у відриві від предмета суспільних відносин, яким завжди виступає те, з приводу чого або у зв'язку з чим виникають і функціонують самі суспільні відносини. Отже, і сам соціальний зв'язок завжди виникає й існує у зв'язку з тими чи іншими предметами суспільних відносин. Тому слід визнати, що соціальний зв'язок завжди має предметний характер. Безпредметного соціального зв'язку в суспільстві бути не може. Важливо відзначити і те, що соціальний зв'язок, як і суспільні відносини, завжди має об'єктивний характер. Він завжди існує як щось дане, реальне, наявне і тільки в такому вигляді виступає як елемент об'єкта кримінального правопорушення.

2. Види об'єктів кримінального правопорушення.

Об'єкти кримінального правопорушення у кримінально-правовій літературі зазвичай класифікуються за двома критеріями: 1) залежно від ступеня узагальненості – по «вертикалі» їх поділяють на загальний, родовий та безпосередній і 2) залежно від важливості безпосереднього об'єкта – по «горизонталі» безпосередні об'єкти поділяють на основний, додатковий обов'язковий та додатковий факультативний.

В основу цієї класифікації покладена структура чинного Кримінального кодексу України. У реальній дійсності кримінальне правопорушення – це конкретний акт свідомої вольової поведінки людини, тому кримінально протиправне діяння завжди конкретне і посягає воно на один або декілька конкретних (безпосередніх) об'єктів.

Жодного «родового» чи «загального» кримінального правопорушення у реальному житті не існує, а тому не може існувати ніякого «родового» чи «загального» об'єкта посягання. Так звані «родовий» чи «загальний» об'єкти – це не реальні об'єкти кримінального правопорушення, а поняття, які узагальнюють ознаки об'єктів конкретних складів кримінальних правопорушень на рівні родового та загального складу кримінального правопорушення. Отже, у реальній дійсності не існує ніякого іншого об'єкта кримінального правопорушення, крім безпосереднього, загальний та родовий об'єкт – це наукові категорії.

Загальний об'єкт – це уся сукупність суспільних відносин та соціальних благ, які взяті під охорону кримінальним законодавством України (тобто КК України) і на які може посягнути кримінальне правопорушення. Загальний об'єкт однаковий для усіх кримінальних правопорушень. Особа, яка вчиняє кримінальне правопорушення, посягає на нормальний суспільний лад, правопорядок, виводить з ладу нормальне функціонування усього суспільства та держави. Тому, якщо не вдаватися до конкретизації, можна сказати, що об'єктом посягання будь-якого

кримінального правопорушення виступають суспільні відносини та соціальні блага, які охороняються КК України.

Родовий об'єкт – це група однорідних суспільних відносин, або певна сфера суспільних відносин, які об'єднані в окремих розділах особливої частини КК України і яким створюється небезпека в результаті посягання на них кримінальними правопорушеннями. Родовий об'єкт, як уже зазначалося вище, це штучно виокремлена кримінально-правова категорія, яка значно полегшує користування КК України, зокрема у правозастосовчій діяльності. Так, відповідно до КК України, родовим об'єктом можуть бути: національна безпека; життя та здоров'я особи; воля, честь, гідність особи; статевая свобода та статевая недоторканість; виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини і громадянина тощо.

Безпосередній об'єкт – це конкретні суспільні відносини або певне соціальне благо, які охороняються відповідною нормою КК України і на які посягає конкретно вчинене кримінальне правопорушення. Таким чином, безпосередній об'єкт кримінального правопорушення існує: 1) як конкретне явище реальної дійсності, щодо якого спрямоване кримінально протиправне посягання, і якому спричиняється істотна шкода або створюється загроза заподіяння такої шкоди; 2) як ознака конкретного складу кримінального правопорушення, передбачена у статті Особливої частини КК України.

Вчиняючи в реальній дійсності конкретне кримінально протиправне діяння, винна особа може посягати як на один охоронюваний кримінальним законом об'єкт, так і на два чи більше таких об'єктів. В останньому випадку таке діяння залежно від конструкції відповідних складів кримінальних правопорушень може кваліфікуватися або за двома чи більше статтями, або за однією статтею Особливої частини КК, яка передбачає складний склад з ознаками двох або більше безпосередніх об'єктів кримінального правопорушення. У цьому випадку один з передбачених у статті закону об'єктів кримінального правопорушення визначається законодавцем як основний, інші – як додаткові.

Ознаки додаткових безпосередніх об'єктів залежно від конструкції того чи іншого складу кримінального правопорушення поділяються у кримінально-правовій науці на додаткові обов'язкові та додаткові факультативні.

Додатковий обов'язковий об'єкт – такий, без ознак якого при посяганні на основний об'єкт не може бути кваліфікації за даним складом кримінального правопорушення, оскільки це буде вже склад іншого кримінального правопорушення. Наприклад, відповідно до ст. 187 КК

України діяння може бути кваліфіковане як розбій лише у тому випадку, якщо напад з метою заволодіння чужим майном буде поєднаний з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу. Якщо заволодіння майном здійснюється без насильства або поєднане з насильством іншого характеру, то в діянні будуть відсутні ознаки розбою.

Додатковий факультативний об'єкт – це такий, наявність чи відсутність ознак якого при посяганні на основний об'єкт не впливає на кваліфікацію за цим складом кримінального правопорушення. Наприклад, згідно зі ст. 186 КК України за даним складом кримінального правопорушення буде кваліфікуватися як відкрите викрадення чужого майна (грабіж) без насильства, так і грабіж з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

3. Предмет кримінального правопорушення.

Предмет кримінального правопорушення – це речі матеріального світу, які мають фізичні властивості (розмір, вага, об'єм, колір та інші ідентифікуючі ознаки), мінову вартість та здатність задовільняти потреби людей. Предмет кримінального правопорушення є факультативною ознакою, тобто він є обов'язковим для встановлення і набуває значення для кваліфікації тільки тоді, коли прямо визначений у статті особливої частини КК України.

Отже, поряд з об'єктом кримінального правопорушення у статтях кримінального закону у певних випадках прямо вказується також і на предмет кримінального правопорушення. Якщо на той чи інший предмет кримінального правопорушення вказується у статті закону, то для кваліфікації діяння за цією статтею необхідно встановити наявність вказаного предмета при вчиненні цього кримінального правопорушення, а відсутність такого предмета виключає кваліфікацію за цим складом кримінального правопорушення. Наприклад, для кваліфікації діяння за ознаками ст. 262 КК необхідно встановити, що предметом кримінального правопорушення є саме вогнепальна зброя (крім гладкоствольної мисливської) чи вибухові речовини, вибухові пристрої або радіоактивні матеріали; для кваліфікації діяння за ст. 289 КК необхідно встановити, що предметом кримінального правопорушення є транспортний засіб; для кваліфікації діяння за ст. 301 КК необхідно встановити, що предметом кримінального правопорушення є порнографічні предмети і т. д.

Таким чином, під предметом кримінального правопорушення в літературі розуміють будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких закон про кримінальну відповідальність пов'язує

наявність у діях особи ознак конкретного складу кримінального правопорушення.

4. Потерпілий від кримінального правопорушення.

Крім об'єкта та предмета кримінального правопорушення у кримінальному законодавстві та кримінально-правовій науці йдеться також про потерпілого від кримінального правопорушення. Потерпілим від кримінального правопорушення визнається особа, якій кримінальним правопорушенням спричиняється істотна фізична, матеріальна чи моральна шкода, бо згідно з ч. 2 ст. 11 КК не є кримінальним правопорушенням діяння, яке не заподіяло і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Тому потерпілого від кримінального правопорушення в літературі визначають як «соціального суб'єкта, охоронюваному кримінальним законом блага, праву чи інтересу якого кримінальним правопорушенням заподіюється шкода».

Отже, при вчиненні кримінального правопорушення в реальній дійсності істотна шкода може спричинитися будь-якому із соціальних суб'єктів (фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі) або двом чи більше з них одночасно. Діяння, що не спричиняє шкоди ніякому соціальному суб'єкту, не є кримінальним правопорушенням. В той же час ознаки потерпілого вказуються далеко не у всіх складах кримінальних правопорушень, тому ознаки потерпілого слід вважати як факультативні ознаки загального складу кримінального правопорушення, бо якщо вони прямо передбачені у конкретному складі кримінального правопорушення, то набувають значення обов'язкових ознак.

Ознаки потерпілого можуть бути визначені як в основному складі кримінального правопорушення, так і в кваліфікованому складі, при цьому вони можуть бути або прямо визначеними, або цілком зрозумілими зі змісту статті закону. Наприклад, зі змісту статей закону про кримінальну відповідальність за кримінальні правопорушення проти життя, здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості, волі, честі та гідності особи цілком зрозуміло, що потерпілим від цих кримінальних правопорушень може бути тільки фізична особа, тоді як у ст. 112 КК прямо визначено, що як потерпілі тут можуть визнаватися лише певні державні чи громадські діячі, а у ст. 117 КК визначено, що потерпілим тут може бути лише новонароджена дитина. Певні особливості потерпілого також визначаються як кваліфікуючі ознаки у відповідних складах кримінальних правопорушень (наприклад, пп. 2, 3, 8 ч. 2 ст. 115, частини 3, 4 ст. 152,

частини 3, 4 ст. 303 КК) і як обставини, що обтяжують покарання (п. 4, 6, 6-1, 7, 8 ч. 1 ст. 67 КК).

Особливості потерпілого закон враховує не тільки з позиції того чи іншого його статусу (жінка у стані вагітності, малолітня чи неповнолітня особа, певна службова особа чи близькі родичі тощо), але й з позиції його поведінки, яка сприяє вчиненню проти неї кримінального правопорушення. Зокрема, кримінальний закон передбачає привілейовані склади умисного вбивства, а також умисного тяжкого тілесного ушкодження, вчинених у стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства або тяжкої образи з боку потерпілого (статті 116, 123 КК), або вчинених у разі перевищення меж необхідної оборони чи у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (статті 118, 124 КК). Заподіяння ж потерпілому при зазначених обставинах тілесних ушкоджень середньої тяжкості чи легких тілесних ушкоджень взагалі не є криміналізованим. Водночас згідно з п. 7 ч. 1 ст. 66 КК обставиною, що пом'якшує покарання за вчинення будь-якого кримінального правопорушення, є вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке об'єкт кримінального правопорушення?
2. Охарактеризуйте структуру суспільних відносин як об'єкта кримінального правопорушення.
3. Розкрийте класифікацію об'єкта кримінального правопорушення.
4. У чому відмінність між безпосереднім додатковим обов'язковим і безпосереднім додатковим факультативним об'єктами кримінального правопорушення?
5. Що таке предмет кримінального правопорушення та які його ознаки?
6. Чим відрізняється предмет кримінального правопорушення від об'єкта кримінального правопорушення?
7. Чим відрізняється предмет кримінального правопорушення від знарядь та засобів вчинення кримінального правопорушення?
8. Розкрийте поняття потерпілого від кримінального правопорушення та назвіть його ознаки.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Теорії об'єкта кримінального правопорушення.
2. Значення об'єкта кримінального правопорушення.

3. Потерпілий від кримінального правопорушення. Псевдопотерпілий.

4. Предмет кримінального правопорушення, його відмінність від об'єкта кримінального правопорушення.

ТЕМА 8. Об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення

Мета: Вивчити поняття об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як зовнішньої сторони складу кримінального правопорушення, яка виражає акт суспільно небезпечної поведінки та її результати. Знати обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони. Вміти визначати матеріальний, формальний та усічений склад кримінального правопорушення.

1. Поняття та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

2. Суспільно небезпечне діяння та його види.

3. Суспільно небезпечні наслідки.

4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

1. Поняття та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона складу кримінального правопорушення, яка виражає акт суспільно небезпечної поведінки, його небезпечні наслідки та інші обставини вчинення кримінального правопорушення. Тобто це ті ознаки, які ми можемо побачити при вчиненні кримінального правопорушення, та з якими найперше стикаємося при виявленні кримінального правопорушення.

До об'єктивної сторони належить акт поведінки суб'єкта у вигляді дії або бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час. Цей акт поведінки завжди відбувається у відповідний спосіб. Кримінальне правопорушення завжди тягне за собою певні суспільно небезпечні наслідки, оскільки у результаті його вчинення завдається істотна шкода суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом. Причому діяння (дія або

бездіяльність) перебуває у причинному зв'язку із суспільно небезпечними наслідками. Ці ознаки притаманні будь-якому кримінальному правопорушенню як явищу реальної дійсності. Без них кримінального правопорушення бути не може.

Об'єктивні ознаки, притаманні всім кримінальним правопорушенням, вивчаються Загальною частиною кримінального права, а індивідуальні ознаки конкретних кримінальних правопорушень, наприклад бандитизму, шахрайства, хуліганства – Особливою частиною.

Викладене дає змогу зробити висновок про те, що об'єктивна сторона кримінального правопорушення – це зовнішня сторона (зовнішнє вираження) кримінального правопорушення, що характеризується суспільно небезпечним діянням (дією або бездіяльністю), суспільно небезпечними наслідками, причинним зв'язком між діянням і суспільно небезпечними наслідками, місцем, часом, обстановкою, способом, а також засобами вчинення кримінального правопорушення.

Усі ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення з погляду на їх опис (закріплення) у диспозиціях статей Особливої частини КК можна поділити на дві групи: обов'язкові (необхідні) та факультативні.

До обов'язкових ознак належить діяння у формі дії або бездіяльності, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

До факультативних ознак належать: місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення кримінального правопорушення. Ці ознаки, фактично притаманні кримінальному правопорушенню як явищу реальної дійсності, далеко не завжди вказуються в законі як ознаки конкретного складу кримінального правопорушення. Це пояснюється тим, що від того у якому місці вчинене чи в який час вчинене, наприклад, умисне вбивство, його кваліфікація не зміниться. Отже, зазначені ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є не обов'язковими, а є факультативними. Однак якщо суспільно небезпечні наслідки, місце, час, спосіб, обстановка та засоби вчинення кримінального правопорушення прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК або однозначно впливають із її змісту, то вони набувають значення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і їх встановлення в такому випадку є обов'язковим.

Значення об'єктивної сторони кримінального правопорушення:

1) об'єктивна сторона є елементом складу кримінального правопорушення і входить до підстави кримінальної відповідальності. Тому особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності лише

тоді, коли у вчиненому нею діянні встановлено всі ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

2) Ознаки об'єктивної сторони багато у чому визначають суспільну небезпечність кримінального правопорушення. Характер діяння, спосіб його вчинення, місце, час, обстановка вчинення кримінального правопорушення, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, що настали, є найважливішими показниками суспільної небезпечності як соціальної властивості кримінального правопорушення.

3) об'єктивна сторона має важливе значення для правильної кваліфікації кримінального правопорушення. Її аналіз дає можливість встановлювати інші елементи та ознаки складу кримінального правопорушення: об'єкт, якому заподіюється шкода даним кримінальним правопорушенням, відповідну форму вини, мотив, мету кримінального правопорушення, які не завжди вказуються в диспозиціях статей Особливої частини КК, і, отже, правильно кваліфікувати вчинене.

4) об'єктивна сторона має важливе значення для розмежування кримінальних правопорушень, а також відмежування кримінально протиправних діянь від некримінально протиправних. Так, крадіжка, грабiж, розбій (суміжні кримінальні правопорушення) розрізняються між собою за способом вчинення. Хуліганство, відповідальність за яке встановлено в ст. 296 КК, тобто грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, відрізняється від адміністративно караного дрібного хуліганства за об'єктивною стороною.

5) урахування ознак об'єктивної сторони дозволяє суду у кожному конкретному випадку правильно визначити ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (ст. 65 КК) і виходячи з цього призначити покарання, що відповідає вчиненому.

2. Суспільно небезпечне діяння та його види.

Термін «діяння» вживається у КК України, теорії кримінального права і судовій практиці у двоякому значенні:

а) у ст. 11 КК за допомогою цього терміна визначається поняття кримінального правопорушення, що охоплює всі ознаки, притаманні кримінальному правопорушенню, тобто вживається як синонім терміна «кримінальне правопорушення»;

б) застосовується тільки для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи бездіяльності.

При аналізі цієї ознаки складу кримінального правопорушення мова повинна йти саме про друге значення терміна «діяння». Діяння є обов'язковою ознакою кожного складу кримінального правопорушення.

Діяння – це усвідомлений вольовий суспільно небезпечний, протиправний акт поведінки. Діяння виражаються у фізичних рухах, здійснюваних тими чи іншими органами людського організму (або утриманні від таких рухів).

Суспільно небезпечне діяння охоплює дві форми кримінально протиправної поведінки особи – активну (дія) та пасивну (бездіяльність).

З огляду на те, що кримінальним правопорушенням є лише діяння, кримінальним правопорушенням не можуть бути визнані самі по собі:

- думки, переконання, побажання, почуття;
- заклики, крім випадків, коли вони визнаються кримінальним правопорушенням (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – ч. 2 ст. 109 КК);
- фізичний чи психічний стан особи, інші її суб'єктивні властивості (агресивність, нечесність, інші погані риси характеру чи погані звички), наявність у неї судимості у минулому, наявність родинних чи інших зв'язків з особою, яка вчинила кримінальне правопорушення);
- належність особи до певного об'єднання людей (спортивного, релігійного, політичного тощо), крім злочинного;
- погроза вчинення кримінального правопорушення, крім випадків, коли вона визнається кримінальним правопорушенням (наприклад, погроза вчинити крадіжку не є кримінальним правопорушенням, однак погроза вбивством – це закінчене кримінальне правопорушення, передбачене ст. 129 КК).

Переважає більшість кримінальних правопорушень учиняється шляхом дії. Водночас окремі кримінальні правопорушення можуть вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами – ст. 286).

Дія – це активна вольова поведінка особи, яка контролюється свідомістю того, хто вчиняє кримінальне правопорушення.

Дії полягають у:

- різноманітних рухах людини, включаючи міміку і жести;
- використанні інших людей;
- демонстрації предметів;
- виголошуванні або написанні слів, фраз, промов;
- використанні тварин;

– використанні технічних засобів.

Види дій за характером впливу:

1) фізичні – полягають у застосуванні фізичної сили (нанесенні тілесних ушкоджень, викраденні майна, створенні заборонених предметів);

2) інформаційні – вчинення кримінального правопорушення шляхом передачі інформації (розголошення відомостей, обман, написання повідомлення). Кримінальні правопорушення можуть бути вчинені шляхом поєднання фізичних та інформаційних дій.

Бездіяльність – пасивна форма поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в конкретних умовах.

Умови кримінальної відповідальності за кримінально протиправну бездіяльність:

1) покладення на особу обов'язку вчинити дії, які дозволяють запобігти кримінальному правопорушенню;

2) наявність у особи реальної можливості у даній конкретній ситуації вчинити відповідні дії і запобігти кримінальному правопорушенню.

Обов'язок вчинити певні дії може впливати з різних підстав:

– із закону (наприклад, закон покладає на громадянина обов'язок надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані – ст. 136 КК);

– із професійних або службових функцій (наприклад, ненадання допомоги хворому медичним працівником – ст. 139 КК, службова недбалість – ст. 367 КК);

– із договору (наприклад, порушення обов'язків щодо охорони майна – ст. 197 КК);

– із попередньої поведінки особи (наприклад, у ст. 135 КК йдеться про завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, вчинене тим, хто сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан);

– з законного наказу, розпорядження або рішення суду.

Змішана бездіяльність – це бездіяльність, що поєднується з дією. Наприклад, ухилення військовослужбовця від військової служби шляхом самокалічення (ст. 409 КК).

Можливі ситуації, коли у вчиненій особою дії чи бездіяльності воля особи не виявляється, а тому психофізична єдність діяння відсутня. Отже, тут відсутнє і саме діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної

сторони кримінального правопорушення. До таких обставин належать: непереборна сила, фізичний примус (насильство), психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності.

Непереборна сила – дія стихійних сил природи, механізмів, людей, звірів та інших надзвичайних факторів (наприклад, техногенна катастрофа), через які особа позбавлена реальної можливості виконати покладений на неї обов'язок. Кримінальна відповідальність при непереборній силі не настає. Наприклад, призовник не підлягає кримінальній відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу внаслідок тяжкого захворювання, яке позбавило його можливості з'явитися на призовний пункт. Не несе кримінальної відповідальності за бездіяльність за ст. 139 КК лікар, який не міг з'явитися до хворого і надати йому медичну допомогу внаслідок повені або землетрусу.

Фізичний примус – такий протиправний фізичний вплив однієї людини на іншу (насильство – застосування фізичної сили, завдання ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), що цілком пригнічує волю особи, яка зазнала насильства, внаслідок чого вона була позбавлена можливості обрати бажаний варіант поведінки і вчинила у результаті насильства такі рухи, якими була заподіяна шкода іншій особі, або не вчинила тих дій, які вона повинна була вчинити в даній ситуації. Наприклад, не підлягає кримінальній відповідальності зв'язаний охоронець, який не міг перешкодити злочинцям вчинити крадіжку або ж касир, який видав злочинцям гроші внаслідок жорстоких побоїв).

Психічний примус – це вимога вчинити певні дії чи, навпаки, не вчиняти тих або інших дій, які в даній ситуації повинні бути вчинені, під загрозою застосування фізичного насильства, заподіяння матеріальної чи моральної шкоди. У даному разі воля особи, щодо якої застосовується психічний примус, цілком не паралізована і вона все ж має можливість обрати той чи інший варіант поведінки на свій розсуд. Ось чому суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), учинене внаслідок психічного примусу, за загальним правилом не виключає кримінальної відповідальності, але розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Способом фізичного примусу може бути гіпноз – переборний (особа здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними) або непереборний (особа не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними). У будь-якому разі гіпноз не визнається неосудністю через відсутність хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, а тому особа підлягає кримінальній

відповідальності, хоча вчинення кримінального правопорушення під впливом психічного примусу є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

3. Суспільно небезпечні наслідки.

Суспільно небезпечні наслідки – це результат кримінально противної поведінки суб'єкта. Це небезпека, яка заподіюється об'єкту посягання, або створення реальної загрози заподіяння такої небезпеки. Будь-яке кримінальне правопорушення тягне за собою суспільно небезпечні наслідки. Тому безнаслідкових кримінальних правопорушень не буває.

У кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом суспільно небезпечні наслідки вказуються у статті особливої частини КК України, у кримінальних правопорушеннях з формальним або усіченим складом наслідки у статті не зазначаються. У зв'язку з цим суспільно небезпечні наслідки слід розглядати у широкому та вузькому значенні.

Види небезпеки, як наслідку кримінального правопорушення:

- фізична (наприклад, у кримінальних правопорушеннях проти життя та здоров'я особи);
- майнова (наприклад, у кримінальних правопорушеннях проти власності);
- моральна (наприклад, примушування до вступу у статевий зв'язок);
- політична (наприклад, у кримінальних правопорушеннях проти основ національної безпеки);
- організаційна (наприклад, у кримінальних правопорушеннях у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг);
- екологічна (наприклад, у кримінальних правопорушеннях проти довкілля).

Види наслідків:

- матеріальні – охоплюють фізичну і майнову шкоду (наприклад, шкоду здоров'ю людини при заподіянні тілесних ушкоджень);
- нематеріальні – охоплюють інші види шкоди, зокрема політичну, організаційну (наприклад, шкоду основам національної безпеки у результаті державної зради).

Суспільно небезпечні наслідки можуть бути заподіяні безпосередньо потерпілому або ж полягати у змінах, що відбулися у предметі кримінального правопорушення (наприклад, предмет кримінального правопорушення може бути знищений).

У КК суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу конкретного кримінального правопорушення позначаються по-різному:

– суспільно небезпечне діяння та його наслідок описуються одним і тим же поняттям (наприклад, вбивство з об'єктивної сторони – це згідно з ч. 1 ст. 115 КК протиправне заподіяння смерті іншій людині; у ст. 241 КК забруднення атмосферного повітря термін «забруднення» одночасно позначає діяння і наслідки);

– термінологією, яка вживається у техніці, медицині, інших сферах життєдіяльності людини (скажімо, у ч. 3 ст. 134 КК фігурує такий наслідок незаконного проведення абортів, як безплідність, а в ч. 1 ст. 277 КК – такий наслідок пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, як аварія поїзда або судна);

– за допомогою оціночних понять (наприклад, у ч. 5 ст. 152 КК вказується на тяжкі наслідки звалтування);

– за допомогою приміток (наприклад, відповідно до примітки 4 до ст. 364 КК тяжкими наслідками у статтях 364–367 вважаються такі наслідки, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян);

– своєрідним суспільно небезпечним наслідком кримінального правопорушення є підстави вважати саму по собі реальну можливість настання тяжких наслідків, яка передбачена у деяких нормах чинного КК як ознака закінченого складу кримінального правопорушення (наприклад, ст. 239, статті 272–276, 277, 326, 327 КК).

Значення суспільно небезпечних наслідків: шкода та її розмір можуть враховуватися законодавцем при криміналізації чи декриміналізації певного діяння; суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака окремих складів кримінальних правопорушень зумовлюють відповідну кваліфікацію суспільно небезпечних діянь особи; шкода слугує вирішальною ознакою при відмежуванні кримінального правопорушення від інших правопорушень; наслідки, що залишаються за межами складу кримінального правопорушення, якщо особа їх передбачала, враховуються судом при обранні виду та розміру покарання.

Таким чином, суспільно небезпечні наслідки можна визначити як шкоду (збиток), що заподіюється кримінально протиправним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди.

4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Теорія і практика кримінального права виходять з основного принципу, відповідно до якого суспільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі лише за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з її дією або бездіяльністю. Встановити причинний зв'язок між дією і суспільно небезпечними наслідками означає дати відповідь на запитання: чиє діяння викликало цей наслідок і кому цей наслідок може бути поставлений у вину? Потрібно, таким чином, констатувати, що в об'єктивній дійсності шкідливий наслідок, що настав, викликаний діями даної особи, а не діями третіх осіб чи яких-небудь інших зовнішніх сил.

Під причинним зв'язком у кримінальному праві слід розуміти об'єктивно існуючий зв'язок між діянням – дією чи бездіяльністю (причиною) і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія чи бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку.

При аналізі і встановленні причинного зв'язку між суспільно небезпечною дією чи бездіяльністю і суспільно небезпечними наслідками слід виходити з таких положень.

1) Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення підлягає встановленню у випадках, коли суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення, тобто у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом.

2) Причинний зв'язок – це об'єктивно існуючий зв'язок між причиною (суспільно небезпечним діянням) і наслідком (суспільно небезпечними наслідками).

3) При аналізі причинного зв'язку слід урахувувати, що у природі і суспільстві всі явища взаємопов'язані, перебувають у тісній взаємодії.

4) Причинний зв'язок має місце лише тоді, коли діяння виступає необхідною умовою, без якої неможливе настання наслідку. З цього випливають такі найважливіші вимоги: а) причина (діяння) у часі повинна передувати наслідку; б) причина (діяння) не тільки має передувати наслідку у часі, а й викликати його. Тут діяння завжди повинно викликати (породжувати) суспільно небезпечні наслідки; в) причинний зв'язок має місце лише у разі, коли діяння є головною, визначальною умовою (фактором) настання суспільно небезпечного наслідку; г) діяння перебуває у причинному зв'язку з наслідком, якщо воно з неминучістю викликає його настання. Йдеться про те, що діяння з урахуванням його характеру та інтенсивності (стрімкості), а також місця, часу, обстановки, способу та

засобів вчинення Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, особливостей його об'єкта і предмета створює реальну можливість настання наслідків.

У теорії кримінального права запропоновано такі види необхідних причинних зв'язків, що мають кримінально-правове значення і зустрічаються найчастіше:

а) причинний зв'язок при так званому безпосередньому заподіянні. Такий зв'язок іноді називають безпосереднім або прямим причинним зв'язком (наприклад, постріл з пістолета, яким заподіяно смерть);

б) опосередкований необхідний причинний зв'язок, коли суб'єкт для заподіяння суспільно небезпечних наслідків застосовує різні механізми, прилади, інші засоби вчинення кримінального правопорушення чи використовує поведінку інших осіб, наприклад неосудних осіб, осіб, які не досягли віку кримінальної відповідальності (тих, котрі виступають як «засіб» вчинення кримінального правопорушення), чи тварин, наприклад спеціально вимуштруваних собак, тощо;

в) необхідний причинний зв'язок при співучасті, коли дії співучасників (організатора, підбурювача, пособника) перебувають у причинному зв'язку зі кримінальним правопорушенням, учиненим виконавцем;

г) необхідний причинний зв'язок за наявності особливих умов на боці потерпілого. Ці умови виступають каталізаторами (прискорювачами) настання наслідків (наприклад, стан сп'яніння, хвороба потерпілого тощо).

5. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Для характеристики об'єктивної сторони кримінального правопорушення важливе значення мають такі його ознаки, як місце, час, обстановка, спосіб і засоби вчинення кримінального правопорушення. Як уже зазначалося, вони виступають її факультативними ознаками. Однак у деяких статтях Особливої частини КК ці ознаки прямо зазначені (описані) і тому набувають у даному разі значення обов'язкових. Відсутність у цих випадках якої-небудь ознаки свідчить про відсутність об'єктивної сторони кримінального правопорушення й, отже, складу кримінального правопорушення як підстави кримінальної відповідальності.

Місце вчинення кримінального правопорушення – це певна територія або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки. В Особливій частині КК місце вчинення кримінального правопорушення в одних випадках визначається як територія України (статті 268, 334), повітряний простір

(ст. 282), економічна зона України (ст. 243); у других воно використовується як географічне поняття, наприклад море, внутрішні морські і територіальні води (ст. 243), атмосферне повітря (ст. 241), водні об'єкти (ст. 242) тощо; у третіх під ним розуміють певну територію, на якій людина проживає чи займається виробничою або іншою діяльністю, наприклад житло, інше приміщення чи сховище (статті 185, 186, 187), річкове, морське або повітряне судно (ст. 278), транспортні комунікації (ст. 279), вибухонебезпечні підприємства, вибухонебезпечні цехи (ст. 273) тощо.

Іноді це місце, де відбуваються певні події чи певні дії виняткового характеру, наприклад поле бою (статті 429, 432), район воєнних дій (ст. 433). У деяких складах місце вчинення кримінального правопорушення визначається як територія, на яку поширюється чітко визначений правовий режим, наприклад державний кордон України (ст. 332), митний кордон України (ст. 201), заповідники, території та об'єкти природно-заповідного фонду (при незаконному полюванні – ст. 248), місця обмеження волі (ст. 390), місця позбавлення волі (ст. 393) та ін.

Час учинення кримінального правопорушення – це певний відрізок (проміжок) часу, протягом якого відбувається суспільно небезпечне діяння і настають суспільно небезпечні наслідки. У статтях Особливої частини КК час учинення кримінального правопорушення як ознака об'єктивної сторони описується дуже рідко. Разом з тим встановлення часу вчинення кримінального правопорушення у кожному провадженні має важливе значення для вирішення питання про чинність закону у часі (статті 4, 5).

Обстановка вчинення кримінального правопорушення – це конкретні об'єктивно-предметні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення. В одних випадках обстановка вказує на ті умови, в яких відбувається діяння, наприклад учинення військового кримінального правопорушення в бойовій обстановці (ч. 4 ст. 402, ч. 3 ст. 403, ч. 4 ст. 404 КК), злочинні дії військовослужбовця, що перебуває в полоні (ст. 431 КК), неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК); в інших – обстановка вказує на умови, у яких перебуває потерпілий, наприклад залишення у небезпеці (ст. 135 КК), ненадання допомоги особі, що перебуває у небезпечному для життя стані (ст. 136 КК), погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок (ст. 350 КК). Обстановка вчинення кримінального правопорушення іноді істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності вчиненого діяння і виступає як кваліфікуюча ознака (наприклад, військове кримінальне правопорушення у бойовій обстановці). В інших випадках вона створює привілейований склад кримінального правопорушення. Це

вбивство або нанесення тяжких тілесних ушкоджень при перевищенні меж необхідної оборони (статті 118, 124), де обстановка – посягання з боку того, хто посягає, — визначає необхідність захисту від суспільно небезпечного посягання.

Спосіб виступає як обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення у випадках, коли він:

а) прямо зазначений у законі, наприклад насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або погроза застосування такого насильства у складі розбою (ст. 187);

б) однозначно впливає із змісту закону, про що свідчить характер дії, описання якої міститься у диспозиції статті. Так, способом погрози вчинити вбивство є психічне насильство (ст. 129), способом завідомо неправдивого показання (ст. 384) – обман тощо.

Засоби вчинення кримінального правопорушення – це предмети матеріального світу, що застосовуються злочинцем при вчиненні суспільно небезпечного діяння. Вони полегшують процес вчинення кримінального правопорушення. Це, наприклад, відмички, якими користується злочинець, щоб відімкнути квартиру і вкрати майно.

Знаряддя – це предмети, використовуючи які особа справляє фізичний (як правило, руйнівний) вплив на матеріальні об'єкти (вогнепальна і холодна зброя, інструменти, транспортні засоби, пристрої, технічне устаткування тощо).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення та в чому полягає її значення?

2. Назвіть обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

3. Охарактеризуйте дію як форму кримінально протиправної поведінки.

4. Що таке бездіяльність та які умови кримінальної відповідальності за неї?

5. У чому полягають особливості відповідальності у разі непереборної сили, непереборного фізичного примусу та психічного примусу?

6. Охарактеризуйте суспільно небезпечні наслідки кримінального правопорушення.

7. Охарактеризуйте поняття та види причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

8. Що таке спосіб, місце, час, знаряддя, засоби, обстановка вчинення кримінального правопорушення?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТІВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Особливості та значення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
2. Обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
3. Значення факультативних ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення для кваліфікації кримінального правопорушення.
4. Суспільно небезпечне діяння як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

ТЕМА 9. Суб'єкт кримінального правопорушення

Мета: Знати поняття та обов'язкові ознаки суб'єкта кримінального правопорушення, як фізичної осудної особи, яка досягла віку кримінальної відповідальності. Вміти визначити загальний та спеціальний суб'єкт у кримінальному правопорушенні.

1. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Неосудність та її критерії.
3. Обмежена осудність.
4. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння.

1. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення.

У ч. 1 ст. 18 встановлено, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність. Отже, суб'єкт кримінального правопорушення як елемент складу кримінального правопорушення характеризується трьома обов'язковими ознаками: це особа фізична, осудна, що досягла певного віку.

Перш за все суб'єктом кримінального правопорушення може бути тільки фізична особа, тобто людина. Цей висновок фактично закріплено у статтях 6-8 КК, де прямо вказується, що нести кримінальну відповідальність можуть громадяни України, іноземці та особи без

громадянства. Тому не можуть бути визнані суб'єктом кримінального правопорушення юридичні особи (підприємства, установи, громадські організації тощо). Якщо на якому-небудь підприємстві в результаті порушення певних правил виробництва, правил охорони праці загинули люди, кримінальну відповідальність несе не підприємство, а конкретно винні у цьому службові особи.

Як зазначено в ч. 1 ст. 18 КК, обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення є осудність особи. У ч. 1 ст. 19 КК вказано, що осудною визнається особа, яка під час учинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними.

Отже, осудність – це здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Кримінальний закон виходить з того, що тільки осудна особа може вчинити кримінальне правопорушення і тому може нести кримінальну відповідальність. Здатність особи під час вчинення кримінального правопорушення усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак кримінального правопорушення (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємопов'язані і тільки в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації.

Стан осудності – це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей. Тому на практиці питання про встановлення осудності виникає тільки за наявності сумнівів у психічній повноцінності особи, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння.

Згідно з ч. 1 ст. 18 КК суб'єктом кримінального правопорушення може бути лише особа, яка до вчинення кримінального правопорушення досягла встановленого кримінальним законом віку. Тому у кримінальному провадженні дуже важливо встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження). У тих же випадках, коли відсутні документи, що підтверджують вік, необхідне проведення судово-медичної експертизи.

Учинення суспільно небезпечного діяння особою, яка не досягла до вчинення кримінального правопорушення визначеного законом віку, свідчить про відсутність суб'єкта кримінального правопорушення, а отже,

про відсутність складу кримінального правопорушення, внаслідок чого виключається і кримінальна відповідальність.

У ч. 1 ст. 22 КК України прямо зазначено, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. Цей вік прийнято називати загальним віком кримінальної відповідальності. У ч. 2 цієї ж статті встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – чотирнадцять років – за окремі, прямо перелічені в законі, кримінальні правопорушення. Передбачений ч. 2 ст. 22 КК перелік кримінальних правопорушень, за які настає відповідальність з чотирнадцяти років, є вичерпним.

У деяких випадках кримінальна відповідальність можлива лише за кримінальні правопорушення, вчинені повнолітніми особами, тобто особами, які досягли вісімнадцятирічного віку, бо за характером цих кримінальних правопорушень їх фактично не можуть вчинити неповнолітні. До таких кримінальних правопорушень належать, наприклад, втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність (ст. 304 КК).

Суб'єкта кримінального правопорушення, що володіє такими загальними ознаками, як фізична, осудна особа, яка досягла встановленого законом віку кримінальної відповідальності, прийнято називати загальним суб'єктом кримінального правопорушення.

Поряд з поняттям загального суб'єкта КК передбачає і поняття спеціального суб'єкта. У ч. 2 ст. 18 КК визначено, що спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення є фізична, осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Ці спеціальні ознаки можуть стосуватися, наприклад, службового становища, фаху (лікар), характеру певної діяльності (підприємець), родинних стосунків (мати новонародженої дитини) тощо. У більшості випадків ознаки спеціального суб'єкта прямо зазначено у законі. Так, у ст. 374 КК прямо встановлено, що спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення є слідчий, дізнавач, прокурор або суддя за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Статтю 18 КК було доповнено частинами 3 та 4, у яких наводиться поняття службової особи як спеціального суб'єкту цілого ряду кримінальних правопорушень. Відповідно до ч. 3 ст. 18 КК службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого

самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Відповідно до частина 4 ст.18 КК службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, в органі місцевого самоврядування або автономному утворенні на території держави, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного, місцевого органу або державного, комунального підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів.

2. Неосудність та її критерії.

У ч. 2 ст. 19 КК наведено законодавче визначення поняття неосудності, з якого випливає, що неосудною визнається така особа, яка під час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недомства або іншого хворобливого стану психіки.

Визнати особу неосудною може лише суд. У КК поняття неосудності розкривається за допомогою двох критеріїв: медичного (біологічного) та юридичного (психологічного).

Медичний критерій окреслює всі можливі психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. У ч. 2 ст. 19 КК виділено чотири види психічних хвороб: а) хронічне психічне захворювання; б) тимчасовий розлад психічної діяльності; в) недомство; г) інший хворобливий стан психіки.

Хронічне психічне захворювання – досить поширений вид захворювання психіки. До таких захворювань відносять шизофренію, епілепсію, параною, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз та ін.

Тимчасовим розладом психічної діяльності визнається гостре, короткочасне психічне захворювання, що перебігає у вигляді приступів. Воно виникає раптово (найчастіше внаслідок тяжких душевних травм) і за сприятливих обставин раптово припиняється. До таких захворювань належать різного роду патологічні афекти, алкогольні психози, біла гарячка та ін.

Недоумство (олігофренія) – найбільш тяжке психічне захворювання (психічне каліцтво). Воно є постійним, природженим видом порушення психіки, що уражає розумові здібності людини. Можливі три форми недоумства: ідіотія (найглибший ступінь розумового недорозвитку), імбецильність (менш глибокий), дебільність (найлегша форма).

Під іншим хворобливим станом психіки розуміють такі хворобливі розлади психіки, що не охоплюються раніше названими трьома видами психічних захворювань. Сюди відносять важкі форми психастенії, явища абстиненції при наркоманії (наркотичне голодування) та ін. Це не психічні захворювання в чистому вигляді, але за своїми психопатичними порушеннями вони близькі до них.

Юридичний критерій неосудності виражається у нездатності особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними саме внаслідок наявності психічного захворювання, тобто критерію медичного.

У ч. 2 ст. 19 КК юридичний критерій неосудності виражено двома ознаками: 1) інтелектуальною – особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність); 2) вольовою – особа не могла керувати своїми діями. Під «своїми діями» тут розуміється не будь-яка поведінка психічно хворого, а тільки ті його суспільно небезпечні дії (бездіяльність), що передбачені певною статтею КК.

Визначені особливості інтелектуальної і вольової ознак й зумовили те, що у кримінальному законі (ч. 2 ст. 19 КК) вони розділені сполучником «або». Тим самим законодавець не тільки підкреслив їх відносну самостійність, а й, головне, закріпив їх рівне значення при визначенні поняття неосудності.

Відповідно до прямої вказівки закону особа, визнана неосудною, не підлягає кримінальній відповідальності незалежно від тяжкості вчиненого нею суспільно небезпечного діяння. До такої особи на підставі ч. 2 ст. 19 КК можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру,

передбачені у ст. 94 КК. Такі заходи не є кримінальним покаранням, однак на відміну від звичайного психіатричного лікування є примусовими і спрямовані як на лікування хворого, так і на охорону суспільства і держави від можливого повторення ним нових суспільно небезпечних діянь.

Як уже зазначалося, неосудність особи характеризує її психічний стан на час учинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом. Однак на практиці трапляються випадки, коли особа під час учинення кримінального правопорушення була осудною, але після його вчинення до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Застосування покарання до такої особи, по-перше, суперечило б принципу гуманізму, а по-друге, не могло б забезпечити досягнення мети покарання. Відповідно до закону до такої особи за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа (на відміну від особи, визнаної неосудною) може підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 3 ст. 95 КК).

3. Обмежена осудність.

Стаття 20 КК передбачає, що підлягає кримінальній відповідальності особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення кримінального правопорушення, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними.

Виходячи зі змісту закону, можна зробити такі висновки: 1) обмежена осудність пов'язана з наявністю у суб'єкта певного психічного розладу, психічної аномалії; 2) унаслідок такого психічного стану особа не повною мірою здатна усвідомлювати фактичні ознаки і суспільну небезпечність вчиненого діяння. Однак на відміну від неосудної особи в обмежено осудної особи здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними повністю не виключається; 3) обмежена осудність не виключає осудності як обов'язкової ознаки суб'єкта, а отже, не виключає і кримінальну відповідальність за вчинене.

Значення обмеженої осудності полягає у тому, що вона враховується судом при призначенні покарання і є підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

4. Кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення, вчинені у стані сп'яніння.

Відповідно до ст. 21 Кримінального кодексу України, особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані сп'яніння (алкогольного,

наркотичного або іншого), або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, підлягає кримінальній відповідальності.

Стан сп'яніння не звільняє від відповідальності, а згідно з п. 13 ч. 1 ст. 67 КК України є обставиною, що обтяжує покарання.

Основні положення кримінальної відповідальності за станом сп'яніння:

- Осудність: Стан сп'яніння зазвичай не позбавляє особу осудності, тому вона усвідомлює свої дії та підлягає покаранню.
- Обтяжуюча обставина: Суд враховує перебування особи в стані сп'яніння при призначенні покарання, що може призвести до більш суворого вироку.
- Спеціальні правопорушення: Вчинення дій у стані сп'яніння є кваліфікуючою ознакою для багатьох кримінальних правопорушень, зокрема ст. 286-1 КК України, де передбачена суворі кримінальна відповідальність за нанесення тяжкого тілесного ушкодження або смерті потерпілого у нетверезому стані.

Кримінальна відповідальність виключається лише у разі, якщо сп'яніння було викликане примусом, або внаслідок застосування фізичного чи психічного примусу. Якщо ж особа добровільно привела себе у стан сп'яніння, вона несе повну відповідальність.

Від простого фізіологічного сп'яніння потрібно відрізнити патологічне сп'яніння, яке є якісно відмінним від звичайного сп'яніння хворобливим станом і по суті є гострим короточасним психічним розладом, який виникає під впливом прийому алкоголю, наркотику тощо (навіть при вживанні невеликої кількості алкоголю). При патологічному сп'янінні мають місце психологічний і медичний критерії неосудності. Типовими формами патологічного сп'яніння є: епілептоїдна і параноїдна. Епілептоїдна форма характеризується сутінковим розладом психіки з різко вираженим афектом страху, тривоги і супроводжується немотивованою агресією щодо оточуючих осіб. Параноїдна форма характеризується раптовим виникненням галюцинаторно-параноїдних проявів, які зумовлюють спотворене сприйняття навколишнього і відповідні агресивні дії, спрямовані на знешкодження уявних ворогів та перешкод.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття та ознаки суб'єкта кримінального правопорушення.
2. Як класифікують суб'єктів кримінальних правопорушень?

3. Чи може бути суб'єктом кримінального правопорушення юридична особа?
4. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність?
5. Охарактеризуйте осудність, неосудність та обмежену осудність.
6. Як впливає на відповідальність вчинення кримінального правопорушення у стані сп'яніння?
7. Хто є спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення?
8. Хто така службова особа?
9. Які види службових осіб зустрічаються у КК?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Класифікація суб'єктів кримінального правопорушення.
2. Юридична особа у кримінальному праві України та зарубіжних країн.
3. Спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення: поняття, види.
4. Вчинення кримінального правопорушення у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

ТЕМА 10. Суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення

Мета: З'ясувати сутність поняття суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, як внутрішньої сторони складу кримінального правопорушення, яка виражає психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до діяння та його наслідків, а також її обов'язкової та факультативних ознак. Розуміти значення вини та її форм. Вміти визначати форму та вид вини, мету та мотив у конкретному кримінальному правопорушенні.

1. Поняття та значення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.
2. Вина: її поняття та форми.
3. Поняття та види умислу.
4. Поняття та види необережної форми вини.
5. Мотив і мета кримінального правопорушення. Помилка та її кримінально-правове значення.

1. Поняття та значення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення – це внутрішня сторона кримінального правопорушення, яка відображає психічне ставлення особи до вчиненого нею суспільно небезпечного діяння і до його наслідків та інші емоційні процеси, які відбуваються у свідомості людини під час вчинення кримінального правопорушення.

Змістом суб'єктивної сторони вчинюваного в реальній дійсності кримінального правопорушення охоплюються такі її складові, як вина у формі умислу або необережності, мотив, мета, а також інші компоненти психічної діяльності, до яких зазвичай відносять емоційний стан, потреби, інтереси особи, яка вчинює кримінально протиправне посягання.

Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони є вина, а мотив і мета – факультативними. У тих же випадках, коли про ці факультативні ознаки складу прямо згадується у конкретному складі кримінального правопорушення, то вони набувають значення обов'язкової ознаки цього складу кримінального правопорушення.

Основні аспекти значення суб'єктивної сторони:

1) Основа кваліфікації: дозволяє правильно визначити статтю КК України, розмежувати суміжні злочини (наприклад, умисне вбивство від вбивства з необережності).

2) Встановлення вини: без визначення форми вини (умисел або необережність) неможлива кримінальна відповідальність.

3) Характеристика небезпеки: мотив і мета, як факультативні ознаки, допомагають зрозуміти причини діяння та його суспільну небезпеку.

4) Індивідуалізація покарання: психічний стан та ставлення до вчиненого впливають на суворість покарання, а також на можливість звільнення від кримінальної відповідальності.

Встановлення суб'єктивної сторони – це завершальний етап процесу констатації складу кримінального правопорушення. Глибоке вивчення суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення полягає в правильному розумінні (тлумаченні) диспозиції кримінально-правової норми і в об'єктивному та всебічному аналізі умов і обставин кримінально протиправного діяння.

Повне і всебічне встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення, є необхідною умовою правильної кваліфікації кримінального правопорушення, визначає ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, впливає на застосування покарання.

2. Вина: її поняття та форми.

У ст. 23 КК визначається, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Вина – невід’ємний елемент суб’єктивної сторони кримінального правопорушення і обов’язкова ознака складу кримінального правопорушення. Вона відображає об’єкт кримінального правопорушення та об’єктивну сторону кримінально протиправного посягання у свідомості та волі суб’єкта кримінального правопорушення.

Основними категоріями, які характеризують вину, є її зміст, сутність, форма та ступінь.

Аналіз цих категорій дозволяє глибше пізнати інститут вини в кримінальному праві. Такий аналіз має велике практичне значення як для законодавчого визначення вини, так і для його застосування на практиці.

Зміст вини – це сукупність психічних елементів, у яких відображаються об’єктивні ознаки кримінального правопорушення, які виражають певне ставлення особи до цих ознак. Тобто, вона характеризує відображення у психіці (свідомості) особи фактичних ознак, які характеризують об’єкт і об’єктивну сторону. Зміст вини – це зміст умислу або необережності при вчиненні конкретного кримінального правопорушення.

Сутність вини полягає у негативному ставленні особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом.

Форма вини характеризує певний зв’язок психічних ознак, які складають зміст вини, з об’єктивними ознаками кримінального правопорушення. Чинне кримінальне законодавство виділяє дві форми вини – умисел (ст. 24 КК) і необережність (ст. 25 КК).

З аналізу статей 24 та 25 КК випливає, що визначення форми вини базується на поєднанні ознак інтелектуального та вольового моментів. Ці ознаки, у свою чергу, пов’язані з ознаками об’єктивної сторони складу кримінального правопорушення – дією (бездіяльністю) і наслідками.

Отже, кожна форма вини включає в себе ознаки, які характеризують свідомість і волю особи. Перші з цих ознак називаються інтелектуальними, а другі – вольовими ознаками. Різні співвідношення інтелектуальних і вольових ознак психічної діяльності особи при вчиненні нею кримінального правопорушення дає можливість конструювати різні форми вини та її види.

Ступінь вини – це кількісна характеристика вини. Вона визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного.

Ступінь вини суб'єкта визначається: 1) суспільною небезпечністю вчиненого діяння; 2) особливостями психічного ставлення винного: формою вини, характером умислу або необережності; 3) мотивом і метою кримінального правопорушення; 4) обставинами, що характеризують особу винного; 5) причинами кримінального правопорушення та умовами, що вплинули на формування кримінально протиправного умислу або на допущення особою необережності.

Встановлюючи вину, необхідно виходити із її об'єктивного існування в реальній дійсності. Відсутність вини означає відсутність суб'єктивної сторони, а отже – складу кримінального правопорушення. Правильне визначення форми і ступеня вини є запорукою правильної кваліфікації кримінального правопорушення і визначення адекватної та справедливої міри покарання за вчинене.

3. Поняття та види умислу.

Частина 1 ст. 24 КК розрізняє два види умислу – прямий і непрямий. Згідно з ч. 2 ст. 24 КК прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання.

Згідно з ч. 3 ст. 24 КК непрямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Умисел, як прямий, так і непрямий, має інтелектуальну та вольову ознаки.

Інтелектуальна ознака, як прямого, так і непрямого умислу є однаковою і складається з усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння та передбачення його суспільно небезпечних наслідків.

Вольова ознака прямого умислу – це бажання настання передбачуваних наслідків своєї дії чи бездіяльності.

Вольова ознака непрямого умислу – це свідоме припущення настання передбачуваних наслідків своєї дії чи бездіяльності.

Тобто прямий та непрямий умисел відрізняються один від одного лише за вольовою ознакою. У межах зазначених видів умислу у літературі розрізняють також їх певні різновиди. Зокрема, за часом виникнення і формування умислу розрізняють заздалегідь обдуманий умисел і такий, що виник раптово, а залежно від спрямованості та ступеню конкретизації бажаних наслідків прийнято розрізняти визначений (конкретизований) та невизначений (неконкретизований) умисел.

4. Поняття та види необережної форми вини.

У ч. 1 ст. 25 КК зазначено два види необережності – кримінально протиправна самовпевненість та кримінально протиправна недбалість. Згідно з ч. 2 ст. 25 КК необережність є кримінально протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення.

Інтелектуальна ознака кримінально протиправної самовпевненості відображена у законі вказівкою на передбачення особою можливості настання суспільно небезпечних наслідків. Вольова ознака кримінально протиправної самовпевненості полягає у тому, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків.

Кримінально протиправну самовпевненість слід відрізнити від непрямого умислу. За інтелектуальною ознакою вони відрізняються тим, що при вчиненні діяння з непрямым умислом особа усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння та передбачає настання суспільно небезпечних наслідків і хоча прямо не бажає, але свідомо припускає можливість їхнього настання, тобто проявляє до наслідків байдужість. Тоді як змістом інтелектуальної ознаки кримінально протиправної самовпевненості є передбачення лише абстрактної можливості настання суспільно небезпечних наслідків, оскільки суб'єкт кримінального правопорушення впевнений, що наслідки не настануть, оскільки він зможе їх відвернути.

За вольовою ознакою для непрямого умислу характерне свідоме припущення настання суспільно небезпечних наслідків, тоді як змістом вольової ознаки кримінально протиправної самовпевненості є те, що особа легковажно розраховує на відвернення суспільно небезпечних наслідків, тобто не бажає настання суспільно небезпечних наслідків.

Згідно з ч. 3 ст. 25 КК необережність є кримінально протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити.

Інтелектуальна ознака кримінально протиправної недбалості виражена у законі вказівкою на те, що особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, тобто не усвідомлювала суспільної небезпеки свого діяння і наслідків, які можуть настати.

Вольова ознака кримінально протиправної недбалості полягає у тому, що особа не бажала настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинна була і могла передбачити суспільно небезпечні наслідки свого

діяння. Отже, вольова ознака кримінально протиправної недбалості поділяється на дві складові – об'єктивну, яка полягає в тому, що особа повинна була передбачити суспільно небезпечні наслідки, та суб'єктивну, яка полягає в тому, що особа могла передбачити ці наслідки.

Від кримінально протиправної недбалості слід відрізнити «випадок» («казус»), який у юридичній літературі розглядається як самостійний вид психічного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків вчиненого нею діяння. «Випадок» («казус») має місце тоді, коли наслідки, що настали, хоча і перебувають у причинному зв'язку з діянням (дією чи бездіяльністю) особи, однак, вона не тільки не передбачала можливості їх настання, але й не могла їх передбачити, тому випадок («казус») виключає кримінальну відповідальність за відсутністю вини.

Крім того, у науці кримінального права розроблено поняття так званої «змішаної форми вини», яку іноді називають також складною, подвійною або комбінованою формою вини, котра частіше за все має місце у тих випадках, коли у винної особи є неоднакове суб'єктивне ставлення до діяння та його наслідків. Така форма вини зазвичай виявляється як той чи інший вид умислу щодо діяння та того чи іншого виду необережності щодо наслідків. Наприклад, при вчиненні тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), вина є умисною щодо заподіяння тяжкого тілесного ушкодження та необережною щодо настання наслідку у виді смерті потерпілого.

5. Мотив і мета кримінального правопорушення. Помилка та її кримінально-правове значення.

Вина як невід'ємна складова суб'єктивної сторони кримінального правопорушення та обов'язкова ознака складу кримінального правопорушення не вичерпує змісту суб'єктивної сторони. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони кримінального правопорушення відіграють також мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності суб'єкта кримінального правопорушення, до яких в юридичній літературі відносять емоційний стан, потреби та інтереси особи, яка вчиняє посягання.

Мотив – це внутрішнє спонукання, рушійна сила вчинку людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння. Мета – це уявлення про бажаний результат кримінально протиправного діяння, якого прагне досягнути суб'єкт кримінального правопорушення.

Мотив і мета характерні для будь-якої свідомої та вольової поведінки людини. В їх основі лежать потреби та інтереси людини, які визначаються при цьому антисоціальною спрямованістю.

Обов'язковими ознаками складу кримінального правопорушення мотив, мета та інші компоненти психічної діяльності суб'єкта кримінального правопорушення виступають у тих випадках, коли законодавець прямо передбачає їх у конкретних статтях кримінального закону або у диспозиції статті, або як кваліфікуюча ознака складу кримінального правопорушення. Крім того, певні компоненти психічної діяльності закон передбачає як обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання згідно зі статтями 66 і 67 КК України при вчиненні будь-якого кримінального правопорушення. Наприклад, у диспозиції ст. 296 КК мотив явної неповаги до суспільства є обов'язковою ознакою складу хуліганства, у п. 7 ч. 2 ст. 115 КК хуліганський мотив визначений як кваліфікуюча ознака складу умисного вбивства. Водночас як обставини, що пом'якшує покарання при скоєнні будь-якого кримінального правопорушення у п. 5 ч. 1 ст. 66 КК законом передбачено вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин. Мета ослаблення держави є обов'язковою ознакою складу диверсії, визначеного у диспозиції ст. 113 КК.

Стан сильного душевного хвилювання, що раптово виник унаслідок певних дій потерпілого, є обов'язковою ознакою у привілейованих складах умисного вбивства (ст. 116 КК) та умисного тяжкого тілесного ушкодження (ст. 123 КК). Водночас як обставина, що пом'якшує покарання при скоєнні будь-якого кримінального правопорушення, у п. 7 ч. 1 ст. 66 КК передбачено вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого.

Помилка у кримінальному праві – це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер вчиненого нею діяння і його наслідки.

Характер помилки може значно вплинути на правильне встановлення дійсного змісту суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а також на вирішення питання про правову оцінку вчиненого.

Залежно від змісту неправильного уявлення особи розрізняють два види помилок: юридичну і фактичну.

Юридична помилка – це неправильне явлення особи про юридичну природу вчиненого діяння, його правову оцінку та наслідки.

Виділяють такі види юридичної помилки: а) помилка у кримінальній протиправності діяння; б) помилка у кваліфікації вчиненого; в) помилка у виді та мірі покарання.

Фактична помилка – це неправильне явлення особи про обставини, які утворюють об'єктивні ознаки конкретного складу кримінального правопорушення.

Залежно від того, у змісті яких саме об'єктивних ознак помиляється особа, розрізняють такі види фактичної помилки: а) помилка в об'єкті; б) помилка в характері діяння (дії або бездіяльності); в) помилка в розвитку причинового зв'язку; г) помилка відносно суспільно небезпечних наслідків.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке суб'єктивна сторона складу кримінального правопорушення?
2. Які ознаки характеризують суб'єктивну сторону складу кримінального правопорушення?
3. Які існують форми та види вини та в чому їх зміст?
4. Охарактеризуйте різновиди умислу?
5. Що таке необережність та які її види?
6. Що таке складна (подвійна, змішана) форма вини?
7. Що таке випадок (казус)?
8. Що таке помилка, які її види та значення?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Подвійна (змішана) форма вини.
2. Випадок (казус) у кримінальному праві.
3. Юридична помилка та її види.
4. Особливості кваліфікації суспільно небезпечних діянь за наявності фактичної помилки.

ТЕМА 11. Співучасть у кримінальному правопорушенні

1. Поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні.
2. Види співучасників.
3. Форми співучасті.
4. Підстави та межі відповідальності співучасників. Експрес виконавця.
5. Добровільна відмова співучасників від вчинення кримінального правопорушення. Причетність до кримінального правопорушення.

1. Поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні.

Відповідно до ст. 26 КК співучастю у кримінальному правопорушенні є умисна спільна участь декількох суб'єктів кримінального правопорушення у вчиненні умисного кримінального правопорушення.

При розкритті поняття співучасті слід враховувати її об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Об'єктивні ознаки співучасті включають дві ознаки:

1. У вчиненні кримінального правопорушення беруть участь декілька (дві або більше) осіб.

2. Співучасть – це завжди спільна діяльність, яка характеризується трьома складовими: 1) кримінальне правопорушення здійснюється загальними зусиллями всіх співучасників; 2) наслідок, який досягається в результаті вчинення кримінального правопорушення, є загальним, єдиним, неподільним для всіх співучасників; 3) між діями співучасників і тим кримінальним правопорушенням, що вчинив виконавець кримінального правопорушення, має місце причинний зв'язок.

До суб'єктивних ознак співучасті належать:

1) співучасть – це умисне вчинення умисного кримінального правопорушення, що означає: а) співучасть можлива тільки при вчиненні умисних кримінальних правопорушень; б) всі особи, які беруть участь у кримінальному правопорушенні, діють умисно;

2) усі співучасники мають спільний умисел;

3) усі співучасники є суб'єктами кримінального правопорушення.

2. Види співучасників.

Згідно з ч. 1 ст. 27 КК співучасниками кримінального правопорушення, поряд із виконавцем, є організатор, підбурювач та пособник.

Виконавцем (співвиконавцем) кримінального правопорушення є особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами кримінального правопорушення безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила кримінальне правопорушення, передбачене КК України (ч. 2 ст. 27 КК).

Отже, особа визнається виконавцем кримінального правопорушення тоді, коли вона вчиняє кримінальне правопорушення безпосередньо, тобто особисто виконує об'єктивну сторону кримінального правопорушення або шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають

кримінальній відповідальності. В останньому випадку має місце так зване посереднє вчинення кримінального правопорушення (посередня винуватість). У цьому випадку виконавцем кримінального правопорушення визнається той суб'єкт кримінального правопорушення, який спрямував дії особи, що не підлягає кримінальній відповідальності.

Організатором згідно з ч. 3 ст. 27 КК є особа, яка вчинила хоча б одну з таких дій: 1) організувала вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень); 2) керувала підготовкою кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) або його (їх) вчиненням; 3) утворила організовану групу чи злочинну організацію; 4) керувала організованою групою чи злочинною організацією; 5) забезпечувала фінансування організованої групи чи злочинної організації; 6) організувала приховування кримінально протиправної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Підбурювачем згідно з ч. 4 ст. 27 КК є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення кримінального правопорушення.

При цьому підбурюванням може бути визнано лише схилення до вчинення кримінального правопорушення особи, яка є суб'єктом кримінального правопорушення, тому у разі виконання суспільно небезпечного діяння особою, яка не є суб'єктом кримінального правопорушення, відповідальність несе як виконавець та особа, яка схилила до його вчинення.

Також слід мати на увазі, що підбурювання має місце тоді, коли схиляється конкретний суб'єкт кримінального правопорушення до вчинення конкретного діяння. Не є підбурюванням загальні заклики чи пропозиції до вчинення кримінального правопорушення, не адресовані конкретному співучаснику, а так само схилення особи до заняття кримінально протиправною діяльністю взагалі. Такі діяння можуть розглядатися як кримінально протиправні лише тоді, коли вони передбачені в Особливій частині КК як самостійні склади кримінальних правопорушень (ч. 2 ст. 109, статті 110, 258-2, 295 КК). Однак у таких випадках інститут співучасті відсутній, і особа, що вчинила такі діяння, визнається не підбурювачем, а виконавцем відповідного кримінального правопорушення.

Пособником згідно з ч. 5 ст. 27 КК є особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, знаряддя чи засоби вчинення кримінального

правопорушення, сліди кримінального правопорушення чи предмети, здобуті кримінально протиправним шляхом, придбати чи збути такі предмети або іншим чином сприяти приховуванню кримінального правопорушення.

З урахуванням цього законодавчого визначення пособника в науці виділяють два види пособництва: 1) фізичне та 2) інтелектуальне.

Фізичне пособництво – це сприяння вчиненню кримінального правопорушення іншими співучасниками наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод. Інтелектуальне пособництво – це надання порад, вказівок, а також задалегідь дана обіцянка надати будь-яку допомогу, вказану у ч. 5 ст. 27 КК.

3. Форми співучасті.

Під формами співучасті у літературі розуміються об'єднання співучасників, яким притаманний певний характер виконуваних ними ролей та ступінь стійкості суб'єктивного зв'язку між ними.

За характером виконуваних ролей, тобто з об'єктивних ознак, співучасть поділяють на дві форми: просту та складну.

Проста співучасть (співвиконавство) має місце там, де всі учасники є виконавцями кримінального правопорушення, виконують однорідну роль, при цьому їх дії можуть мати різний характер. Наприклад, при вчиненні розбою один із виконавців погрожує жертві застосуванням небезпечного для життя чи здоров'я насильством, а другий виконавець заволодіває майном, але вони спільно виконують діяння, передбачене ст. 187 КК.

Складна співучасть (співучасть із розподілом ролей) полягає в тому, що співучасники виконують різні ролі, при цьому один чи кілька з них – виконавці, інші організатори, підбурювачі, пособники.

За ступенем стійкості суб'єктивного зв'язку між співучасниками, тобто за суб'єктивними ознаками, ст. 28 КК розрізняє чотири форми співучасті:

- 1) вчинення кримінального правопорушення групою осіб;
- 2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою;
- 3) вчинення кримінального правопорушення організованою групою;
- 4) вчинення кримінального правопорушення злочинною організацією.

Критеріями такої диференціації групової злочинної діяльності виступають наявність і зміст попередньої змови, кількість учасників та ступінь їх зорганізованості.

Група осіб – це два або більше виконавців, які утворили групу для спільного вчинення кримінального правопорушення без попередньої змови між собою (ч. 1 ст. 28 КК). Відсутність попередньої змови означає, що виконавці кримінального правопорушення до початку виконання об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення не домовлялися про його вчинення, про спільність своїх дій, розподіл ролей тощо. Для цієї групи характерне спонтанне, ситуативне об'єднання зусиль виконавців для досягнення загального кримінально протиправного результату безпосередньо перед його вчиненням або в процесі його вчинення.

Учасники такої групи можуть бути незнайомими між собою. Діючи як співвиконавці, вони можуть разом розпочинати виконання об'єктивної сторони кримінального правопорушення або долучатися до кримінального правопорушення, вчинення якого іншим співвиконавцем уже розпочалося, але ще не закінчилося. Дії таких осіб мають бути погодженими стосовно об'єкта та об'єктивної сторони кримінального правопорушення, і ці особи повинні усвідомлювати, що діють спільно для досягнення єдиного кримінально протиправного результату.

При цьому члени такої групи можуть застосовувати різні засоби й знаряддя кримінального правопорушення, діяти стосовно кількох потерпілих одночасно.

Відсутність попередньої змови не виключає можливості змови між членами такої групи під час виконання ними об'єктивної сторони кримінального правопорушення. Безпосередньо вчинюючи кримінального правопорушення, вони можуть домовлятися при цьому про характер спільних дій, розподіляти ролі, узгоджувати свою подальшу (у т. ч. посткримінальну) поведінку тощо.

Діяльність осіб у складі групи без попередньої змови характерна для вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 293, 294, ч. 2 статті 296 КК.

Вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб означає спільне вчинення цього кримінального правопорушення декількома особами (двома і більше), які заздалегідь, тобто до початку кримінального правопорушення, домовились про спільне його вчинення (ч. 2 ст. 28 КК). Домовитись про спільне вчинення кримінального правопорушення заздалегідь – означає дійти згоди щодо його вчинення до початку виконання його об'єктивної сторони. Таким чином, ця домовленість можлива на стадії готування кримінального правопорушення, а також у процесі замаху на кримінального правопорушення. Вона повинна стосуватися спільності вчинення

кримінального правопорушення (узгодження об'єкта кримінального правопорушення, його характеру, місця, часу, способу вчинення, змісту виконуваних функцій тощо). Така домовленість може відбутися у будь-якій формі – усній, письмовій, за допомогою конклюдентних дій тощо.

Учасники вчинення кримінального правопорушення такою групою діють як співвиконавці. При цьому можливий технічний розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль. Так, з урахуванням конкретних обставин справи та змісту спільного умислу осіб, що вчинюють вбивство за попередньою змовою, до таких дій можуть бути віднесені передача іншому співучасникові зброї безпосередньо при вчиненні вбивства, подолання опору потерпілого або приведення його у безпорадний стан з метою полегшити заподіяння йому смерті іншим виконавцем тощо.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) кримінальних правопорушень, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи (ч. 3 ст.28 КК). Ознаками організованої групи є:

1) наявність декількох осіб (трьох або більше); 2) попередня їх зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення кримінальних правопорушень; 3) стійкість такого об'єднання; 4) об'єднаність кримінальних правопорушень єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану; 5) обізнаність всіх учасників такої групи з цим планом. Організована група є більш небезпечним різновидом групи з попередньою змовою. Вона відрізняється від групи з попередньою змовою: 1) стійкістю (для групи з попередньою змовою ця ознака не є обов'язковою); 2) спрямованістю на вчинення двох або більше кримінальних правопорушень (група з попередньою змовою може бути створена для вчинення і одного кримінального правопорушення); 3) кількістю учасників – організована група складається з трьох і більше учасників, тоді як група з попередньою змовою – з двох і більше.

Згідно з ч. 4 ст. 28 КК, кримінальне правопорушення визнається вчиненим злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи

координації кримінально протиправної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп.

Злочинна організація відрізняється від організованої групи:

1) ієрархічністю, що свідчить про більш високий рівень зорганізованості такого об'єднання; 2) спрямованістю на вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів; 3) кількістю учасників – злочинна організація складається з п'яти і більше учасників, тоді як організована група – з трьох і більше; 4) це може бути об'єднання, зорганізоване не лише для безпосереднього вчинення його учасниками зазначених злочинів, а й керівництва чи координації кримінально протиправної діяльності інших осіб або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших кримінально протиправних груп. Останній аспект свідчить про більш широке функціональне призначення злочинної організації, яка, на відміну від організованої групи, може створюватися не лише для вчинення злочинів її учасниками, а й для здійснення кримінально протиправної діяльності керівного (координуючого) та забезпечувального характеру. Особливістю злочинної організації є також те, що вона може складатися з відповідних структурних частин, бути утвореною на базі кількох організованих груп (бути об'єднанням таких груп).

4. Підстави та межі відповідальності співучасників. Експес виконавця.

Правила, згідно з якими кваліфікуються діяння співучасників, передбачені у статтях 29 і 30 КК, при цьому у ст. 29 встановлені загальні правила щодо кримінальної відповідальності співучасників, а у ст. 30 КК – щодо кримінальної відповідальності організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації.

Відповідно до ч. 1 ст. 29 КК виконавець (співвиконавець) підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинене ним кримінальне правопорушення. Тобто його дії кваліфікуються за відповідною статтею КК без посилання на ч. 2 ст. 27 КК.

Організатор, підбурювач та пособник, згідно з ч. 2 ст. 29 КК, підлягають кримінальній відповідальності за відповідною частиною статті 27 і за тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає кримінальне правопорушення, вчинене виконавцем.

У ч. 3 ст. 29 КК зазначається, що ознаки, які характеризують особу окремого співучасника кримінального правопорушення, ставляться в вину лише цьому співучасникові. Інші обставини, що обтяжують

відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки кримінального правопорушення, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

Згідно з ч. 4 ст. 29 КК у разі вчинення виконавцем незакінченого кримінального правопорушення інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні. У цьому разі діяння співучасників кваліфікується за відповідною частиною ст. 27 і ч. 1 ст. 14 або ч. 2 чи 3 ст. 15 та відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК. При цьому слід зауважити, що встановлюючи відповідальність за співучасть у незакінченому кримінальному правопорушенні, закон про кримінальну відповідальність не передбачає такої конструкції, як незакінчена співучасть у кримінальному правопорушенні, тобто цілком правильною є комбінація ч. 3 чи 4 або 5 ст. 27 і ч. 1 ст. 14 або ч. 2 чи 3 ст. 15 КК та відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК, але неможлива комбінація ч. 1 ст. 14 або ч. 2 чи 3 ст. 15 і ч. 3 чи 4 або 5 ст. 27 КК та відповідної статті (частини статті) Особливої частини КК.

У ч. 5 ст. 29 КК вказується, що співучасники не підлягають кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося їхнім умислом. Тут ідеться про так званій у кримінально-правовій науці «ексцес виконавця», який має місце, коли виконавцем вчиняються такі дії, що не охоплювалися умислом співучасників, тобто співучасники не передбачали, не бажали і свідомо не припускали вчинення виконавцем певних дій.

У літературі розрізняють два види ексцесу виконавця: кількісний та якісний ексцес.

Кількісний ексцес має місце тоді, коли виконавець, почавши вчинювати кримінальне правопорушення, яке було обумовлене з іншими співучасниками, вчинює дії однорідного характеру, але більш тяжкі. Наприклад, співучасники домовилися вчинити крадіжку, а виконавець при вилученні майна змушений був застосувати насильство і вчинив грабіж чи розбій. У цьому випадку виконавець несе відповідальність за кримінальне правопорушення, що він вчинив, а інші співучасники – за співучасть у тому кримінальному правопорушенні, стосовно вчинення якого була домовленість з виконавцем.

Якісний ексцес має місце тоді, коли виконавець вчинює неоднорідне, зовсім інше кримінальне правопорушення на додаток до того, що було узгоджене співучасниками. У цьому випадку виконавець несе відповідальність за вчинення обох кримінальних правопорушень, а

співучасники – за співучасть у тому кримінальному правопорушенні, стосовно вчинення якого була домовленість з виконавцем.

У ст. 30 КК встановлюються умови щодо кримінальної відповідальності та кваліфікації дій організаторів та учасників організованої групи чи злочинної організації. Зокрема, згідно з ч. 1 ст. 30 КК організатор організованої групи чи злочинної організації підлягає кримінальній відповідальності за всі кримінальні правопорушення, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом, а згідно з ч. 2 ст. 30 КК інші учасники організованої групи чи злочинної організації підлягають кримінальній відповідальності за кримінальні правопорушення, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у кримінальному правопорушенні кожен із них.

5. Добровільна відмова співучасників від вчинення кримінального правопорушення. Причетність до кримінального правопорушення.

Особливості добровільної відмови співучасників від вчинення кримінального правопорушення обумовлені фактом спільного вчинення кримінального правопорушення, а специфіка правової оцінки їх дій за обставин добровільної відмови визначається характером і ступенем участі кожного з них у кримінальному правопорушенні, що готується чи вчиняється. При цьому слід зазначити, що, як й у випадку індивідуального вчинення кримінального правопорушення, добровільна відмова співучасників повинна характеризуватися трьома обов'язковими ознаками: 1) добровільністю; 2) остаточністю; 3) усвідомленням можливості доведення кримінального правопорушення до кінця, 4) своєчасністю.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності виконавця за таких обставин істотно відрізняються від умов такого звільнення інших співучасників - організатора, підбурювача, пособника, що обумовлюється тим, що ні організатор, ні підбурювач, ні пособник не виконують об'єктивної сторони кримінального правопорушення. При цьому добровільна відмова одних співучасників має певне юридичне значення для оцінки дій інших. Так, добровільна відмова виконавця не звільняє від кримінальної відповідальності організатора, підбурювача, пособника, а добровільна відмова останніх, у свою чергу, не є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності виконавця.

У разі добровільної відмови виконавця від вчинення кримінального правопорушення виконавець (співвиконавець) не підлягає кримінальній відповідальності за наявності умов, передбачених ст. 17 КК. У цьому випадку інші співучасники підлягають кримінальній відповідальності за готування до того кримінального правопорушення або замах на те кримінальне правопорушення, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець.

Вимоги, які закон пред'являє до добровільної відмови організатора, підбурювача і пособника, є більш жорсткими. Такі співучасники не підлягають відповідальності при добровільній відмові, якщо вони виконали одну з двох умов: 1) відвернули вчинення кримінального правопорушення; 2) своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про кримінальне правопорушення, що готується або вчиняється.

Відвернення вчинення злочину означає недопущення організатором, підбурювачем чи пособником вчинення кримінального правопорушення виконавцем взагалі (відвернення на стадії готування) або недопущення ними доведення кримінального правопорушення виконавцем до кінця (відвернення на стадії замаху). Воно може бути здійснене шляхом умовляння, психічного чи фізичного примусу, попередження потерпілого, нейтралізації засобів кримінального правопорушення чи приведення у непридатність знаряддя кримінального правопорушення та інших дій, які не дозволили виконавцю реалізувати кримінально протиправний намір.

Діяльність організатора й підбурювача щодо відвернення вчинення кримінального правопорушення повинна виражатися лише в активних діях. Особливістю добровільної відмови пособника є те, що вона, в силу характеру пособницьких дій, може проявлятися не лише в активній, а й у пасивній його поведінці: у ненаданні ним засобів чи знарядь вчинення кримінального правопорушення або неусуненні перешкод вчиненню кримінального правопорушення. Відмовляючись від вчинення певних дій, пособник тим самим не сприяє вчиненню кримінального правопорушення виконавцем і цим уникає спільної з іншими співучасниками (насамперед, із виконавцем) діяльності.

Повідомлення про кримінальне правопорушення передбачає інформування про місце, час, спосіб вчинення кримінального правопорушення, причетних до нього осіб, особистість потерпілого та інші обставини, які мають істотне значення для його відвернення. Воно має бути своєчасним і зроблене відповідним державним органам. Своєчасність такого повідомлення визначається у кожному конкретному випадку, але за будь-яких обставин воно має бути зроблене так, щоб у відповідних державних органів залишалася реальна можливість припинити вчинення

кримінального правопорушення, не допустити настання кримінально протиправного результату (затримати виконавця, забезпечити безпеку потерпілого, вилучити зняряддя і засоби вчинення кримінального правопорушення тощо).

У разі добровільної відмови будь-кого із співучасників виконавець підлягає кримінальній відповідальності за готування до кримінального правопорушення або за замах на кримінальне правопорушення, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено.

Співучасть у кримінальному правопорушенні необхідно відрізнити від причетності до кримінального правопорушення. Під причетністю до кримінального правопорушення розуміється умисна дія або бездіяльність, яка пов'язана зі здійсненням кримінально протиправної діяльності іншою особою, але не є співучастю у ній завдяки відсутності об'єктивної та суб'єктивної спільності з кримінально протиправною діяльністю такої особи.

У КК передбачено: не є співучастю не обіцяне заздалегідь переховування особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, зняряддя і засобів учинення кримінального правопорушення, слідів кримінального правопорушення чи предметів, здобутих кримінально протиправним шляхом, або придбання чи збут таких предметів. Особи, які вчинили такі діяння, підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, передбачених ст. 198 та 396 КК.

Не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення кримінального правопорушення неповідомлення про достовірно відоме підготовлюване або вчинюване кримінальне правопорушення. Такі особи підлягають кримінальній відповідальності лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого кримінального правопорушення.

На підставі положень частин 6 і 7 ст. 27 КК і з урахуванням теорії та правозастосовної практики у літературі виділяють такі чотири види причетності до кримінального правопорушення:

1) заздалегідь не обіцяне приховування кримінального правопорушення (статті 256, 396 КК);

2) заздалегідь не обіцяне придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного кримінально протиправним шляхом (ст. 198 КК);

3) заздалегідь не обіцяне потурання кримінальному правопорушенню (статті 364, 364-1, 365, 426 КК);

4) заздалегідь обіцяне недонесення про кримінальне правопорушення.

При цьому перші три види є самостійними кримінальними правопорушеннями і тому тягнуть кримінальну відповідальність за

певними статтями Особливої частини КК. Що ж стосується недонесення, то законом не передбачена відповідальність за такий вид причетності до кримінального правопорушення.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте поняття та ознаки співучасті у кримінальному правопорушенні?
2. У яких аспектах можна розглядати співучасть у кримінальному правопорушенні?
3. Які види співучасників кримінального правопорушення визначені у КК та які функції вони виконують?
4. Які види співучасників додатково виділяють у теорії кримінального права?
5. Що таке форма співучасті та які її види?
6. Назвіть спільні та відмінні ознаки форм співучасті, що визначені у ст. 28 КК.
7. Що таке ексцес виконавця та в чому полягають особливості відповідальності співучасників при окремих його видах?
8. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності окремих співучасників?
9. Що таке трансформація співучасті у кримінальному правопорушенні та які її форми?
10. Охарактеризуйте добровільну відмову співучасників від вчинення кримінального правопорушення.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Особливості добровільної відмови спіучасників.
2. Організована група та злочинна організація як складні форми співучасті.
3. Ексцес виконавця, особливості кваліфікації.
4. Причетність до кримінального правопорушення та провокація, їхня відмінність від співучасті.

ТЕМА 12. Множинність кримінальних правопорушень

Мета: Знати поняття та види множинності кримінальних правопорушень. Розмежовувати множинність кримінальних правопорушень та ускладнені одиничні кримінальні правопорушення, такі як триваючий, продовжуваний, складений та інші. Вміти визначати на практиці

повторність, сукупність та рецидив кримінальних правопорушень, їхні окремі види. Знати особливості кваліфікації множинності кримінальних правопорушень.

1. Одичне кримінальне правопорушення та його види.
2. Повторність кримінальних правопорушень.
3. Сукупність кримінальних правопорушень.
4. Рецидив кримінальних правопорушень.

1. Одичне кримінальне правопорушення та його види.

Одичне кримінальне правопорушення має місце там, де воно передбачене кримінальним законом як одичний самостійний склад кримінального правопорушення. Одичні кримінальні правопорушення поділяються на прості та ускладнені одичні кримінальні правопорушення.

Прості одичні кримінальні правопорушення характеризуються наявністю:

1) однієї дії (бездіяльності), якій відповідає один наслідок, передбачений у кримінальному законі. Наприклад, таким кримінальним правопорушенням є крадіжка: тут одна дія – таємне викрадення майна і один наслідок – майнова шкода власнику. Або вбивство, де дія (бездіяльність) спричиняє смерть потерпілого.

2) однієї дії, наслідки якої лежать за межами відповідного складу (кримінальні правопорушення з формальним складом), як, наприклад, введення в оману суду або іншого уповноваженого органу, погроза вбивством тощо.

3) однієї дії, яка потягла за собою декілька наслідків, зазначених у законі. Так, ст. 274 КК передбачає відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, якщо воно створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків (наприклад, вибух, руйнування будинків і споруд тощо) або заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого.

4) декількох альтернативних дій. Це, наприклад, ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні (ст. 301 КК). Тут для складу кримінального правопорушення достатньо вчинення хоча б однієї із зазначених дій (наприклад, тільки збуту цих предметів).

Будь-який одичне кримінальне правопорушення кваліфікується за однією статтею або частиною статті КК.

Ускладнені одичні кримінальні правопорушення характеризуються більш складною структурою складу, в них більш складні об'єктивна і суб'єктивна сторони вчиненого. Є такі види ускладнених

одиночних кримінальних правопорушень: триваючі, продовжувані, складені кримінальні правопорушення, а також кримінальні правопорушення, які кваліфікуються за настанням додаткових тяжких наслідків (їх часто називають кримінальними правопорушеннями, кваліфікованими за наслідками).

Триваюче кримінальне правопорушення – одиночне кримінальне правопорушення, яке, розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчиняється безперервно протягом більш-менш тривалого часу. Це ухилення від призову на строкову військову службу, військову службу за призовом осіб офіцерського складу (ст. 335), недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів (ст. 264), незаконне зберігання з метою збуту наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 307) тощо.

Характерні ознаки триваючого кримінального правопорушення:

1) характеризується безперервним здійсненням складу закінченого кримінального правопорушення, тобто винний нібито перебуває безперервно у певному кримінально протиправному стані.

2) будучи вчиненим один раз, триває весь час. Воно не переривається новими кримінально протиправними актами.

3) початком триваючого кримінального правопорушення є вчинення особою певної дії або бездіяльності (наприклад, незаконне позбавлення людини волі починається з вчинення дій, що позбавляють потерпілого свободи пересування) і вважається завершеним, коли воно припиняється певними обставинами. Припинення триваючого кримінального правопорушення може мати місце за різних обставин – об'єктивних та суб'єктивних. Об'єктивні обставини закінчення триваючого кримінального правопорушення не залежать від волі винного. Це, наприклад, затримання співробітниками поліції особи і вилучення у неї зброї, що незаконно зберігалася. Суб'єктивні обставини залежать від волі винного. Це, наприклад, продаж зброї, що незаконно зберігалася. В усіх зазначених випадках триваюче кримінальне правопорушення закінчується і тільки після цього починає спливати строк давності притягнення до кримінальної відповідальності, а також можливе застосування амністії.

4) кваліфікується за однією статтею КК. Тривалість перебування особи у стані безперервного вчинення кримінального правопорушення, тобто тривалість самого кримінального правопорушення, на його кваліфікацію не впливає, проте враховується судом при призначенні покарання.

Продовжуване кримінальне правопорушення – кримінальне правопорушення, яке складається з декількох тотожних кримінально протиправних діянь, що спрямовані до єдиної мети і складають у цілому

єдине кримінальне правопорушення. Так, якщо винний вчинив крадіжку, здійснивши задумане в декілька прийомів, його дії охоплюються, за відсутності інших кваліфікуючих ознак, ч. 1 ст. 185.

Продовжуваному кримінальному правопорушенню властиві такі ознаки:

1) воно складається з двох або більше самостійних, тобто віддалених одне від одного в часі, тотожних кримінально протиправних діянь;

2) всі ці діяння об'єднані єдиним наміром і прагненням до досягнення спільної, кінцевої мети;

3) початком продовжуваного кримінального правопорушення слід вважати вчинення першого з числа декількох тотожних діянь. Тотожними є однакові за ознаками складу кримінального правопорушення діяння. Закінченням продовжуваного кримінального правопорушення є момент вчинення останнього із задуманих кримінально протиправних діянь, тобто досягнення тієї спільної, єдиної мети, якої прагнув досягти винний;

4) кваліфікується за однією, окремою статтею (частиною статті) КК.

Складене кримінальне правопорушення – це кримінальне правопорушення, яке складається з двох або більше кримінально протиправних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх відокремлено (ізолювано), являє собою самостійне кримінальне правопорушення, але внаслідок їх органічної єдності утворюють одне одиничне кримінальне правопорушення, яке охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК. Так, ст. 257 передбачає відповідальність за бандитизм, тобто організацію озброєної банди з метою нападу на підприємства, установи, організації чи на окремих осіб, а також участь у такій банді або у вчинюваному нею нападі. Неважко помітити, що тут в одному складі об'єднані склади незаконного зберігання (носія) зброї і нападу (насильства над особою, зґвалтування, знищення майна, заволодіння чужим майном). Або розбій – ст. 187, який складається з насильства над особою (погроза вбивством, заподіяння тілесних ушкоджень) і заволодіння майном.

Ознаки складеного кримінального правопорушення:

1) воно складається з двох або більше кримінально протиправних діянь;

2) кожне з цих кримінально протиправних діянь, якщо розглядати його окремо, самостійно, ізолювано, утворює окреме кримінальне правопорушення, містить ознаки самостійного складу кримінального правопорушення;

3) окремі кримінальні правопорушення внаслідок органічної

єдності, типовості їх зв'язків, поширеності розглядаються законодавцем як одне одиничне кримінальне правопорушення;

4) одиничне кримінальне правопорушення охоплюється ознаками однієї статті (частини статті) КК, тобто передбачене у диспозиції закону як одне складене кримінальне правопорушення.

Кримінальні правопорушення, що кваліфікуються за наслідками – це кримінальні правопорушення, конструкція складу яких містить два наслідки – основний і додатковий, що настають хронологічно послідовно один за одним, в результаті вчиненого діяння. До них належать, наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК); умисне знищення або пошкодження чужого майна громадян, що спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 194 КК) тощо.

Ознаки кримінального правопорушення, що кваліфікується за наслідками:

1) у конструкції складу таких кримінальних правопорушень є два наслідки: основний (проміжний) і додатковий (похідний).

2) наслідки настають хронологічно (послідовно) один за одним, у результаті вчиненого особою діяння. Так, вчинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, можна подати в такій схемі: діяння – наслідок у виді тяжкого тілесного ушкодження – наслідок у виді смерті потерпілого.

3) основний (проміжний) наслідок тягне за собою додатковий (похідний) наслідок, тому що містить у собі реальну можливість настання цього похідного наслідку.

4) діяння безпосередньої «участі» у настанні додаткового наслідку не бере. Воно породжує проміжний наслідок, а той у свою чергу викликає наслідок похідний, тобто має місце опосередкований характер причинного зв'язку.

5) наявність двох безпосередніх об'єктів.

6) як правило, подвійна змішена форма вини.

2. Повторність кримінальних правопорушень.

Поняття та види повторності кримінальних правопорушень визначені у ст. 32 КК. Згідно з ч. 1 ст. 32 КК повторністю кримінальних правопорушень визнається вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Така повторність називається повторністю тотожних кримінальних правопорушень. Кваліфікація повторності тотожних кримінальних правопорушень здійснюється за відповідно частиною статті, що передбачає повторність в якості кваліфікуючої ознаки (наприклад, ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 258 КК).

Якщо стаття закону не містить такої кваліфікуючої ознаки, то вчинення повторно тотожного кримінального правопорушення може бути визнано судом обставиною, яка обтяжує покарання, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 67 КК.

При кваліфікації повторності тотожних кримінальних правопорушень нерідко постає питання про відмежування повторності кримінальних правопорушень від продовжуваного кримінального правопорушення, яке складається з кількох тотожних діянь. Це питання вирішується у ч. 2 ст. 32 КК, де вказується, що повторність, передбачена частиною першою цієї статті, відсутня при вчиненні продовжуваного кримінального правопорушення, яке складається з двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним кримінально протиправним наміром. Прикладами продовжуваного кримінального правопорушення можуть бути крадіжка цілого частинами, одержання чи давання обумовленої суми незаконної винагороди окремими сумами.

Відповідно до ч. 3 ст. 32 КК вчинення двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями Кодексу, визнається повторним лише у випадках, передбачених в Особливій частині КК. Така повторність називається повторністю однорідних кримінальних правопорушень і передбачається, наприклад, у п. 1 примітки до ст. 185 КК, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 307 КК тощо. Кваліфікація повторності однорідних кримінальних правопорушень здійснюється за двома чи більше статтями, при цьому друге і подальше кримінальне правопорушення кваліфікуються як повторні.

У ч. 4 ст. 32 КК міститься таке принципове положення щодо повторності кримінальних правопорушень: «Повторність відсутня, якщо за раніше вчинене кримінальне правопорушення особу було звільнено від кримінальної відповідальності на підставах, установлених законом, або якщо судимість за це кримінальне правопорушення було погашено або знято, а також після відбуття покарання за вчинення кримінального проступку».

Тобто повторність має місце як у випадках, коли за перше із вчинених кримінальних правопорушень особа не була засуджена, так і у випадках, коли нове кримінальне правопорушення було вчинене після засудження за перший і судимість не знята чи не погашена. Останній вид повторності називають рецидивом.

3. Сукупність кримінальних правопорушень.

Згідно з ч. 1 ст. 33 КК сукупністю кримінальних правопорушень визнається вчинення особою двох або більше кримінальних

правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються кримінальні правопорушення, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

Водночас у теорії кримінального права розрізняють два види сукупності – реальну та ідеальну сукупність.

Реальна сукупність має місце тоді, коли винною особою різними та відокремленими одна від одної діями вчиняється два або більше кримінальних правопорушення, які кваліфікуються за різними статтями або частинами статей Особливої частини КК. Саме про таку сукупність у цілому і йдеться у ст. 33 КК.

Ідеальна сукупність має місце тоді, коли винною особою однією і тією ж дією вчиняється таке кримінально протиправне посягання, яке кваліфікується за двома чи більше складами кримінальних правопорушень, оскільки ознаками жодного складу кримінального правопорушення воно не може бути повністю охопленим. Наприклад, розбій, наслідком якого стала смерть потерпілого, кваліфікується за ч. 4 ст. 187 і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК, оскільки ознаками складу розбою заподіяння смерті потерпілому не передбачається.

4. Рецидив кримінальних правопорушень.

Рецидив – це повторність кримінальних правопорушень, пов’язана із засудженням за попереднє кримінальне правопорушення. Відповідно до ст. 34 КК рецидивом кримінальних правопорушень визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення.

Отже, за кримінальним законом поняття рецидиву пов’язується з повторністю виключно умисних кримінальних правопорушень. Якщо ж особа має судимість за вчинення умисного кримінального правопорушення і вчиняє нове необережне кримінальне правопорушення або має судимість за вчинення необережного кримінального правопорушення і вчиняє нове умисне кримінальне правопорушення – рецидив кримінальних правопорушень виключається.

Виключається рецидив кримінальних правопорушень і у тому випадку, якщо судимість за раніше вчинене умисне кримінальне правопорушення погашена або знята у встановленому законом порядку.

Законодавець вказує на рецидив як кваліфікуючу ознаку складу кримінального правопорушення двома способами: 1) вказівкою на попередню судимість за це саме кримінальне правопорушення (наприклад,

ч. 2 ст. 133, ч. 2 ст. 164, ч. 2 ст. 165, ч. 2 ст. 201, ч. 3 ст. 296 КК); 2) вказівкою на повторність кримінального правопорушення, бо повторність охоплює своїм змістом і рецидив кримінальних правопорушень.

Якщо таких вказівок у відповідній статті не міститься, то наявність рецидиву кримінальних правопорушень може бути визнана судом обставиною, яка обтяжує покарання, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 67 КК.

У літературі існують різні класифікації рецидиву. Залежно від характеру кримінальних правопорушень, що складають рецидив, його поділяють на: 1) загальний рецидив і 2) спеціальний рецидив.

Загальний рецидив – це такий, до якого входять різнорідні кримінальні правопорушення. Це, наприклад, коли особа має судимість за крадіжку і вчинила вбивство чи має судимість за вимагання і вчинила найманство. Загальний рецидив не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення, але розглядається згідно з п. 1 ч. 1 ст. 67 КК як обставина, що обтяжує покарання.

Спеціальний рецидив – це такий рецидив, до якого входять тотожні або однорідні кримінальні правопорушення, і який передбачається у багатьох статтях Особливої частини КК як кваліфікуюча ознака відповідного складу кримінального правопорушення. Наприклад, особа, маючи судимість за контрабанду, знов вчиняє контрабанду (ч. 2 ст. 201 КК), або, маючи судимість за шахрайство чи розбій, знов вчиняє грабіж (ч. 2 ст. 186 КК).

Залежно від кількості судимостей рецидив поділяють на простий та складний. Простий рецидив є у тих випадках, коли особа має дві судимості за умисні кримінальні правопорушення. Складний (багаторазовий) рецидив – це рецидив умисних кримінальних правопорушень, коли особа має три і більше судимостей.

Простий і складний рецидив можуть утворювати як загальний, так і спеціальний рецидив або їх комбінації.

За ступенем суспільної небезпечності виділяють пенітенціарний рецидив, а також рецидив тяжких та особливо тяжких злочинів.

Пенітенціарний рецидив – це рецидив, при якому особа, що була засуджена до позбавлення волі, знову вчиняє протягом строку судимості нове кримінальне правопорушення, за яке засуджується до позбавлення волі.

Рецидив тяжких та особливо тяжких злочинів – це рецидив, за якого особа, маючи судимість за один із таких злочинів, знову вчиняє новий такий злочин, незалежно від їх послідовності.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Охарактеризуйте поняття та ознаки множинності кримінальних правопорушень.
2. Які види множинності кримінальних правопорушень визначені у КК?
3. Що повторність кримінальних правопорушень та які її види?
4. Назвіть ознаки сукупності кримінальних правопорушень.
5. Які види сукупності кримінальних правопорушень визначені у теорії кримінального права?
6. У чому полягають особливості рецидиву кримінальних правопорушень?
7. Кримінально правові наслідки множинності кримінальних правопорушень.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Кількісні та якісні ознаки множинності кримінальних правопорушень.
2. Поєднання у поведінці особи кількох форм множинності кримінальних правопорушень.
3. Особливості кримінальної відповідальності за наявності множинності кримінальних правопорушень.

ТЕМА 13. Обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння

Мета: З'ясувати поняття та правову природу обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Розмежовувати обставини, що виключають кримінальну протиправність діяння, та підстави звільнення від кримінальної відповідальності та покарання. Вміти визначати окремі види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння, та умови їх правомірності, а також особливості кваліфікації діянь та притягнення до кримінальної відповідальності за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

1. Поняття, юридична природа та ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Поняття необхідної оборони та умови її правомірності.
3. Уявна оборона.

4. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та умови його правомірності.

5. Крайня необхідність. Відмінність між необхідною обороною і крайньою необхідністю.

6. Фізичний або психічний примус.

7. Виконання наказу або розпорядження.

8. Діяння, пов'язане з ризиком.

9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

10. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

1. Поняття, юридична природа та ознаки обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Кримінальний кодекс України 2001 року у розділі VIII закріпив перелік обставин, за наявності яких діяння, ззовні схожі із кримінальними правопорушеннями, визнаються правомірними. Разом з тим, поняття «обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння» не є визначене на законодавчому рівні.

На сьогодні у юридичній літературі поширена думка, що обставинами, які виключають кримінальну протиправність діяння, є свідомі, вольові правомірні діяння, вчинки або поведінка осіб. Тобто будь-яка обставина прирівнюється до діяння суб'єкта. Така позиція є не зовсім правильною. Адже якщо розуміти під аналізованими обставинами діяння, то постає запитання: як діяння можуть виключати кримінальну протиправність діяння? В такому разі слушною є пропозиція С. В. Пархоменка називати такі обставини «діяннями, кримінальна протиправність яких виключається».

Якщо розуміти під необхідною обороною поведінку особи, що виражається у заподіянні шкоди тому, хто посягає, з метою захисту правоохоронюваних інтересів, то залишається незрозумілим кримінальну протиправність якого ж діяння виключатиме дана обставина.

Поняття «обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння» характеризується властивими йому ознаками.

По-перше, обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, являє собою єдність певних умов. Ознака єдності характеризує цілісність і неподільність вказаних умов. Відсутність або не дотримання хоча б однієї з них є підставою для визнання діяння особи кримінально протиправним.

По-друге, вказані умови виключають кримінальну протиправність лише свідомого і вольового діяння особи, вираженого у формі дії або бездіяльності. Якщо необхідна оборона, уявна оборона, затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, вимагає дії особи, то за таких обставин, як фізичний або психічний примус, виконання наказу або розпорядження, виправданий ризик можливі як дії, так і бездіяльність.

По-третє, кожна із передбачених кримінальним законом обставин відрізняє кримінально протиправне діяння від правомірного, яке схоже на нього за об'єктивними ознаками. Оскільки вказані діяння, як і кримінальні правопорушення, вчиняє фізична особа, то вона повинна характеризуватися ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, тобто досягти певного віку і бути осудною. В іншому випадку взагалі немає підстав застосовувати норму про обставину, що виключає кримінальну протиправність діяння, оскільки діяння особи, яка не володіє усіма ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, згідно КК України, не підлягає кримінально-правовій оцінці. Наступною спільною ознакою є об'єкт кримінально-правової охорони. Питання про наявність обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, виникає лише тоді, коли заподіюється шкода певному об'єкту, який взятий під охорону кримінальним законом. Спільними є і основні ознаки об'єктивної сторони, а саме діяння, наслідок та причинний зв'язок між діянням і наслідком. Тобто і під час кримінального правопорушення, і під час правомірного вчинку вчиняється певне діяння, проте в залежності від умов, в яких воно вчиняється (місця, часу, способу і т.д.), визнається або суспільно небезпечним, або корисним чи допустимим. Що стосується суб'єктивної сторони, то вона є різною для кримінального правопорушення і діяння, кримінальна протиправність якого виключається. Під час вчинення кримінального правопорушення вина особи полягає у її розумінні або нерозумінні суспільно небезпечного характеру свого діяння та бажанні або небажанні досягти суспільно небезпечного наслідку. У випадку вчинення діяння, кримінальна протиправність якого виключається, особа не може розуміти або не розуміти суспільно небезпечний характер свого діяння, тому що вчинене нею діяння є суспільно корисним або допустимим. Щодо бажання досягти суспільно небезпечних наслідків, то, за наявності обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, воно взагалі відсутнє. Наприклад, у стані необхідної оборони особа керується лише однією суспільно корисною метою – відвернути посягання, тобто запобігти вчиненню кримінального правопорушення.

По-четверте, розглядувана обставина виключає протиправність діяння. Умови, які забезпечують визнання поведінки осіб правомірною, є різними (наявність і реальність посягання або небезпеки, співрозмірність заподіяння шкоди і заходів, необхідних для затримання злочинця і т.д.), але визначеними законодавцем у конкретних випадках. Якщо діяння особи відповідає усім вимогам, які передбачені у відповідних статтях КК України, його протиправність виключається і воно визнається правомірним.

По-п'яте, за наявності передбачених у КК України умов, виключається суспільна небезпека діяння. Правомірність діяння є юридичним відображенням його соціального змісту. Соціальне значення будь-якої правової поведінки полягає у впливі на права та інтереси інших осіб, громадське життя, правопорядок та стан суспільних відносин в цілому. У зв'язку з цим така поведінка поділяється на суспільно корисну, суспільно шкідливу та суспільно небезпечну. Традиційно правомірну поведінку у теорії права розглядають, як суспільно корисну поведінку. Водночас діяння, кримінальна протиправність яких виключається, можуть мати різний ступінь соціальної корисності. Так, якщо у стані крайньої необхідності завдається шкода майну, або іншим об'єктам кримінально-правової охорони, то такі дії навряд чи можна назвати суспільно корисними. Такі вчинки визнаються соціально допустимими правомірними вчинками.

По-шосте, за наявності усіх перелічених умов така обставина виключає кримінальну відповідальність особи. За наявності обставини, що виключає кримінальну протиправність діяння, має місце правомірний, позбавлений суспільної небезпеки вчинок особи, тому не постає питання про кримінальну відповідальність особи.

Таким чином, можна зробити висновок, що «обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння» – єдність умов, передбачених у нормі Кримінального кодексу України, за наявності яких діяння, ззовні схоже з ознаками кримінального правопорушення, визнається правомірним через відсутність суспільної небезпеки та протиправності, у зв'язку з чим кримінальна відповідальність особи виключається.

2. Поняття необхідної оборони та умови її правомірності.

Необхідна оборона – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і

достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Право на необхідну оборону має кожна особа незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Умови правомірності необхідної оборони:

1. Посягання повинно бути суспільно небезпечним. Воно може підпадати під ознаки кримінального правопорушення. Водночас такі діяння можуть не містити усіх ознак кримінального правопорушення (вчинятися неосудною особою, або такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність). Не може бути необхідної оборони, коли посягання є малозначним діянням.

2. Посягання повинно бути наявним. Це передбачає обов'язкове визначення початкового та кінцевого моментів здійснення посягання, протягом часу між якими і можлива необхідна оборона. Стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема, спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну. Передчасна і запізнiла «оборона» не може розглядатись як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння. Відповідальність за завдану у таких умовах шкоду настає на загальних підставах. Тому різні «охоронні» дії запобіжного характеру (закладання мін, застосування електроструму, встановлення самострілів тощо) визнаються незаконними (потерпілим можуть стати абсолютно сторонні люди) і залежно від обставин справи відповідальність настає за умисне або необережне заподіяння шкоди.

3. При необхідній обороні заподіяння шкоди можливе тільки тому, хто посягає. Шкода, що завдається тому, хто посягає, може характеризуватися позбавленням його життя, нанесенням тілесного ушкодження, знищенням або пошкодженням його майна. На практиці абсолютна більшість фактів завданої нападникові шкоди становить шкода фізична. Якщо при обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність.

4. Необхідна оборона може здійснюватися для захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави. Тобто особа

вправі захищати не тільки власні інтереси, а й інтереси інших громадян, суспільства та держави, а відповідні службові особи зобов'язані це робити у межах своїх повноважень.

5. У процесі необхідної оборони не повинно бути перевищення її меж (ексцесу оборони). Перевищенням меж необхідної оборони є умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту. Особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обстановці захисту.

Не є перевищенням меж необхідної оборони і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає

Щоб встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знарядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини.

При розгляді провадження треба з'ясувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої у конкретній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання.

3. Уявна оборона.

Уявна оборона – це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Умови правомірності уявної оборони:

– дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання;

– обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення;

– особа не перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання (як при необхідній обороні).

Відповідальність за уявну оборону: якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання, вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність.

Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення.

Перевищення меж захисту: якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони (ст. 118, 124 КК).

4. Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення, та умови його правомірності.

Затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення – це дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Умови правомірності затримання особи, що вчинила кримінальне правопорушення:

1. Необхідно, щоб особа, яка затримується, вчинила кримінальне правопорушення, а не яке-небудь інше правопорушення. Це може бути як закінчене, так і незакінчене кримінальне правопорушення (готування або замах, крім готування до кримінального проступку). Не може бути правомірним затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт або малозначне діяння. Затримання такої особи чи заподіяння їй шкоди при затриманні, в залежності від наслідків, повинно розцінюватись як кримінальне правопорушення, передбачене певною статтею Особливої частини КК.

При цьому виникає питання, чи здатна особа, яка здійснює затримання і у достатній мірі не розуміється у праві, відрізнити, наприклад, кримінально каране хуліганство від дрібного хуліганства, що є адміністративним правопорушенням? Скоріше за все, ні. Навіть спеціально підготовлений працівник поліції в обстановці затримання не завжди може встановити при очевидному для нього кримінальному правопорушенні, чи є особа, яка його вчинила, осудною або якого вона віку.

2. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, має здійснюватися безпосередньо після вчинення посягання. Необхідно, щоб особа вже вчинила ті або інші дії і після цього намагалась втекти, уникнути відповідальності. Якщо кримінально протиправні дії ще не припинені і особа продовжує їх розвивати, то виникає стан необхідної оборони. Під дію ст. 38 КК не підпадають випадки затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, через тривалий час по його вчиненні. Наприклад, якщо громадянин впізнає особу, фотознімок якої показували по телебаченню чи було надруковано в інших засобах масової інформації, або зустрічає особу, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, про що йому достовірно відомо, тощо.

3. Затримання може бути здійснено як потерпілим, так і іншими особами (наприклад, очевидцями), а також працівниками правоохоронних органів. Під іншими особами в ст. 38 КК очевидно передбачено будь-яких осіб, які знаходяться на території України.

4. Затримання здійснюється з метою передати затриманого відповідним (компетентним) органам влади.

5. Нанесення фізичної шкоди особі, що затримується, буде правомірним тільки у випадку, коли є очевидним, що вона намагається ухилитись від затримання і без заподіяння вказаної шкоди затримання неможливе.

6. Затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути виправдане, коли у цьому є нагальна потреба, а саме у всіх випадках, при яких неприйняття потерпілим або іншими особами невідкладних заходів щодо позбавлення злочинця особистої свободи безпосередньо загрожує заподіянням суттєвої шкоди інтересам особи або держави.

Найчастіше серед обставин, що зумовлюють необхідність негайного затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виділяють наступні: особа намагається втекти з місця вчинення кримінального правопорушення; є підстави вважати, що особа являє підвищену суспільну небезпеку для оточуючих і її незатримання може призвести до вчинення

нею інших кримінальних правопорушень; немає відомостей про те, ким є особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, про її місце проживання чи роботи; є відомості, які дають підстави вважати, що особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, буде ухилятися чи вже ухиляється від притягнення її до кримінальної відповідальності тощо.

7. Затримання має здійснюватися без перевищення заходів, необхідних для цього. Відповідно до ч. 2 ст. 38 КК перевищенням заходів, необхідних для затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила кримінальне правопорушення, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення (має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст. 118 та 124 КК).

5. Крайня необхідність. Відмінність між необхідною обороною і крайньою необхідністю.

Крайня необхідність – це заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Наприклад, чоловік, повертаючись вночі додому, на узбіччі дороги побачив поранену жінку, яка потребувала негайної медичної допомоги. Оскільки ні у нього, ні у жінки мобільного телефону не було, а до найближчих житлових будинків було декілька кілометрів, то він відкрив машину, що знаходилася неподалік і доставив на ній жінку в лікарню, де їй вчасно була надана медична допомога. Після цього чоловік повернув авто власнику. У цьому випадку виключається кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом, оскільки особа діяла в умовах крайньої необхідності.

Умови правомірності крайньої необхідності:

1. Небезпека загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави.

2. Небезпека має бути дійсною, тобто виникла, існує, ще не минула.

3. Джерело небезпеки може бути різноманітним: сили природи (лісова пожежа, повінь, мороз), технічні засоби й пристрої (відмова гальм в автомобілі, вибух цистерни з паливом), поведінка тварини (напад собаки), фізичні процеси, що відбуваються в організмі людини (голод,

хвороба), протиправні дії людини (раптове вибігання на проїзну частину вулиці), колізія обов'язків (за наявності одного автомобіля у відділенні поліції необхідно одночасно виїхати на два екстрених виклики).

4. Шкода при крайній необхідності заподіюється третім особам, тобто інтересам фізичних чи юридичних осіб, що не мали відношення до створення небезпеки, або суспільним чи державним інтересам.

5. Небезпеку у даній обстановці не можна було усунути іншими засобами, без нанесення шкоди, тому дії і звуться вчиненими у стані крайньої необхідності. Наявність варіанта усунення небезпеки без нанесення шкоди виключає стан крайньої необхідності.

6. Не повинно бути допущено перевищення меж крайньої необхідності, тобто умисного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернута шкода. При цьому особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

6. Фізичний або психічний примус.

Види примусу та особливості відповідальності у результаті його застосування:

1) фізичний примус, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння не несе кримінальної відповідальності;

2) фізичний примус, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми діями. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння: не несе кримінальну відповідальність, якщо діяла у стані крайньої необхідності; несе кримінальну відповідальність, якщо її дії не будуть визнані вчиненими у стані крайньої необхідності.

3) психічний примус. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння: не несе кримінальну відповідальність, якщо діяла у стані крайньої необхідності; несе кримінальну відповідальність, якщо її дії не будуть визнані вчиненими у стані крайньої необхідності.

Якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується відповідно до положень ст. 39 КК, тобто за правилами крайньої необхідності. Це означає, що особа, щодо якої здійснюється примус, має можливість визначити напрямок своєї

поведінки. І навіть якщо ця поведінка завдасть шкоду правоохоронюваним інтересам, вона буде визнана вибачальною, а отже, правомірною, якщо:

- 1) завдана шкода менша, ніж шкода відвернута;
- 2) запобігти відвернутій шкоді іншими засобами було неможливо.

За таких обставин реальна загроза позбавлення життя чи здоров'я буде переважати над загрозою заволодіння злочинцем матеріальними цінностями. Скажімо, видача касиром грошей злочинцям під впливом погрози з демонстрацією зброї буде оцінюватись з боку касира як правомірна поведінка. Однак видача злочинцеві чужих цінностей під загрозою втрати свого майна не виключає відповідальності.

Якщо буде визнано, що застосований до особи примус не звільняє її від кримінальної відповідальності за заподіяну нею під його впливом шкоду (скажімо, вбивство людини під загрозою позбавлення власного життя), така ситуація розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

7. Виконання наказу або розпорядження.

Виконання наказу або розпорядження – це дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, яка визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Наказ або розпорядження є законними якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка відмовилася виконувати явно кримінально протиправний наказ або розпорядження.

Підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах особа, що виконала явно кримінально протиправний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження.

Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати кримінально протиправного характеру наказу чи розпорядження то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала кримінально протиправний наказ чи розпорядження.

8. Діяння, пов'язане з ризиком.

Діяння, пов'язане з ризиком – діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, але не є кримінальним

правопорушенням, якщо воно було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Ознаки діяння, пов'язаного з ризиком:

– ззовні збігається з ознаками певного складу кримінального правопорушення – заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам (нагадує вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, зловживання владою або службовим становищем);

– об'єктом заподіяння шкоди при виправданому ризику є правоохоронювані інтереси особи (наприклад, її життя, здоров'я, власність тощо), суспільства (наприклад, громадська безпека, громадський порядок, безпека руху транспорту) або держави (наприклад, авторитет влади, основи національної безпеки);

– його мета – досягти значної суспільно корисної мети (наприклад, врятувати хворого, запобігти аварії, знешкодити злочинця);

– неможливість досягти поставленої мети іншим шляхом, не поєднаним із ризиком;

– життя особою, яка допустила ризик, заходів, достатніх за її обґрунтованими розрахунками для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;

– ризик завідомо не створює загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Види ризику:

– науковий ризик. Наприклад, проведення дослідів над людиною за її згодою, у результаті яких заподіяно незначну шкоду її здоров'ю, однак одержано нові, більш ефективні ліки від певної хвороби;

– медичний. Наприклад, проведення операції хворому на рак з метою порятунку його життя, під час якої він помер;

– господарський. Наприклад, директор сільськогосподарського підприємства прибуток, одержаний від нового врожаю, майже повністю витратив на придбання нових сортів рослин та сільськогосподарської техніки. У результаті його дій на початку наступного року підприємство мало значну фінансову заборгованість, однак в подальшому її було погашено і одержано в двічі більший прибуток, ніж у минулому році;

– у діяльності правоохоронних органів. Наприклад, поліцейські застосували вогнепальну зброю з метою знешкодження терориста-підричника і пошкодили при цьому приватне майно.

Виділяють й інші види ризику: техніко-експлуатаційний, управлінський, професійний, спортивний, педагогічний.

Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти у даній обстановці дією (бездіяльністю), не

поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК). Скажімо, проведення повітряних випробувань літака без попередніх всебічних випробувань на землі, зведення будівлі без необхідного дослідження ґрунту, на якому вона будується (побудована).

9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації – це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності, що не вважається кримінальним правопорушенням.

Умови правомірності виконання спеціального завдання:

- особа, відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх кримінально протиправної діяльності;
- особа вимушено заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам;
- особа у складі організованої групи чи злочинної організації не вчинила умисний особливо тяжкий злочин, поєднаний з насильством над потерпілим, або умисний тяжкий злочин, пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Особа підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Покарання: така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі, покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин.

10. Виконання обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України.

Не є кримінальним правопорушенням діяння (дія або бездіяльність), вчинене в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту та спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, якщо це заподіяло шкоду життю або здоров'ю особи, яка здійснює таку агресію, або заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, за відсутності ознак катування чи застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інших порушень законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Кожна особа має право на захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України незалежно від можливості уникнення зіткнення, заподіяння шкоди або звернення за допомогою до інших осіб чи органів державної влади, Збройних Сил України.

Особа не підлягає кримінальній відповідальності за застосування зброї (озброєння), бойових припасів або вибухових речовин проти осіб, які здійснюють збройну агресію проти України, та за пошкодження чи знищення у зв'язку з цим майна.

Не вважається виконанням обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України діяння (дія або бездіяльність), спрямоване на відсіч та стримування збройної агресії Російської Федерації або агресії іншої країни, яке явно не відповідає небезпечності агресії або обстановці відсічі та стримування, не було необхідним для досягнення значної суспільно корисної мети у конкретній ситуації та створило загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи настання інших надзвичайних подій більшого масштабу.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття, ознаки та види обставин, які виключають кримінальну протиправність діяння.
2. Що таке необхідна оборона та які умови її правомірності?
3. У чому полягає перевищення меж необхідної оборони?
4. Охарактеризуйте поняття уявної оборони та умови її правомірності.
5. Що таке крайня необхідність та які умови її правомірності?

6. У чому різниця між необхідною обороною та крайньою необхідністю?

7. Розкрийте умови правомірності затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

8. У чому полягають особливості відповідальності за протиправні діяння в умовах фізичного та психічного примусу?

9. Охарактеризуйте виконання наказу або розпорядження.

10. Охарактеризуйте діяння, пов'язане з ризиком.

11. Охарактеризуйте виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації та відмежування її від крайньої необхідності.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття та види обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

2. Умови правомірності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

3. Необхідна оборона, крайня необхідність і уявна оборона: критерії відмежування.

4. Відповідальність осіб за діяння, вчинені за наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

ТЕМА 14. Звільнення від кримінальної відповідальності

Мета: Знати сутність інституту звільнення від кримінальної відповідальності, як форми реалізації кримінальної відповідальності. Вивчити підстави звільнення від кримінальної відповідальності, їх класифікацію та умови застосування.

1. Поняття та правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності.

2. Види звільнення від кримінальної відповідальності.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

7. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

1. Поняття та правові наслідки звільнення від кримінальної відповідальності.

Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила кримінальне правопорушення, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, у порядку, встановленому КПК. Звільнення від кримінальної відповідальності полягає у здійсненні судом від імені держави відмови від офіційного осуду, призначення покарання та визнання судимою особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, у випадках та в порядку передбаченому законом.

Ознаки звільнення від кримінальної відповідальності:

- здійснюється судом від імені держави;
- застосовується до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- полягає у відмові від офіційного осуду, призначення покарання та визнання особи судимою.

У випадку звільнення від кримінальної відповідальності не постановляється обвинувальний вирок, проте це не свідчить про виправдання особи чи визнання її невинною у вчиненні кримінального правопорушення.

Матеріально-правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Загальною та Особливою частиною КК.

2. Види звільнення від кримінальної відповідальності.

У Загальній частині КК передбачено, зокрема, такі види звільнення особи від кримінальної відповідальності:

- у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45);
- у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46);
- з передачею особи на поруки (ст. 47);
- у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48);
- у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49);
- неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97);

– неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106).

У ряді норм Особливої частини КК (зокрема, ст. 110-2, 111, 114, 175, 212, 212-1, 255, 258, 258-3, 258-5, 260, 263, 289, 307, 309, 311, 321, 321-1, 354, 401) передбачено спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

Розрізняють також умовні (до звільненої особи висуваються певні вимоги після звільнення), безумовні (остаточні), обов'язкові (суд зобов'язаний звільнити) та факультативні (суд може звільнити) види звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності: передбачені для вичерпного переліку кримінальних правопорушень; містяться лише в нормах Особливої частини КК; стосуються кримінальних правопорушень усіх ступенів тяжкості; умови їх застосування пов'язані з позитивною посткримінальною поведінкою особи; матеріально-правові підстави передбачені окремими частинами статей Особливої частини КК.

Слід відрізнити передбачені КК випадки звільнення від кримінальної відповідальності і випадки, коли відповідно до КК вона взагалі неможлива, наприклад, у разі: малозначності діяння, вчинення діяння у стані неосудності, недосягнення особою віку кримінальної відповідальності, наявності обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно також відрізнити й від звільнення засудженого від покарання та його відбування. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності відбувається до винесення обвинувального вироку суду, то звільнення від покарання та його відбування – після винесення обвинувального вироку суду (тобто у цьому випадку звільняється засуджена особа). У разі звільнення від кримінальної відповідальності особа звільняється від офіційного осуду, покарання та судимості, а у разі звільнення від покарання – від покарання чи невідбутої його частини.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлений КПК України (статті 285–289). Звільнення від кримінальної відповідальності може бути застосоване як до підозрюваного, так і до обвинуваченого. Особа має право заперечити проти звільнення від кримінальної відповідальності. У цьому разі досудове розслідування та судове провадження проводиться у повному обсязі в загальному порядку.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду

підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування повним обсягом надсилає його до суду.

Звільнення від кримінальної відповідальності можливе і під час здійснення судового провадження, зокрема, щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом.

Суд розглядає клопотання і своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності або відмовляє у його задоволенні.

3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.

Дійовим каяттям називають щире каяття, активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення та повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Ці три умови є обов'язковими складовими дійового каяття особи. За відсутності однієї з них, звільнення особи за цією підставою недопустиме. Виняток можуть становити лише випадки вчинення кримінального правопорушення чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям:

1. Вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Кримінальне правопорушення визнається вчиненим вперше, якщо: особа раніше ніколи не вчиняла кримінальних правопорушень; раніше вчинила кримінальне правопорушення, однак її було звільнено від кримінальної відповідальності; за раніше вчинене кримінальне правопорушення закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК); особа раніше вчинила кримінальне правопорушення, однак була звільнена від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК); особа раніше вчинила кримінальне правопорушення, однак визнається такою, що не має судимості, оскільки була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання чи відбула покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність якого

усунута законом (ч. 3 ст. 88 КК); особу не можна вважати судимою у зв'язку з її реабілітацією (ч. 4 ст. 88 КК); судимість особи погашена чи знята судом (статті 89, 91 КК); щодо особи закрито кримінальне провадження або ухвалено виправдувальний вирок.

Перелік корупційних кримінальних правопорушень є вичерпним і міститься у примітці до ст. 45 КК. Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 КК України. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до КК України вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 КК України.

2. Щире каяття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, полягає у визнанні провини, висловлення жалю з приводу вчиненого, бажання виправити ситуацію, що склалася, та засудженні своєї поведінки.

3. Активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення особою, яка вчинила кримінальне правопорушення. Це надання допомоги органам досудового розслідування в установленні обставин кримінального провадження. Наприклад, повідомлення про всі відомі епізоди й обставини кримінально протиправного діяння, свідків, потерпілих, викриття інших співучасників кримінального правопорушення.

4. Повне відшкодування завданих особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, збитків або усунення заподіяної шкоди. Воно полягає у добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної кримінальним правопорушенням матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу.

Відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди може також полягати у поверненні вилученого, знищеного чи пошкодженого майна або наданні рівноцінного, його компенсації у грошовій формі чи відновлення своєю працею; терміновому наданні першої медичної допомоги, а за неможливості – доставленні до найближчої медичної установи; сприянні в наданні всіх видів лікарської та іншої медичної допомоги; переміщенні до лікувальної установи, організації санаторно-курортного лікування та інших діях, направлених на відновлення здоров'я потерпілого.

4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим:

1. Вчинення особою вперше кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

2. Примирення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з потерпілим. Це акт прощення потерпілим (потерпілими) винної особи в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів.

Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

3. Відшкодування завданих особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, збитків або усунення заподіяної шкоди. Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди не обов'язково має бути повним, проте достатнім для потерпілого.

Невиконання хоча б однієї із цих умов не надає права суду для звільнення особи від відповідальності. Мотиви, якими керується потерпілий, погоджуючись на примирення, можуть бути різними (жалість, релігійні переконання, сподівання на дружбу, бажання поліпшити своє майнове становище) і для застосування відповідної норми значення не мають. При цьому не важливо, хто саме виступив ініціатором примирення (винний, потерпілий, їхні знайомі, працівники правоохоронних органів).

На практиці виникають питання про можливість звільнення від відповідальності за умовами угоди між потерпілим і винним, коли відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди відкладається на майбутнє. Так, особа готова відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду, але через своє матеріальне становище чи з якихось інших

причин не в змозі зробити це відразу. Вона пропонує виконати певні зобов'язання поступово, скажімо, визначеними частками протягом узгодженого терміну, оформивши свої майнові взаємини з потерпілим у тій формі, яку визнає за необхідну останній. Або особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, пропонує потерпілому відновити знищене майно власними силами за певний час. У такому випадку домовленість сторін повинна бути відображена у матеріалах кримінального провадження, щоб унеможливити у майбутньому відмову особи, яка підлягає звільненню, від виконання своїх зобов'язань або ж висунення потерпілим додаткових вимог (наприклад, про виплату додаткових коштів).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим слід відрізняти від угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності є заохочувальною кримінально-правовою нормою, то угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим – винятково заохочувальна кримінальна процесуальна норма. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та укладення угоди про примирення мають різні за змістом передумови та умови. Так, якщо передумовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є вчинення кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину, то угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, нетяжких чи тяжких злочинів та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Для звільнення від кримінальної відповідальності необхідне дотримання умов вчинення кримінального правопорушення вперше, примирення особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, з потерпілим та відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Водночас, відповідно до змісту угоди про примирення, умовами кримінального процесуального заохочення є відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (у встановлений строк), вчинення дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого (у визначений строк), відмова підозрюваного чи обвинуваченого від права оскарження вироку, а також відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється судом шляхом закриття кримінального провадження. Водночас у результаті угоди про примирення суд ухвалює вирок на підставі угоди (фактично, це обвинувальний вирок).

У результаті звільнення від кримінальної відповідальності не відбувається офіційний осуд особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, їй не призначається покарання і, як наслідок, вона не визнається судимою. На відміну від цього у результаті укладення угод про примирення відбувається офіційний осуд особи шляхом її засудження, призначення узгодженого покарання або звільнення від його відбування з випробуванням.

5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки – це право суду, а не обов'язок. Застосовуючи ст. 47 КК, суд повинен впевнитися, що виправлення конкретної особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, можливе без застосування до неї кримінального покарання, а перебування цієї особи в колективі, який звернувся про передачу на поруки, сприятиме її виправленню.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки:

1. Вчинення особою вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

2. Щире каяття особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. У цьому випадку воно може включати в себе явку з повинною, щире визнання своєї вини, сприяння розкриттю чи розслідуванню злочину, відшкодування або усунення заподіяної шкоди. Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні кримінального правопорушення, передавати на поруки не можна.

3. Передача особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням. Це звільнення можливе лише за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки.

Звернення з клопотанням, крім колективу, можуть ініціювати сам обвинувачений (підсудний) або його родичі, потерпілий, а також прокурор чи слідчий. Воно має бути оформлене протоколом загальних зборів колективу, який долучається до провадження. У протоколі, крім виступу зацікавлених осіб та відповідного рішення про клопотання чи відмову у клопотанні про передачу особи на поруки, відображається також подальша діяльність поручителя та особи, яка передається на поруки, у разі звільнення останньої від кримінальної відповідальності; повноваження поручителя та особи, яка передається на поруки; наявність відповідальної особи (за проведення виховних заходів та контролю за поведінкою особи); відповідні виховні заходи, що повинні застосовуватися до особи, яка передається на поруки; відповідальність сторін.

4. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилятиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Про те, що особа не виправдала довіру колективу свідчать: систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового кримінального чи іншого правопорушення тощо.

Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні unikнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання та ін. Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку, за який на неї накладено адміністративне стягнення. Особу, яка протягом року з дня передачі на поруки порушила її умови, слід притягнути до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення. Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки:

1) вчинення особою вперше кримінального проступку або нетяжкого злочину, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції;

2) на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може відбутися внаслідок втрати:

- діянням суспільної небезпечності;
- суспільної небезпечності особою, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- суспільної небезпечності і діянням, і особою, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Зміну обстановки при цьому треба розрізнити як у широкому розумінні (соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, воєнні, міжнародні, природні, організаційні, виробничі та інші процеси у масштабах країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи, організації), так і у вузькому (об'єктивні (зовнішні) умови життя, в яких перебувала особа на час вчинення кримінального правопорушення та які значно позначилися на її суспільній небезпечності).

Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового кримінального правопорушення. Деякі слідчі помилково розуміють зміну обстановки як перебування особи у місцях позбавлення волі за вчинення іншого кримінального правопорушення.

До зміни обстановки навколо особи відносять:

- події, які настали з її волі (наприклад, перехід на іншу роботу, не пов'язану з матеріальною відповідальністю, переїзд на інше місце проживання та розрив з кримінальним оточенням, реєстрація шлюбу з потерпілою особою, добровільно проведений курс лікування від алкоголізму чи наркоманії тощо);

– події, які настали незалежно від її волі (звільнення особи з державної служби, що унеможлиблює вчинення службових кримінальних правопорушень, призив на військову службу, нещасний випадок, внаслідок якого особа стала інвалідом тощо).

7. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Застосування інституту давності обумовлене зменшенням суспільної небезпечності кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила, внаслідок спливу певного проміжку часу. Водночас тривалий проміжок часу з моменту вчинення кримінального правопорушення істотно перешкоджає, а інколи й унеможлиблює його розкриття та розслідування.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності:

- 1) вчинення особою кримінального правопорушення;
- 2) з дня вчинення кримінального правопорушення до набрання вироком законної сили минули визначені ч. 1 ст. 49 КК строки давності;
- 3) особа не ухилялася від слідства або суду;
- 4) особа до закінчення зазначених у ч. 1 та 2 ст. 49 КК строків не вчинила нового тяжкого або особливо тяжкого злочину.

У ст. 106 КК встановлено особливості такого звільнення для осіб, які вчинили кримінальне правопорушення у віці до 18 років (для неповнолітніх більшість строків давності скорочена).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності може бути застосоване у випадку вчинення кримінального правопорушення будь-якого ступеня тяжкості, за винятком кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України, передбачених статтями 109–114-2, проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, передбачених статтями 437–439, 442, 442-1 КК.

Строки давності починають спливати з 0 години тієї доби, яка настає після доби вчинення кримінального правопорушення і закінчується після того, як сплила передбачена ст. 49 КК кількість повних років о 24 годині останньої доби відповідного строку. Закон (ч. 1 ст. 49 КК) чітко встановлює кінцевий момент перебігу строків давності. Це день набрання вироком суду законної сили. Вирок суду першої інстанції, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної скарги, встановленого КПК, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судове рішення, якщо його не

скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанції, ВСУ набирають законної сили з моменту їх проголошення.

Особа не повинна ухилятися від досудового слідства або суду. Під ухиленням від досудового слідства або суду слід розуміти будь-які умисні дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення (нез'явлення без поважних причин за викликом до правоохоронних органів, недотримання умов запобіжного заходу, зміна місця проживання, зміна документів, які посвідчують особу, і перехід її на нелегальне становище тощо). Факт ухилення необхідно зафіксувати у процесуальних документах. Не є такою, що ухиляється від досудового слідства або суду, невідома правоохоронним органам особа, яка вчинила кримінальне правопорушення і переховується, а також особа, хоч і відома таким органам, але причетність якої до вчинення кримінального правопорушення на момент її зникнення ще не встановлено.

Перебіг давності зупиняється, якщо особа, що вчинила кримінальне правопорушення, ухилилася від досудового розслідування або суду. Зупинення перебігу давності означає припинення підрахунку строків давності. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання, а з часу вчинення кримінального проступку – п'ять років. У цьому разі особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення кримінального правопорушення минуло п'ятнадцять років.

Перебіг давності переривається, якщо до закінчення зазначених у КК України строків особа вчинила новий злочин, за винятком нетяжкого злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі на строк не більше двох років. Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

У разі вчинення кримінального правопорушення, передбаченого статтями 151-2 – 156-1, 301-1 – 303 цього Кодексу, стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи обчислення строків, визначених у статті 49 КК України, розпочинається з дня, коли така потерпіла особа досягла повноліття або, у разі її смерті, мала б досягти повноліття.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Які є види звільнення від кримінальної відповідальності?
3. Який порядок звільнення від кримінальної відповідальності?
4. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?
5. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
6. Охарактеризуйте звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
7. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
8. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності?
9. У чому відмінність між зупиненням і перериванням перебігу давності?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності у законодавстві зарубіжних країн.
2. Спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності.
3. Особливості звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх осіб.
4. Правові наслідки умовного звільнення від кримінальної відповідальності.

ТЕМА 15. Поняття та цілі покарання. Види покарання

Мета: Знати поняття, ознаки та принципи побудови системи покарань у КК України. Розуміти особливості та механізм застосування кожного з видів покарань. Ознайомитися з основними класифікаціями видів покарань у теорії кримінального права та вивчити основні, додаткові покарання та ті, які можуть застосовуватися як основні та додаткові.

1. Поняття та ознаки покарання.
2. Мета покарання.
3. Поняття системи покарання та принципи її побудови.
4. Класифікація покарання за чинним законодавством та в науці кримінального права.

1. Поняття та ознаки покарання.

Відповідно до ч. 1 ст. 50 КК покарання є заходом примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Аналіз вказаного поняття дозволяє виділити і розглянути основні ознаки покарання.

І першою важливою ознакою покарання, що визначає його соціальний зміст, є визнання покарання заходом державного примусу, який застосовується до осіб, що вчинили кримінально протиправне посягання. Покарання примушує особу до законослухняної поведінки.

Другу ознаку покарання закріплено в ст. 2 КК, де зазначено, що особа не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.

Третю розпізнавальну ознаку покарання також встановлено в ч. 2 ст. 2 КК. Вона полягає в тому, що покарання може бути застосовано лише за вироком суду від імені держави, це надає йому публічного характеру. До виключної компетенції суду належить і звільнення від покарання, крім звільнення внаслідок амністії або помилування.

Четверту ознаку покарання законодавчо закріплено в ч. 1 ст. 50 КК, де сказано, що покарання полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Саме у цьому виявляється така властивість покарання, як кара, що робить його найсуворішим заходом державного примусу. Кара – це властивість будь-якого кримінального покарання. Вона визначається видом і строком покарання, наявністю фізичних, майнових і моральних позбавлень та обмежень. Кара як ознака покарання завжди повинна відповідати тяжкості кримінального правопорушення.

П'ята характерна ознака покарання полягає у тому, що у ньому виражаються засудження, негативна оцінка з боку держави як вчиненого кримінального правопорушення, так і самого злочинця. Авторитетність такої оцінки закріплюється обвинувальним вироком, який постановляється судом від імені держави і містить конкретну міру покарання. Таким чином, призначене покарання є правовим критерієм, показником негативної оцінки кримінального правопорушення і особи, яка його вчинила, з погляду кримінального закону і моральності.

Шоста ознака покарання виявляється в його особистому характері. Це означає, що призначення кримінального покарання та його виконання можливі тільки стосовно самого винного. Воно не може бути покладене на інших осіб, навіть близьких родичів.

Нарешті, сьома характерна ознака покарання полягає у тому, що будь-яке покарання тягне за собою судимість (ст. 88 КК). Саме судимість відрізняє кримінальне покарання від інших засобів державного примусу. За своїм змістом судимість – це не тільки властивість кари, вона являє собою певний правовий статус засудженого, пов'язаний із різного роду правообмеженнями та іншими несприятливими наслідками, протягом певного, визначеного в законі строку.

2. Мета покарання.

У чинному КК питання про мету покарання вирішене в ч. 2 ст. 50, де зазначено, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами.

Застосовуючи покарання, суд має на меті покарати винного, що необхідно і для захисту суспільства, і для задоволення почуття обурення і справедливості потерпілого та суспільства в цілому. Дана ціль покарання виражається у призначенні та реалізації конкретної міри покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Мета виправлення припускає усунення суспільної небезпечності особи, тобто такий вплив покарання, в результаті якого засуджений під час і після його відбування не вчинить нового кримінального правопорушення. Виправлення полягає у тому, щоб шляхом активного примусового впливу на свідомість засудженого внести корективи у його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні, криміногенні настанови, змусити додержуватися положень кримінального закону або, ще краще, прищепити, нехай навіть під страхом покарання, законослухняність, повагу до закону. Досягнення такого результату прийнято називати юридичним виправленням.

Мета спеціального запобігання (спеціальна превенція) полягає у такому впливі покарання на засудженого, що позбавляє його можливості знову вчиняти кримінальні правопорушення. Запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень з боку засудженого досягається самим фактом його засудження і тим більш – виконанням покарання, коли особу поставлено в такі умови, які значною мірою перешкоджають або повністю позбавляють її можливості вчинити нові кримінальні правопорушення. Досягненню цієї мети сприяють і положення закону, що посилюють покарання за вчинення нового кримінального правопорушення (визнання його обставиною, що обтяжує покарання, – ст. 67 КК; більш суворі правила і межі призначення покарання – ст. 71 КК). У багатьох нормах Особливої

частини КК рецидив кримінального правопорушення визначає його кваліфікований склад і за нього передбачено більш суворе покарання.

Мета загального запобігання (загальна превенція) припускає такий вплив покарання, що забезпечує запобігання вчинення кримінального правопорушення з боку інших осіб. Ця мета покарання звернена насамперед до осіб, схильних до вчинення кримінального правопорушення. Переважна частина громадян не вчиняють кримінальних правопорушень не під загрозою покарання, а внаслідок своїх моральних властивостей, звичок, громадських, релігійних настанов та переконань. Досягнення мети загального запобігання забезпечується самим оприлюдненням законів, санкції яких попереджають про покарання кожного, хто порушить ці закони, засудженням винного, призначенням покарання та його виконанням. Загроза невідворотності покарання і його реалізації є засобом залякування та стримування тих антигромадських елементів, що схильні вчиняти кримінальні правопорушення.

Одночасно, кримінальний закон передбачає, що покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

3. Поняття системи покарання та принципи її побудови.

Передбачені чинним кримінальним законодавством окремі види покарань утворюють їх певну систему, що відображена у ст. 51 КК і є тією юридичною базою, на якій ґрунтується діяльність судів відносно застосування покарань. Визначаючи систему покарань, законодавець тим самим створює основу для побудови санкцій у відповідних статтях Особливої частини КК, де передбачено окремі види покарань і встановлено межі їх призначення за вчинені злочини.

Під системою покарань розуміють встановлений кримінальним законом і обов'язковий для суду вичерпний перелік покарань, розташованих у певному порядку за ступенем їх суворості.

Із цього визначення випливає, що поняття системи покарань охоплює низку ознак, а саме:

а) система покарань встановлюється тільки законом, причому лише законом про кримінальну відповідальність;

б) систему покарань подано у вигляді їх переліку, який є обов'язковим для суду;

в) перелік покарань, що утворює їх систему, є вичерпним;

г) система покарань припускає їх розташування в законодавчому переліку в певному порядку, а саме за ступенем їх суворості. У статті 51 КК усі види покарань розташовані, починаючи від менш суворого (більш м'якого) до більш суворого.

Система покарань, встановлена в ст. 51 КК, охоплює 14 видів покарань, які можуть бути класифіковані за певними ознаками, закріпленими у кримінальному законі. Стаття 51. Види покарань. До осіб, визнаних винними у вчиненні кримінального правопорушення, судом можуть бути застосовані такі види покарань:

- 1) штраф;
- 2) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу;
- 3) позбавлення державної нагороди України;
- 4) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 5) громадські роботи;
- 6) виправні роботи;
- 7) службові обмеження для військовослужбовців;
- 8) конфіскація майна;
- 9) пробаційний нагляд;
- 10) арешт;
- 11) обмеження волі;
- 12) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців;
- 13) позбавлення волі на певний строк;
- 14) довічне позбавлення волі.

4. Класифікація покарання за чинним законодавством та в науці кримінального права.

За порядком (способом) їх призначення всі покарання в ст. 52 КК поділяються на три групи:

а) основні (ч. 1) – це такі покарання, які призначаються у вирок тільки як самостійні заходи впливу та не можуть застосовуватися на додаток до інших покарань, тобто не можуть приєднуватися до них. Особливість цих покарань полягає й у тому, що згідно з ч. 4 ст. 52 КК за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Згідно з ч. 1 ст. 52 КК до основних покарань належать: громадські роботи (ст. 56 КК), виправні роботи (ст. 57 КК), службові обмеження для військовослужбовців (ст. 58 КК), пробаційний нагляд (ст. 59-1 КК), арешт (ст. 60 КК), обмеження волі (ст. 61 КК), тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (ст. 62 КК), позбавлення волі на певний строк (ст. 63 КК), довічне позбавлення волі (ст. 64 КК).;

б) додаткові (ч. 2) – це такі покарання, які призначаються лише шляхом їх приєднання на додаток до основних покарань і самостійно застосовуватися не можуть. Їх особливість полягає і у тому, що на відміну від основних за одне кримінальне правопорушення суд має право призначити (приєднати до основного) не тільки одне, а й кілька додаткових покарань одночасно (ч. 4 ст. 52 КК). До додаткових покарань згідно з ч. 2 ст. 52 КК належать: позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу (ст. 54 КК), позбавлення державної нагороди України (ст. 54-1 КК) та конфіскація майна (ст. 59 КК);

в) покарання, що можуть призначатися і як основні, і як додаткові (ч. 3) – це штраф (ст. 53 КК) і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (ст. 55 КК). Їх особливість полягає у тому, що в одних випадках суд має право призначити їх як основні, коли як такі вони передбачені в санкції статті Особливої частини КК, а в інших – приєднати на додаток до основного покарання.

За суб'єктом, до якого застосовуються покарання, вони поділяються на загальні та спеціальні.

Загальні покарання є, так би мовити, універсальними заходами впливу, бо можуть застосовуватися, як правило, до будь-якої особи, що вчинила кримінальне правопорушення. До них належать штраф, громадські та виправні роботи, конфіскація майна, пробаційний нагляд, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі.

Спеціальні покарання на відміну від загальних можуть призначатися лише певному (більш вузькому) колу суб'єктів кримінального правопорушення. Наприклад, тримання у дисциплінарному батальйоні може призначатися лише військовослужбовцям строкової служби (ч. 1 ст. 62 КК). До спеціальних покарань належать також позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю і службові обмеження для військовослужбовців.

За можливістю визначення строку покарання і, отже, встановлення меж застосування у часі правообмежень, які становлять зміст покарання, всі вони поділяються на строкові та безстрокові.

Строковими є покарання, стосовно яких закон встановлює мінімальні та максимальні межі їх застосування у часі. Це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські та виправні роботи, пробаційний нагляд, службові обмеження для

військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк.

Безстроковими є такі покарання, межі застосування яких у часі ні законом, ні вироком суду не встановлюються. До них належать: штраф, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України, конфіскація майна та довічне позбавлення волі.

Згідно з ч. 5 ст. 52 КК ухилення від покарання, призначеного вироком суду, визнається кримінальним правопорушенням проти правосуддя і тягне за собою відповідальність за статтями 389 та 390 КК.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Яке значення мають положення статей 28, 43, 61–63 Конституції України для визначення соціальної природи покарання?
2. Поняття покарання і його значення в боротьбі зі злочинністю.
3. У чому полягає зміст ознак покарання та їх значення?
4. Які цілі покарання визначені в чинному КК?
5. У чому полягає зміст кожної мети покарання?
6. Види покарань.
7. Мета покарання за КК України.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття та ознаки покарання.
2. Основні теорії визначення мети (цілі) покарання.
3. Загальна та спеціальна превенція як мета покарання.
4. Особливості системи покарань для неповнолітніх осіб.

ТЕМА 16. Призначення покарання

Мета: Розуміти загальні засади призначення покарання, їх юридичну природу та загальний зміст. Вміти застосовувати загальні правила призначення покарання за КК України. Знати обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання, особливості врахування таких обставин при призначенні покарання в окремих кримінально правових ситуаціях. Оволодіти навиками призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, за сукупністю вироків та правилами складання окремих видів покарань.

1. Загальні засади призначення покарання.
2. Обставини, що пом'якшують покарання.
3. Обставини, що обтяжують покарання.
4. Призначення покарання більш м'якого, ніж передбаченого законом.
5. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
6. Призначення покарання за сукупністю вироків.

1. Загальні засади призначення покарання.

Загальні засади призначення покарання – головні положення, на яких ґрунтується порядок і межі діяльності суду при призначенні покарання.

Загальні засади призначення покарання:

1. Суд призначає покарання:
1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК;

2) відповідно до положень Загальної частини КК;

3) враховуючи: ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; особу винного; обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

2. Особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень.

3. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень.

4. Підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК за вчинене кримінальне правопорушення, визначаються ст. 69 КК.

5. Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК за вчинене кримінальне правопорушення, може бути призначене за сукупністю кримінальних правопорушень і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК.

6. У випадку затвердження вирокон угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин кримінального правопорушення, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом більш суворого покарання особам, які вчинили кримінальні правопорушення на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву кримінального правопорушення, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і менш суворого – особам, які вперше вчинили кримінальні правопорушення, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення кримінального правопорушення чи розгляду провадження перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкались у вчиненому, активно сприяли розкриттю кримінального правопорушення, відшкодували завдані збитки тощо.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі.

Спеціальні засади призначення покарання застосовуються у таких випадках: за наявності обставин, що пом'якшують покарання; за сукупністю кримінальних правопорушень; за сукупністю вироків; за незакінчене кримінальне правопорушення; за кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті; у разі затвердження вирокком угоди про примирення або про визнання вини (суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди); у разі призначення покарання неповнолітньому; у разі призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною; особі, визнаній обмежено осудною; у разі призначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття кримінально протиправної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

2. Обставини, що пом'якшують покарання.

Обставини, які пом'якшують покарання:

- 1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю кримінального правопорушення;
- 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;
- 3) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення;
- 4) вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім;

5) вчинення кримінального правопорушення жінкою в стані вагітності;

6) вчинення кримінального правопорушення внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин;

7) вчинення кримінального правопорушення під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;

8) вчинення кримінального правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого;

9) вчинення кримінального правопорушення з перевищенням меж крайньої необхідності;

10) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням кримінального правопорушення у випадках, передбачених КК.

Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів досудового розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про кримінальне правопорушення (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні кримінального правопорушення.

Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує.

При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК (перелік не вичерпний).

За наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 66 КК, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Правила статті 69-1 КК не поширюються на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці

до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Положення статті 69-1 КК застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК.

Якщо ж така санкція є альтернативною, то суд має право застосувати вимоги статті 69-1 КК стосовно максимального строку (розміру) лише найбільш суворого виду основного покарання з числа тих декількох, які у цій санкції передбачено. Інші ж менш суворі види основних покарань, передбачені в санкції відповідної статті (санкції частини статті) як альтернативні, можуть призначатися судом у межах тих максимальних строків (розмірів), які встановлені для них у цій санкції.

3. Обставини, що обтяжують покарання.

Обставини, які обтяжують покарання:

- 1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;
- 2) вчинення кримінального правопорушення групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28 КК);
- 3) вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату або на ґрунті статевої приналежності;
- 4) вчинення кримінального правопорушення у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;
- 5) тяжкі наслідки, завдані злочином;
- 6) вчинення кримінального правопорушення щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад, зокрема за недоумство, має вади розумового розвитку, а також вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини;
- 7) вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах;
- 8) вчинення кримінального правопорушення щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 9) вчинення кримінального правопорушення щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;
- 10) вчинення кримінального правопорушення з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;

11) вчинення кримінального правопорушення з особливою жорстокістю;

12) вчинення кримінального правопорушення з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;

13) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;

14) вчинення кримінального правопорушення особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів.

Суд має право, залежно від характеру вчиненого кримінального правопорушення, не визнати будь-яку із зазначених обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 6-1, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок.

При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК (перелік вичерпний).

Якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена у статті Особливої частини КК як ознака кримінального правопорушення, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його обтяжує.

4. Призначення покарання більш м'якого, ніж передбаченого законом.

Стаття 69 КК України передбачає такі види більш м'якого покарання:

1) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;

2) перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;

3) не призначення додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове. За винятком випадків призначення покарання за вчинення кримінального правопорушення, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 неоп. мін. доходів громадян.

Умови застосування:

– наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення;

– урахування особи винного;

– умотивування судового рішення;

– в межах розмірів та строків покарання, встановлених в Загальній частині КК;

– не застосовується у разі засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429, 437-439, 442, 442-1 КК, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, за катування, вчинене представником держави, у тому числі іноземної.

За вчинення кримінального правопорушення, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 неоп. мін. доходів громадян, суд з підстав, передбачених ч. 1 ст. 69 КК, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК.

Покарання, призначене судом із застосуванням ст. 69 КК, не може бути нижчим від мінімальної межі відповідного виду покарання, встановленої у Загальній частині КК (наприклад, меншим, ніж один рік позбавлення чи обмеження волі, шість місяців виправних робіт, один місяць арешту тощо).

Щодо особи, винної у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожне кримінальне правопорушення або тільки за одне із них і остаточно визначити покарання за правилами призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

Застосування положень ст. 69 КК щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань.

У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, за умови виконання вимог пункту 2 або 2-1 частини 4 статті 469 КПК України сторонами угоди про визнання винуватості може бути узгоджено та судом призначено основне покарання нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (частини статті) Особливої частини КК, але не нижче від найнижчої межі, встановленої цим КК.

У разі призначення покарання відповідно до частини 1 статті 69-2 КК особа не може бути звільнена від відбування такого покарання з випробуванням на підставі статті 75 КК.

5. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.

Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень відбувається у разі вчинення особою двох або більше кримінальних правопорушень, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень відбувається і в тих випадках, якщо після постановлення вироку буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому кримінальному правопорушенні, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку в строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Порядок призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень:

1) суд спочатку призначає покарання (основне і додаткове) за кожне кримінальне правопорушення окремо;

2) у подальшому остаточно покарання визначається шляхом:

– поглинення менш суворого покарання більш суворим;

– або шляхом повного чи часткового складання призначених покарань. Наприклад, особа вчинила грабіж та повторну крадіжку. Суд спочатку призначив покарання за грабіж у вигляді 2 р. позбавлення волі і за крадіжку – 1 р. позбавлення волі. У подальшому остаточно покарання було визначено шляхом повного складання – склало 3 р. позбавлення волі.

При складанні покарань:

– остаточно покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання;

– якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є умисним тяжким або особливо тяжким злочином, суд може призначити остаточно покарання за сукупністю кримінальних правопорушень у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК.

Якщо хоча б за один із вчинених кримінальних правопорушень призначено довічне позбавлення волі, то остаточно покарання за сукупністю кримінальних правопорушень визначається шляхом

поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за кримінальні правопорушення, у вчиненні яких особу було визнано винною.

Правила призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (ст. 70 КК) застосовуються у випадках:

- самостійної кваліфікації вчиненого за різними статтями;
- самостійної кваліфікації вчиненого за різними частинами однієї статті КК, якими передбачено відповідальність за окремі склади кримінальних правопорушень і які мають самостійні санкції;
- вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчене кримінальне правопорушення, а решта – як готування до кримінального правопорушення чи замах на нього.

За окремими епізодами кримінально протиправної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Суд на власний розсуд визначає, коли потрібно застосовувати принцип поглинання, а коли складання. При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю кримінальних правопорушень (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремі кримінальні правопорушення), суд повинен враховувати:

- дані про особу винного;
- обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання;
- кількість кримінальних правопорушень, що входять до сукупності;
- форму вини й мотиви вчинення кожного з них;
- тяжкість їх наслідків;
- вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Особливості поглинення та складання покарання в окремих випадках:

1. Поглинення менш суворого покарання більш суворим та повне або часткове складання можуть стосуватися покарання як одного виду, так і різних.

2. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей (санкцій частин статей) КК.

3. Застосовуючи принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд повинен зазначити у вирокі, про яке саме покарання йдеться – основне чи додаткове.

4. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремі кримінальні правопорушення.

5. При призначенні остаточного покарання за сукупністю кримінальних правопорушень шляхом повного або часткового їх складання заміна покарань провадиться за правилами, передбаченими ст. 72 КК. Коли за кримінальні правопорушення, що утворюють сукупність, призначено основні покарання різних видів, які не підлягають заміні (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд може застосувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим або призначити кожне з них до самостійного виконання.

6. У випадку, коли за кожен із двох або більше кримінальних правопорушень нарівні з основним покаранням призначається й додаткове покарання одного виду, остаточний його строк чи розмір при частковому або повному складанні не може бути більшим за максимальний строк чи розмір, передбачений для такого виду покарань Загальною частиною КК.

7. Якщо за кримінальні правопорушення, що входять до сукупності, призначені різні види додаткового покарання, то вони мають бути зазначені у вирокі з наведенням відповідних розмірів та строків і при призначенні остаточного покарання, оскільки виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

6. Призначення покарання за сукупністю вироків.

Призначення покарання за сукупністю вироків відбувається у разі, якщо засуджений після постановлення вирокі, але до повного відбуття покарання вчинив нове кримінальне правопорушення.

Порядок призначення покарання за сукупністю вироків:

- 1) суд спочатку призначає покарання за новим вирокі;
- 2) у подальшому суд до покарання, призначеного за новим вирокі, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокі.

При складанні покарань за сукупністю вироків:

- загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК;
- при складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, не повинен

перевищувати 15 років, а у випадку, якщо хоча б одне із кримінальних правопорушень є особливо тяжким злочином, загальний строк позбавлення волі може бути більшим 15 років, але не повинен перевищувати 25 років;

– при складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вирокком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточно призначеного за сукупністю вироків. Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за нове кримінальне правопорушення, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вирокком.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше кримінальних правопорушень, суд призначає покарання за ці нові кримінальні правопорушення за правилами, передбаченими у статті 70 КК, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю кримінальних правопорушень, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вирокком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК.

Невідбутою частиною покарання за попереднім вирокком є:

– покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК);

– частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (статті 81, 107 КК);

– частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК);

– невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК);

– невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК);

– невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;

– додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вирокком;

– покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть загальні засади призначення покарання.
2. Назвіть спеціальні засади призначення покарання.
3. Охарактеризуйте обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
4. У чому особливості призначення покарання за незакінчене кримінальне правопорушення та кримінальне правопорушення, вчинене у співучасті?
5. У чому полягають особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом?
6. Розкрийте особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
7. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень.
8. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю вироків.
9. Розкрийте правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТІВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Засади призначення покарання.
2. Поняття та види обставин, що пом'якшують покарання.
3. Поняття та види обставин, що обтяжують покарання.
4. Правила складання вироків.

ТЕМА 17. Звільнення від покарання та його відбування

Мета: З'ясувати основний кримінально правовий зміст звільнення від покарання та його відбування, його відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності. Розмежовувати звільнення від покарання, звільнення від подальшого відбування покарання, заміну покарання більш м'яким та пом'якшення призначеного покарання як окремі форми звільнення від покарання та його відбування. Знати особливості та наслідки застосування окремих підстав звільнення від покарання та його відбування.

1. Поняття звільнення від покарання та його види.
2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням – його правові наслідки та види.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

4. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

6. Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким.

7. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

8. Звільнення від відбування покарання за хворобою. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

9. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

1. Поняття звільнення від покарання та його відбування.

Під звільненням від покарання розуміється відмова держави від застосування покарання до особи, яку обвинувальним вироком суду було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення.

Передбачені в розділі XII Загальної частини КК види звільнення від покарання можуть бути класифіковані за різними критеріями, зокрема:

1) залежно від «ступеня наближеності» покарання до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, виділяють:

а) звільнення від призначення покарання – має місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, разом з тим у самому вироку зазначає про те, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення винній особі покарання. Зокрема, таку можливість передбачено у ч. 4 ст. 74 КК, згідно з якою особа, яка вчинила кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною;

б) звільнення від відбування покарання, призначеного судом, – має місце у тих випадках, коли суд виносить стосовно особи обвинувальний вирок з призначенням їй покарання, але в цьому ж вирокі постановляє про

те, що ця особа не відбуватиме призначене їй покарання. Наприклад, такі випадки передбачено у статтях 75 та 79 КК. Крім того, звільнення від відбування призначеного покарання може мати місце також через деякий час після постановлення обвинувального вироку – у випадках, встановлених ст. 80 КК;

в) звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання – має місце там, де особа на підставі обвинувального вироку суду відбуває призначене їй цим вироком покарання, проте у певний момент, до закінчення відбування такого покарання, звільняється від його подальшого відбування. Цей вид звільнення від покарання, у свою чергу, поділяється на два підвиди: перший пов'язаний з тим, що особа звільняється від подальшого відбування покарання без заміни його іншим (наприклад, статті 81, 81-1, 83, 84 КК), а другий стосується випадків, коли особа звільняється від подальшого відбування одного покарання шляхом заміни його іншим (ст. 82 КК);

2) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання, виділяють:

а) обов'язкові види звільнення від покарання – ті, при яких суд зобов'язаний звільнити особу від покарання. До них належать випадки, при яких у КК імперативно вказується, що особа звільняється від покарання. Це має місце, наприклад, у разі закінчення строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК) або коли особа під час відбування покарання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними (ч. 1 ст. 84 КК);

б) факультативні види звільнення від покарання – ті, при яких суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від покарання. До них належать випадки, коли в КК вказується, що певна особа може бути звільнена від покарання. Це, наприклад, види звільнення від покарання, передбачені ч. 4 ст. 74, статтями 75, 79 КК та деякими іншими;

3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання, виділяють:

а) умовні (чи неостаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких щодо подальшої поведінки особи протягом визначеного строку висуваються певні умови, виконання яких впливає на остаточність такого звільнення. До них, зокрема, належать випадки, передбачені статтями 75, 79, 81 та 81-1 КК;

б) безумовні (чи остаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких жодні вимоги щодо подальшої поведінки особи не висуваються і звільнення від покарання стає остаточним з моменту набрання законної

сили відповідним правозастосовним актом суду. До них належать, наприклад, випадки, передбачені ч. 4 ст. 74, статтями 80 та 82 КК.

2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням – його правові наслідки та види.

У ст. 75 КК зазначено, якщо суд, крім випадків засудження за корупційне кримінальне правопорушення, кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, кримінальне правопорушення, передбачене статтями 403, 405, 407, 408, 429 КК, вчинене в умовах воєнного стану чи в бойовій обстановці, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, катування, передбачене частиною третьою статті 127 КК, при призначенні покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років, враховуючи тяжкість кримінального правопорушення, особу винного та інші обставини справи, дійде висновку про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, він може прийняти рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням.

Обмеження щодо застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачені абзацом першим ч.1 ст. 75 КК, не застосовуються, якщо суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості у кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією.

Суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на строк не більше п'яти років, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, суд приймає рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про визнання винуватості, якщо сторонами угоди узгоджено звільнення від відбування покарання у виді позбавлення волі на строк не більше восьми років або іншого більш

м'якого покарання, а також узгоджено звільнення від відбування покарання з випробуванням.

У випадках, передбачених ч. 1, 2 ст. 75 КК, суд ухвалює звільнити засудженого від відбування призначеного покарання, якщо він протягом визначеного іспитового строку не вчинить нового кримінального правопорушення і виконає покладені на нього обов'язки. Тривалість іспитового строку та обов'язки, які покладаються на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, визначаються судом. Іспитовий строк встановлюється судом тривалістю від одного року до трьох років.

Підставою застосування такого звільнення є обґрунтований висновок суду про можливість виправлення засудженого без реального відбування покарання. Важливе значення має врахування даних, що характеризують особу винного. Їх можна розмежувати на чотири групи:

1) обставини, що характеризують поведінку винної особи до вчинення нею кримінального правопорушення: законослухняність, яка передує вчиненню правопорушень, ставлення до роботи чи навчання, поведінка в побуті, заслуги перед Батьківщиною тощо;

2) обставини, безпосередньо пов'язані з вчиненням кримінального правопорушення: ініціатива, готування, організація кримінального правопорушення, фактична роль у його вчиненні та ін.;

3) обставини, що характеризують поведінку винної особи після вчинення нею кримінального правопорушення: надання допомоги потерпілому, турбота про його близьких і т. д.;

4) індивідуальні властивості особи: стать, вік, стан здоров'я, наявність на утриманні непрацездатних родичів, а також особливості характеру: доброта, чуйність чи озлобленість, агресивність, навички і схильності до азартних ігор, наркотиків, зловживання спиртними напоями тощо.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням завжди пов'язано зі встановленням у вирокі іспитового строку, що є невід'ємною його ознакою.

Іспитовий строк – це певний проміжок часу, протягом якого здійснюється контроль за засудженим і останній під загрозою реального відбування призначеного покарання зобов'язаний виконувати покладені на нього обов'язки та інші умови випробування.

Значення іспитового строку полягає і в тому, що тільки протягом цього строку особа визнається судимою і за нею здійснюється контроль з боку органів виконання покарання.

Тривалість іспитового строку встановлено в ч. 4 ст. 75 КК у межах від одного року до трьох років. Обчислення іспитового строку починається

з дня постановлення вироку, і він не підлягає скороченню в заохочувальному порядку.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням пов'язано з покладанням судом на такого засудженого певних обов'язків, передбачених законом. У ст. 76 КК міститься перелік таких обов'язків: 1) періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; 2) повідомляти уповноважений орган з питань пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання.

На осіб, засуджених за злочини, пов'язані з домашнім насильством, суд може покласти інші обов'язки та заборони, передбачені статтею 91-1 КК.

На осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, суд може додатково покласти такі обов'язки: 1) попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; 2) не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації; 3) працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано відповідну посаду (роботу); 4) виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; 5) пройти курс лікування від розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб; 6) дотримуватися встановлених судом вимог щодо вчинення певних дій, обмеження спілкування, пересування та проведення дозвілля.

На особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, суд покладає обов'язки, передбачені ч.3 ст. 76 КК, необхідні і достатні для її виправлення з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, особи винного та обставин, що пом'якшують або обтяжують покарання.

Нагляд за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням, здійснюється уповноваженим органом з питань пробації за місцем проживання, роботи або навчання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення державної нагороди України.

У разі звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі угоди про визнання винуватості у кримінальному провадженні щодо корупційного кримінального правопорушення, кримінального

правопорушення, пов'язаного з корупцією, може бути також призначене додаткове покарання у виді конфіскації майна за умови його узгодження сторонами угоди.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 78 КК) визначаються поведінкою засудженого протягом іспитового строку. Ці наслідки можуть бути як сприятливими, так і несприятливими. Сприятливі: 1) звільнення за рішенням суду від відбування призначеного винному покарання та 2) погашення у зв'язку з цим судимості. Несприятливі: 1) направлення засудженого для реального відбування призначеного покарання та 2) призначення покарання за сукупністю вироків у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення.

3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

Це спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням, передбачений у ст. 79 КК. Він за багатьма ознаками не відрізняється від звільнення від покарання з випробуванням, встановленого в ст. 75 КК, але має свої особливості. Насамперед таке звільнення застосовується лише щодо вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років. Крім того, дане звільнення можливе тільки щодо, засуджених до обмеження волі або позбавлення волі, за винятком тих, кому позбавлення волі призначено на строк більше п'яти років за тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також корупційні кримінальні правопорушення, кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Серед умов, що створюють підставу такого звільнення, на перший план виступає вагітність засудженої або наявність у неї дітей віком до семи років.

Слід також зазначити, що закон надає суду право звільнити таку засуджену від відбування не тільки основного, а й додаткового покарання у разі, якщо воно було призначено.

Тривалість іспитового строку теж має свої особливості. Вона визначається в межах строку, на який жінка відповідно до закону може бути звільнена від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною до досягнення нею семирічного віку.

Нагляд за поведінкою таких засуджених здійснюється уповноваженим органом з питань пробації.

Мають свої особливості й правові наслідки такого звільнення. Вони можуть бути сприятливими та несприятливими. Сприятливі наслідки полягають у звільненні засудженої від відбування основного і додаткового

покарання та погашенні судимості, якщо іспитовий строк закінчився успішно.

Несприятливі наслідки можуть бути двох видів. Перший вид полягає в тому, що суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду. Це може мати місце тоді, коли жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків, систематично вчиняє правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення. Другий вид несприятливих наслідків – це вчинення жінкою протягом іспитового строку будь-якого нового кримінального правопорушення. У цьому разі суд призначає їй покарання за правилами, встановленими в статтях 71 та 72 КК.

4. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку.

Відповідно до ст. 80 КК під звільненням від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку слід розуміти відмову держави від виконання призначеного особі покарання у тих випадках, коли воно не було виконане упродовж певного строку з дня набрання вироком чинності.

Передумовою такого звільнення від відбування покарання є засудження особи за будь-яке кримінальне правопорушення з призначенням їй будь-якого виду основного покарання у будь-якому розмірі. Наявність, вид та розмір додаткового покарання не впливають на передумову цього виду звільнення – відповідно до ч. 2 ст. 80 КК строки давності щодо додаткових покарань визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду.

І тільки як виняток згідно з ч. 6 ст. 80 КК не становить передумови цього виду звільнення засудження за катування, передбачене ч. 1 ст. 127 КК, кримінальні правопорушення проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439, 442, 442-1 КК. У таких випадках давність не застосовується.

Підставою цього виду звільнення від відбування покарання є закінчення строків давності виконання обвинувального вироку. Цей строк починає спливати з моменту набрання таким вироком законної сили і триває увесь час, доки вирок не виконується з будь-яких причин, однак не пов'язаних з ухиленням особи від його виконання. Такими причинами можуть бути, наприклад, бездіяльність державних органів, на які

покладено виконання вироку, лікування особи, яка після постановлення вироку, але до початку його виконання захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, різноманітні форсмажорні обставини тощо.

Тривалість строків давності виконання обвинувального вироку залежить від тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення, виду (а коли йдеться про позбавлення волі, то і розміру) призначеного їй покарання і визначається ч. 1 ст. 80 КК. Зокрема, встановлюються п'ять диференційованих строків давності:

1) два роки – у разі засудження особи до покарання, менш суворого, ніж обмеження волі;

2) три роки – у разі засудження особи до покарання у виді обмеження волі;

3) п'ять років – у разі засудження особи до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;

4) десять років – у разі засудження особи до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;

5) п'ятнадцять років – у разі засудження особи до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин.

Перебіг давності зупиняється зупинення строку давності виконання обвинувального вироку, що відбувається з моменту, коли засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках відповідно до ч. 3 ст. 80 КК строк давності не спливає протягом всього періоду ухилення, а його перебіг відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені п. 1-3 ч.1 ст. 80, подвоюються.

Строк давності виконання обвинувального вироку переривається, якщо до закінчення строків давності (як такого, що спливає, так і перерваного) засуджений вчинить новий злочин. Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину.

Умова звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку відсутня, оскільки цей вид звільнення не пов'язується з будь-якими вимогами щодо подальшої поведінки особи і тому є остаточним.

За своїм характером даний вид звільнення від відбування призначеного покарання, за загальним правилом, є обов'язковим. І тільки у випадках, коли йдеться про осіб, засуджених до довічного позбавлення

волі, цей вид звільнення від покарання є факультативним. Відповідно до ч. 5 ст. 80 КК питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі, вирішується судом.

5. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Відповідно до ст. 81 КК під умовно-достроковим звільненням від відбування покарання слід розуміти звільнення особи від подальшого відбування призначеного їй судом покарання, яке фактично вже нею відбувається, під умовою не вчиняти нового кримінального правопорушення протягом строку, який залишився до моменту закінчення відбуття покарання.

Передумовою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання згідно з ч. 1 ст. 81 КК є фактичне відбування особою одного із п'яти видів основних покарань: виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі.

Підставою умовно-дострокового звільнення від відбування покарання визнається доведення засудженим протягом відбуття певної частини строку покарання свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Вона складається з двох елементів, кожен з яких є обов'язковим для її наявності.

Першим елементом підстави (так званим матеріальним елементом) – відповідно до ч. 2 ст. 81 КК є доведення засудженою особою свого виправлення сумлінною поведінкою і ставленням до праці. Другим елементом підстави (так званим формальним, або формалізованим, елементом) згідно з ч. 3 ст. 81 КК є відбуття засудженою особою певної частини призначеного їй покарання. Розмір цієї частини залежить від тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення, форми вини, з якою це кримінальне правопорушення вчинено, наявності рецидиву та деяких інших чинників. Зокрема, для наявності цього елемента підстави особа повинна відбутися:

1) не менше половини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше трох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, у разі заміни покарання у виді довічного позбавлення волі на покарання у виді позбавленням волі на певний строк, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання.

Із самої назви видно, що даний вид звільнення від покарання є умовним, а саме: до поведінки особи, яка звільняється, висувається вимога не вчинити будь-якого нового кримінального правопорушення під час строку, який залишається від моменту дострокового звільнення від подальшого відбування покарання і до моменту, в який мало б завершитися відбування особою цього покарання.

Характер цього виду звільнення від відбування покарання є факультативним. Кримінально-правові наслідки умовно-дострокового звільнення від відбування покарання залежать від характеру поведінки особи протягом зазначеного іспитового строку і можуть бути як сприятливими для особи, так і несприятливими. Сприятливі кримінально-правові наслідки полягають у тому, що у разі позитивного закінчення іспитового строку особа остаточно звільняється від відбування невідбутої нею частини покарання (більше не буде її відбувати), а строк погашення судимості для такої особи обчислюється не з моменту, коли мало закінчитися відбування нею покарання, а з моменту, коли її було умовно-достроково звільнено від відбування цього покарання. Несприятливі кримінально-правові наслідки полягають у тому, що у разі вчинення особою упродовж строку невідбутої частини покарання будь-якого нового кримінального правопорушення їй буде призначене покарання за правилами ст. ст. 71, 72 КК: до покарання за нове кримінальне правопорушення суд повинен буде приєднати повністю або частково

невідбуту частину покарання за попереднім вироком, тобто ту частину покарання, від відбування якої особу було умовно-достроково звільнено.

Відповідно до ст. 81-1 КК, під час проведення мобілізації та/або дії воєнного стану до осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, судом може бути застосовано умовно-дострокове звільнення для проходження ними військової служби за контрактом.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, передбачене цією статтею, не застосовується до осіб, засуджених за вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, засуджених за вчинення умисного вбивства двох або більше осіб, або вчиненого з особливою жорстокістю, або поєданого із зґвалтуванням або сексуальним насильством, або особливо тяжких корупційних кримінальних правопорушень чи засуджених за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152-156-1, 258-258-6, частиною четвертою статті 286-1, статтею 348 цього Кодексу, а також до засуджених службових осіб, які згідно з підпунктом 1 пункту 3 примітки до статті 368 цього Кодексу займали особливо відповідальне становище.

У разі застосування судом умовно-дострокового звільнення на підставі, визначеній цією статтею, така особа звільняється умовно-достроково від відбування лише основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом може бути застосовано судом, якщо засуджений виявив бажання проходити військову службу за контрактом та відповідає вимогам проходження військової служби за контрактом, визначеним статтею 21-5 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу».

При ухваленні рішення про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом суд покладає на особу, звільнену від відбування покарання, обов'язок невідкладно, але не пізніше 24 годин після набрання законної сили судовим рішенням про умовно-дострокове звільнення особи від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, прибути у супроводі Національної гвардії України до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки для укладення контракту та проходження військової служби.

У разі вчинення особою, до якої було застосовано умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби за контрактом, протягом невідбутої частини покарання

нового кримінального правопорушення суд призначає такій особі покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК.

6. Заміна покарання або його невідбутої частини більш м'яким.

Під заміною невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК України) розуміється звільнення засудженого від подальшого відбування призначеного йому вироком суду одного виду покарання шляхом заміни невідбутої частини цього покарання іншим, більш м'яким видом покарання.

Передумовою заміни невідбутої частини покарання більш м'яким є фактичне відбування засудженою особою основного покарання у виді обмеження, позбавлення волі або довічного позбавлення волі. Особа, яка відбуває інший вид основного покарання, не підлягає звільненню від його подальшого відбування шляхом заміни його невідбутої частини іншим, більш м'яким видом покарання.

Підстава заміни невідбутої частини покарання більш м'яким складається із двох елементів, кожен з яких є обов'язковим. Першим елементом підстави (так званим матеріальним елементом) – відповідно до ч. 3 ст. 82 КК є те, що засуджений повинен стати на шлях виправлення. Другим елементом підстави (так званим формальним, або формалізованим, елементом) згідно з ч. 4 ст. 82 КК є відбуття засудженим певної частини призначеного йому покарання. Розмір цієї частини залежить від тяжкості вчиненого особою кримінального правопорушення, форми вини, з якою це кримінальне правопорушення вчинено, наявності рецидиву та деяких інших чинників. Зокрема, для наявності цього елемента підстави звільнення особа повинна відбути:

1) не менше третини строку покарання, призначеного судом за кримінальний проступок або нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, а також за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання, призначеного судом за корупційний нетяжкий злочин або кримінальне правопорушення, пов'язане з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції,

умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона була засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила нове умисне кримінальне правопорушення протягом невідбутої частини покарання..

За наявності зазначених передумов та підстав відповідно до ч. 1 ст. 82 КК суд заміняє особі невідбуту частину покарання іншим покаранням, додержуючись таких правил:

1) те покарання, яким замінюється невідбута частина раніше призначеного особі покарання, має бути більш м'яким, тобто знаходитися на «сходинах покарань» у ст. 51 КК вище за покарання, яке замінюється;

2) це покарання обов'язково повинно бути строковим;

3) строк більш м'якого виду покарання повинен бути визначений в межах, встановлених у Загальній частині КК для даного виду покарання;

4) тривалість більш м'якого покарання не повинна перевищувати строку невідбутої частини покарання, раніше призначеного вироком суду.

Покарання у виді довічного позбавлення волі може бути замінено на покарання у виді позбавлення волі строком від п'ятнадцяти до двадцяти років, якщо засуджений відбув не менше п'ятнадцяти років призначеного судом покарання.

Цей вид звільнення від відбування покарання є факультативним.

Кримінально-правові наслідки заміни невідбутої частини покарання більш м'яким залежать від характеру поведінки особи протягом відбування більш м'якого покарання і можуть бути як сприятливими для неї, так і несприятливими. Зокрема, ці наслідки є сприятливими, якщо особа під час відбування більш м'якого виду покарання не вчинює жодних нових кримінальних правопорушень. У такому разі строк погашення її судимості обчислюватиметься з моменту закінчення відбуття більш м'якого покарання. Більше того, відповідно до ч. 6 ст. 82 КК за таких умов особа, якій покарання було замінено більш м'яким, може бути умовно-достроково звільнена і від цього більш м'якого покарання за правилами, передбаченими ст. 81 КК. Несприятливі кримінально-правові наслідки настають у разі вчинення особою під час відбування більш м'якого покарання будь-якого нового кримінального правопорушення. У цьому разі згідно з ч. 7 ст. 82 КК суд до покарання за знову вчинене кримінальне

правопорушення приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами ст. ст. 71, 72 КК.

7. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

Під звільненням від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, розуміється відмова держави від подальшого виконання покарання щодо зазначеної категорії засуджених за умови, що вони доведуть своє виправлення і чесно виконають материнський обов'язок.

Передумовою звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, відповідно до ч. 1 ст. 83 КК є відбування ними основного покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, крім відбування засудженими жінками покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини.

Підстава звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, складається із двох елементів, кожен з яких є обов'язковим. Першим елементом підстави згідно з ч. 1 ст. 83 КК є вагітність жінки, яка настала під час відбування призначеного їй покарання, або народження нею дитини. Другий елемент підстави відповідно до ч. 2 ст. 83 КК становить наявність у засудженої жінки сім'ї або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або наявність у засудженої можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини. Жінка, яка не має сім'ї або родичів, котрі дали б згоду на спільне з нею проживання, і не має можливості самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини (наприклад, не має впорядкованого житла, законного джерела до існування тощо), не може бути звільненою від подальшого відбування покарання у разі настання у неї вагітності або народження дитини протягом відбування покарання.

Умовою звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, є доведення такою жінкою свого виправлення і чесне виконання нею свого материнського обов'язку.

Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років, є факультативним.

Кримінально-правові наслідки такого звільнення від відбування покарання можуть бути як сприятливими для неї, так і несприятливими. Сприятливі кримінально-правові наслідки мають місце у випадках, коли засуджена протягом так званого іспитового строку своєю поведінкою довела своє виправлення і чесно виконує свій материнський обов'язок: не

відмовилася від дитини, не ухиляється від її виховання тощо. У такому разі по досягненні дитиною трирічного віку суд повинен остаточно звільнити жінку від призначеного їй покарання. Крім того, строк погашення судимості обчислюватиметься з моменту звільнення її від подальшого відбування покарання. Несприятливі кримінально-правові наслідки можливі у таких випадках: а) якщо жінка до досягнення дитиною трирічного віку своєю поведінкою не довела свого виправлення, суд відповідно до ч. 4 ст. 83 КК може, залежно від конкретних обставин справи, або замінити те покарання, від подальшого відбування якого засуджену було звільнено, більш м'яким покаранням, або ж направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком; б) якщо жінка, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком; в) якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила нове кримінальне правопорушення, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у статтях 71 і 72 КК.

8. Звільнення від відбування покарання за хворобою. Звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого.

У ст. 84 КК наведено чотири самостійних види звільнення від відбування покарання за хворобою, ознаки яких є до певної міри відмінними.

Перший вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо особи, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу (ч. 1 ст. 84 КК). Другий вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо особи, яка після вчинення кримінального правопорушення захворіла на тяжку хворобу (крім психічної) (ч. 2 ст. 84 КК). Третій вид – відмова держави від виконання призначеного особі покарання, якщо така особа після постановлення вироку захворіла на тяжку хворобу (крім психічної) (ч. 2 ст. 84 КК). Четвертий вид – відмова держави від подальшого виконання покарання щодо військовослужбовця, який визнаний непридатним до військової служби за станом здоров'я (ч. 3 ст. 84 КК).

Передумовою першого виду звільнення від відбування покарання за хворобою є реальне відбування особою будь-якого покарання, призначеного їй судом. Передумовою другого та третього виду звільнення від відбування покарання за хворобою є засудження особи з призначенням їй такого покарання, відбуванню якого перешкоджатиме наявне у такої особи тяжке захворювання. Нарешті, передумовою четвертого виду звільнення від відбування покарання за хворобою є реальне відбування засудженою особою основного покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців, арешту (який відбувається на гауптвахті) або тримання в дисциплінарному батальйоні.

Підставою першого виду звільнення від відбування покарання за хворобою визнається захворювання особи під час відбування покарання на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Підставою другого та третього виду звільнення від відбування покарання за хворобою є захворювання особи після вчинення кримінального правопорушення або постановлення вироку на будь-яку тяжку хворобу (крім психічної), яка, на думку суду, перешкоджатиме відбуванню нею призначеного їй покарання. У цьому разі суд також має дійти висновку про те, що певна хвороба перешкоджатиме відбуванню особою покарання з урахуванням тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеру захворювання, особи засудженого та інших обставин справи (ч. 2 ст. 84 КК).

Підставою четвертого виду звільнення від відбування покарання за хворобою є визнання військовослужбовця непридатним до військової служби за станом здоров'я. Перелік хвороб, за наявності яких військово-лікарняна комісія може визнати військовослужбовця непридатним до подальшого проходження військової служби, наведено в додатку № 1 «Розклад хвороб, станів та фізичних вад, що визначають ступінь придатності до військової служби, служби у військовому резерві військової служби» до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затвердженого наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 р. № 402.

Такі види звільнення є безумовними. За своїм характером перший і четвертий види звільнення від відбування покарання за хворобою є обов'язковими, а другий і третій – факультативними.

Кримінально-правові наслідки звільнення від відбування покарання за хворобою є виключно сприятливими для звільненої особи. По-перше, крім випадків, передбачених у ч. 4 ст. 84 КК, такі особи остаточно звільняються від відбування покарання за вчинене кримінальне правопорушення. По-друге, при першому і другому (крім випадків,

установлених у ч. 4 ст. 84 КК), а також четвертому видах звільнення від відбування покарання за хворобою строк погашення судимості для особи обчислюватиметься із самого моменту звільнення, а при третьому виді звільнення особа не вважається судимою з моменту її звільнення від покарання. По-третє, у разі вчинення особою, звільненою від відбування покарання за хворобою, нового кримінального правопорушення їй не може призначатися покарання за правилами сукупності вироків.

Відповідно до ч. 4 ст. 83 КК у разі одужання осіб, звільнених за першим, другим та третім видами звільнення від відбування покарання за хворобою, вони повинні бути направлені для відбування (чи подальшого відбування) призначеного їм покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені ст. 49 чи ст. 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими в ч. 5 ст. 72 КК, а один день позбавлення волі дорівнює одному дню застосування примусових заходів медичного характеру. Особи, звільнені від подальшого відбування покарання за четвертим видом звільнення від покарання за хворобою, навіть після їх одужання не направляються для подальшого відбування покарання.

Відповідно до ст. 84-1 КК засуджений, стосовно якого під час відбування покарання у виді виправних робіт, арешту, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк, довічного позбавлення волі уповноваженим органом прийнято рішення про його передачу для обміну як військовополоненого та який надав письмову згоду на проведення такого обміну, звільняється судом від відбування призначеного покарання.

Якщо обмін такого засудженого не відбувся, суд за клопотанням прокурора приймає рішення про направлення засудженого, звільненого від відбування покарання у зв'язку з його передачею для обміну як військовополоненого, для подальшого відбування призначеного раніше покарання.

У разі вчинення особою, яку було звільнено судом від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про її передачу для обміну як військовополоненого та такий обмін відбувся, протягом невідбутої частини покарання нового кримінального правопорушення суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими статтями 71 і 72 КК.

9. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування.

Поняття звільнення від покарання у зв'язку з амністією визначається на підставі системного аналізу статей 85, 86 КК та Закону України «Про застосування амністії в Україні». Законом про амністію особи, визнані винними у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вироком суду, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили, можуть бути повністю або частково звільнені від відбування покарання.

Особи, визнані винними у вчиненні державної зради, диверсії, корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушенні правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, вироки стосовно яких не набрали законної сили, не можуть бути звільнені від відбування покарання, а особи, вироки стосовно яких набрали законної сили, - не можуть бути повністю звільнені законом про амністію від відбування покарання. Зазначені особи можуть бути звільнені від відбування покарання після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК.

Звільнення у зв'язку з амністією є безумовним. Характер звільнення від покарання у зв'язку з амністією є обов'язковим – суд зобов'язаний звільнити від покарання кожен особу, на яку поширюється дія закону про амністію.

Кримінально-правові наслідки звільнення від покарання у зв'язку з амністією є виключно сприятливими для особи: вона не відбуває призначене їй судом покарання. Якщо вона відбувала покарання, то строк погашення судимості обчислюється з дня її звільнення від подальшого відбування покарання.

Під звільненням від покарання у зв'язку з помилуванням розуміється відмова держави в особі Президента України від подальшого виконання щодо засудженої особи призначеного їй судом покарання. На відміну від амністії, яка оголошується законом України стосовно певного кола непоіменованих (неперсоніфікованих) осіб, помилування здійснюється указом Президента України стосовно конкретної (персоніфікованої) особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення.

Передумова звільнення від покарання у зв'язку з помилуванням складається із двох обов'язкових елементів: матеріального та

формального. Матеріальним елементом передумови є засудження особи з призначенням їй покарання, а також його реальне відбування. Формальним елементом передумови виступає наявність клопотання про помилування.

Актом про помилування може бути здійснена заміна засудженому призначеного судом покарання у виді довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років.

Особи, засуджені за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, можуть бути звільнені від відбування покарання в порядку помилування після фактичного відбуття ними строків, встановлених частиною третьою статті 81 КК.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Які види звільнення особи від покарання передбачено в КК?
2. Поняття звільнення від відбування покарання з випробуванням, його підстави та умови. За наявності яких умов закон забороняє застосовувати цей вид звільнення?
3. Які обов'язки суд може покласти на особу при звільненні її від відбування покарання з випробуванням?
4. Які кримінально-правові наслідки такого звільнення?
5. Якими є передумови та підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років?
6. Якими є передумови та підстави звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?
7. Якими є передумови та підстави умовно-дострокового звільнення від відбування покарання та заміни невідбутої частини покарання?
8. Якими є передумови та підстави звільнення від покарання у зв'язку з амністією та помилуванням?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Умовні підстави звільнення від відбування покарання.
2. Безумовні підстави звільнення від покарання та його відбування.

3. Обов'язкові та факультативні підстави звільнення від відбування покарання.

4. Наслідки (сприятливі та несприятливі) звільнення від покарання та його подальшого відбування.

ТЕМА 18. Судимість

Мета: Розуміти поняття судимості, її загально правові та кримінально правові наслідки. Знати умови та підстави зняття та погашення судимості, що передбачені КК України. Вміти обчислювати строки погашення судимості.

1. Поняття та правові наслідки судимості.
2. Строки погашення судимості.
3. Обчислення строків погашення судимості.
4. Зняття судимості.

1. Поняття та правові наслідки судимості.

Судимість є правовим наслідком засудження особи вироком суду до кримінального покарання. За своїм змістом вона виражається у такому стані особи, який пов'язаний з певними цивільно-правовими та кримінально-правовими обмеженнями. Саме тому в літературі судимість часто визначають як негативний правовий статус особи. Так, у ч. 3 ст. 76 Конституції України передбачено, що не може бути обраним до Верховної Ради України громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена або не знята у встановленому законом порядку. У відповідних законах України встановлено заборону на заняття посади прокурора, судді, виконання функцій адвоката, державного службовця особами, що мають судимість, а також деякі інші правові обмеження.

Судимість, і в цьому її важливе соціальне призначення, має своєю метою попередження вчинення нових кримінальних правопорушень як особою, що має судимість, так і іншими особами.

Підставою судимості є наявність обвинувального вироку суду, який набрав законної сили і яким особа засуджується до певного покарання. Тому такими, що не мають судимості, визнаються відповідно до ч. 3 ст. 88 КК:

- а) особи, засуджені вироком суду без призначення покарання;
- б) особи, звільнені від покарання;

в) особи, що відбули покарання за діяння, кримінальна протиправність і караність яких усунута законом.

У ч. 4 ст. 88 КК визнано такими, що не мають судимості, також осіб, які були реабілітовані. Реабілітація означає визнання того, що особа була незаконно, несправедливо засуджена, скасування всіх обмежень, позбавлень та поновлення її в усіх громадянських правах і свободах.

Відповідно до ч. 2 ст. 88 КК судимість має правове значення у разі вчинення нового кримінального правопорушення, а також в інших випадках, передбачених законами України. Аналіз норм КК показує, що закон передбачає судимість як таку обставину, з якою пов'язуються найбільш суворі кримінально-правові наслідки для особи, котра, маючи судимість, знову вчинює кримінальне правопорушення. Так: а) рецидивом кримінальних правопорушень як найбільш небезпечним видом множинності визнається вчинення нового умисного кримінального правопорушення особою, яка має судимість за умисне кримінальне правопорушення (ст. 34 КК); б) кримінальне правопорушення може бути визнано повторним, якщо судимість за раніше вчинене кримінальне правопорушення не була погашена або знята (ч. 4 ст. 32 КК); в) повторність злочину і рецидив є обставинами, що обтяжують покарання (п. 1 ч. 1 ст. 67 КК); г) судимість, як правило, виключає застосування до особи, що вчинила нове кримінальне правопорушення, пільгових інститутів кримінального права, наприклад звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45–47 КК); д) у багатьох статтях Особливої частини КК судимість передбачено як кваліфікуючу або особливо кваліфікуючу ознаку.

Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості. Отже, судимість поширюється на: 1) строк відбування покарання; 2) і, крім того, у випадках, передбачених законом, на певний строк після відбуття покарання.

У ч. 1 ст. 88 названо два види припинення судимості: її погашення та зняття.

2. Строки погашення судимості.

Погашення судимості – це автоматичне її припинення при встановленні певних, передбачених законом умов. Головною з таких умов є невчинення особою протягом строку судимості нового кримінального правопорушення.

У ст. 89 КК встановлено диференційовані строки погашення судимості залежно від: а) виду покарання; б) строку покарання, яке відбусте винним; в) тяжкості кримінального правопорушення (ст. 12 КК).

Наприклад, відповідно до пп. 1 та 2 ст. 89 КК у осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням (статті 75 та 79 КК), судимість погашається при сприятливому перебігу іспитового строку. Якщо таким особам вироком суду було призначено додаткове покарання, строк якого перевищує іспитовий строк, то судимість погашається після відбуття цього додаткового покарання.

У деяких випадках судимість погашається самим фактом відбуття покарання або звільнення від нього. Наприклад, відповідно до п. 2-1 ст. 89 КК судимість погашається після відбуття покарання особою, засудженою за вчинення кримінального проступку. Так само погашається судимість у випадках відбуття покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також у випадку відбуття військовослужбовцями покарання на гауптвахті замість арешту (п. 4 ст. 89 КК).

У ст. 89 КК передбачено також погашення судимості перебігом певного, встановленого в законі, строку з дня відбуття особою основного і додаткового покарання. Зокрема, у п. 5 ст. 89 КК передбачено строк погашення судимості в один рік, якщо особи відбули покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт, пробаційного нагляду або арешту, а для осіб, які відбули покарання у виді обмеження волі, строк погашення судимості дорівнює двом рокам (п. 6 ст. 89 КК).

При засудженні особи до позбавлення волі або штрафу, як основного покарання, тривалість строків погашення судимості згідно з пп. 7–9 ст. 89 КК залежить від категорії злочинів (ст. 12 КК), до яких належить учинений засудженим злочин. Так, якщо особу було засуджено за тяжкий злочин, то строк судимості дорівнює шести рокам, а якщо за особливо тяжкий злочин – восьми рокам.

Закінчення передбачених ст. 89 КК строків і невчинення протягом цих строків нового кримінального правопорушення дають змогу вважати особу такою, що не має судимості.

3. Обчислення строків погашення судимості.

У ч. 1 ст. 90 КК закріплено загальне правило, відповідно до якого строки погашення судимості обчислюються з дня відбуття основного і додаткового покарання.

У деяких випадках строк погашення судимості закінчується одночасно зі строком давності обвинувального вироку. Частина 2 ст. 90 КК спеціально передбачає таку ситуацію, вказуючи, що в строк погашення судимості зараховується строк, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання цього вироку не переривалася. Якщо вирок не було виконано, то судимість погашається по закінченні строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК).

У ч. 3 ст. 90 КК встановлено, що, якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання, строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення від відбування покарання (основного і додаткового). Відповідно до ч. 4 тієї ж статті, якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням, то строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного і додаткового).

Якщо зазначені у ст. 90 КК строки спливають без їх перерви вчиненням нового кримінального правопорушення, то особа вважається такою, що не має судимості. Проте якщо особа, яка відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить кримінальне правопорушення, то відповідно до ч. 5 ст. 90 КК строк погашення судимості переривається і обчислюється заново. У цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останнє кримінальне правопорушення.

4. Зняття судимості.

Під зняттям судимості розуміється припинення судимості постановою суду. Закон не зобов'язує, а тільки надає суду право на основі конкретних, передбачених у законі умов, зняти з особи судимість.

Зняття судимості можливе лише до закінчення строків погашення судимості, передбачених у ст. 89 КК. Тому воно завжди є достроковим.

Для зняття судимості згідно зі ст. 91 КК необхідні такі умови: 1) відбуття особою покарання тільки у виді обмеження волі або позбавлення волі; 2) закінчення не менше половини строку погашення судимості, передбаченого в ст. 89 КК; 3) встановлення судом того, що особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє

виправлення. Для дострокового зняття судимості необхідна сукупність цих умов.

Зняття судимості до закінчення строків, зазначених у ст. 89 КК не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією.

Якщо суд установить наявність цих умов, він постановляє про зняття з особи судимості, після чого особа визнається такою, що не має судимості. Якщо суд не вважає за можливе зняти судимість, то особа продовжує вважатися судимою і зазнавати пов'язані з цим обмеження до повного закінчення передбачених законом строків погашення судимості.

Відповідно до ч. 3 ст. 91 КК порядок зняття судимості встановлюється КПК України.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке судимість?
2. Які негативні наслідки тягне за собою судимість?
3. Яка мета інституту судимості?
4. Що таке погашення судимості?
5. Що таке зняття судимості?
6. Чим відрізняється погашення судимості від її зняття?
7. Які наслідки погашення та зняття судимості?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття та значення інституту судимості.
2. Негативні наслідки стану судимості для особи.
3. Порядок зняття та погашення судимості.
4. Припинення судимості.

ТЕМА 19. Обмежувальні заходи

Мета: Знати умови, порядок застосування та види обмежувальних заходів, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство

1. Проблема домашнього насильства.
2. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: поняття, мета, види.
3. Підстава, порядок та правові наслідки застосування обмежувальних заходів.
4. Категорії осіб, до яких застосовуються обмежувальні заходи.

5. Відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

1. Проблема домашнього насильства.

Домашнє насильство є складним соціально-правовим явищем, що посягає на основні права і свободи людини, зокрема право на життя, безпеку та гідність. В Україні протидія домашньому насильству регулюється, зокрема, Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», а також нормами Кримінального кодексу України.

Особливе місце серед заходів протидії займають обмежувальні заходи, які застосовуються до кривдників з метою захисту постраждалих осіб.

Відповідно до законодавства України, домашнє насильство – це дії фізичного, психологічного, сексуального або економічного характеру, що вчиняються в межах сім'ї або між особами, які перебувають у близьких відносинах.

Кримінальний кодекс України (ст. 126-1) визначає домашнє насильство як систематичне вчинення насильницьких дій, що призводять до фізичних або психологічних страждань потерпілої особи.

Основними формами домашнього насильства є:

- фізичне;
- психологічне;
- економічне;
- сексуальне.

Разом із цим зміст термінів, які використано у цій нормі, розкривається й у положеннях спеціального закону – Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII таким чином:

– домашнє насильство – діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчиненням таких діянь;

– фізичнє насильство – форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побиттів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці,

ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті, вчинення інших правопорушень насильницького характеру;

– сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності;

– психологічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування й інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи;

– економічне насильство – форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися й інші правопорушення економічного характеру.

Проблема домашнього насильства має значні масштаби та негативні наслідки, оскільки призводить до порушення психічного і фізичного здоров'я особи, руйнування сімейних відносин та соціальної дестабілізації.

2. Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство: поняття, мета, види.

Обмежувальні заходи передбачені КК України (ст. 91-1 КК України) та застосовуються судом до осіб, які вчинили домашнє насильство.

Обмежувальні заходи – це спеціальні заходи кримінально-правового впливу, спрямовані на обмеження певних прав кривдника з метою захисту постраждалої особи.

Мета застосування:

- 1) припинення насильства;
- 2) запобігання повторному вчиненню;
- 3) забезпечення безпеки постраждалих осіб.

Відповідно до ст. 91-1 КК, в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням

покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням з підстав, передбачених КК, від кримінальної відповідальності чи покарання, суд може застосувати до особи, яка вчинила домашнє насильство, один або декілька обмежувальних заходів, відповідно до якого (яких) на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки:

1) заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства;

2) обмеження спілкування з дитиною у разі, якщо домашнє насильство вчинено стосовно дитини або у її присутності;

3) заборона наблизитися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин;

4) заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб;

5) направлення для проходження програми для кривдників.

Такі заходи можуть застосовуватися як самостійно, так і разом із покаранням.

3. Підстава, порядок та правові наслідки застосування обмежувальних заходів.

Підставою є застосування обмежувальних заходів є: факт вчинення домашнього насильства, наявність загрози його повторення.

Важливо, що для кримінальної відповідальності за ст. 126-1 КК України необхідна систематичність дій.

Порядок застосування:

1) обмежувальні заходи застосовуються судом;

2) враховується ступінь небезпеки для потерпілої особи;

3) строк застосування визначається судом (до 6 місяців, з можливістю продовження).

Заходи, передбачені частиною першою цієї статті, можуть застосовуватися на строк від одного до трьох місяців і за потреби можуть бути продовжені на визначений судом строк, але не більше як на 12 місяців.

Правовими наслідками застосування обмежувальних заходів є:

1) обмеження конституційних прав кривдника (наприклад, свободи пересування);

2) встановлення юридичного контролю за його поведінкою;

3) формування правових підстав для притягнення до відповідальності у разі порушення.

4. Категорії осіб, до яких застосовуються обмежувальні заходи.

Заходи, передбачені частиною першою статті 91-1 КК, застосовуються до особи, яка на момент вчинення домашнього насильства досягла 18-річного віку.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», такі заходи можуть застосовуватися до осіб, які перебувають або перебували у сімейних чи близьких відносинах.

До них належать:

- 1) подружжя та колишнє подружжя;
- 2) особи, які проживають однією сім'єю;
- 3) родичі;
- 4) особи, які мають спільних дітей;
- 5) інші особи, пов'язані побутовими відносинами.

Таким чином, законодавство охоплює широкий перелік суб'єктів, що дозволяє ефективно реагувати на різні форми домашнього насильства.

5. Відповідальність за невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або непроходження програми для кривдників.

Законодавством України передбачена відповідальність за невиконання обмежувальних заходів. Зокрема, ст. 390-1 КК України встановлює кримінальну відповідальність за умисне невиконання обмежувального припису; також передбачена відповідальність за ухилення від проходження програми для кривдників.

Крім того, залежно від обставин, можуть застосовуватися:

- адміністративна відповідальність;
- кримінальна відповідальність (у разі систематичності або тяжких наслідків).

Такі заходи спрямовані на забезпечення реального виконання судових рішень та захист постраждалих осіб.

Домашнє насильство є серйозною проблемою, що потребує ефективного правового реагування. Законодавство України передбачає комплекс заходів, спрямованих на захист постраждалих осіб, серед яких важливе місце займають обмежувальні заходи.

Вони забезпечують: негайний захист потерпілих, профілактику повторних правопорушень, притягнення кривдників до відповідальності.

Ефективність їх застосування залежить від належної роботи правоохоронних органів, судів та рівня правової обізнаності населення.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Як визначається поняття домашнього насильства у діючому законодавстві?
2. Що таке обмежувальні заходи та яка їх правова природа?
3. Яка мета застосування обмежувальних заходів?
4. Які види обмежувальних заходів передбачені законодавством?
5. Чим відрізняються обмежувальні заходи від покарання?
6. Які підстави застосування обмежувальних заходів?
7. До яких осіб можуть застосовуватись обмежувальні заходи?
8. Яка відповідальність передбачена за невиконання обмежувальних заходів?
9. Які наслідки ухилення від проходження програми для кривдників?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Порядок застосування обмежувальних заходів за КК та КПК.
2. Обмежувальні заходи у системі протидії домашньому насильству в Україні.
3. Види обмежувальних заходів: характеристика та особливості застосування.
4. Мета та значення обмежувальних заходів у кримінальному праві.

ТЕМА 20. Інші заходи кримінально-правового характеру

Мета: З'ясувати сутність примусових заходів медичного характеру, їхню юридичну природу та основний кримінально-правовий зміст. Знати види примусових заходів медичного характеру, особливості застосування окремих видів примусових заходів медичного характеру, що передбачені КК України.

1. Поняття та мета примусових заходів медичного характеру.
2. Види примусових заходів медичного характеру та їх застосування.
3. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.
4. Примусове лікування.
5. Спеціальна конфіскація.

1. Примусові заходи медичного характеру.

Чинне законодавство у випадку вчинення кримінального правопорушення поряд із кримінальною відповідальністю як закономірним наслідком такої поведінки передбачає й інші заходи, що застосовуються до винного. Вони пов'язуються з певним видом вчиненого суспільно небезпечного діяння, з певним станом особи, що виступає підставою для їх застосування (наприклад, примусові заходи медичного характеру або примусове лікування) тощо. Саме у зв'язку з наявністю цих заходів у КК України у визначенні поняття закону про кримінальну відповідальність міститься вказівка на інші кримінально-правові наслідки вчинення кримінального правопорушення.

Указані заходи впливу лише за своєю підставою віднесено до кримінально-правових (у зв'язку з їх закріпленням у КК України), а їх метою (на відміну, наприклад, від покарання – ч. 2 ст. 50 КК України) є обмеження можливості вчинити нове кримінальне правопорушення чи суспільно небезпечне діяння (у випадку визнання особи неосудною), лікування, попередження вчинення кримінального правопорушення (кримінальних правопорушень) іншими особами або вилучення (конфіскація) грошей, цінностей та іншого майна у зв'язку з тим, що вони були одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна.

Заходи кримінально-правового характеру (кримінально-правового впливу) мають специфічні (відмінні від кримінальної відповідальності ознаки), адже стосуються та є нерозривно пов'язаними зі специфічними станами винного (неосудність або обмежена осудність) чи обставинами (вчинення окремих видів кримінальних правопорушень).

До ознак заходів кримінально-правового характеру слід віднести такі:

1) визначеність положеннями КК України (відповідно до положень ч. 3 ст. 3 КК України «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК»);

2) наявність підстави застосування заходів кримінально-правового характеру – вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

3) призначення лише судом та від імені держави (підстави призначення заходів кримінально-правового характеру визначено положеннями КК України, а порядок відбування/виконання – іншими законами чи нормативно-правовими актами);

4) застосування заходів кримінально-правового характеру має вимушений (примусовий), а не добровільний характер (їх застосування є обов'язком спеціально уповноважених органів чи установ).

КК визначає наступні «інші заходи кримінально-правового характеру» – це примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та спеціальна конфіскація.

2. Види примусових заходів медичного характеру та їх застосування.

Відповідно до статті 92 КК України примусовими заходами медичного характеру є надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, у спеціальний лікувальний заклад із метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь.

У КК України передбачено, що особам може надаватись не лише стаціонарна, але й амбулаторна психіатрична допомога, а також вказано на мету примусових заходів медичного характеру. Зазначені заходи не є покаранням, оскільки вони мають іншу юридичну природу та позбавлені властивостей покарання (примусові заходи медичного характеру мають медичний характер і за своїм змістом не містять негативної оцінки). Водночас примусові заходи медичного характеру не є видом звільнення від кримінальної відповідальності чи звільнення від покарання та його відбування.

Існують такі підстави застосування примусових заходів медичного характеру:

- 1) учинення особою суспільно небезпечного діяння, ознаки якого передбачено в статтях Особливої частини КК України (п. 1 ст. 93 КК України), або кримінального правопорушення (п. 2, 3 ст. 93 КК України);
- 2) наявність в особи психічного розладу або захворювання;
- 3) визнання судом особи такою, що становить небезпеку для себе або інших осіб.

Так, відповідно до статті 93 КК України примусові заходи медичного характеру застосовуються судом до осіб, які:

- 1) вчинили суспільно небезпечні діяння у стані неосудності (відповідно до частини 2 ст. 19 КК України вказані особи не підлягають кримінальній відповідальності);
- 2) вчинили кримінальні правопорушення у стані обмеженої осудності (відповідно до статті 20 КК України вказані особи підлягають кримінальній відповідальності);

3) вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку (відповідно до частини 3 ст. 19 КК України вказані особи не підлягають покаранню, але до них за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру, а після одужання такі особи можуть підлягати покаранню на загальних засадах (ч. 4 ст. 95 КК України);

4) вчинили кримінальне правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання; відповідно до статті 84 КК України вказані особи можуть бути звільнені від подальшого відбування покарання; суд може застосувати до них примусові заходи медичного характеру; у разі одужання такі особи повинні бути направлені для подальшого відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК України, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання (ч. 4 ст. 84, ч. 4 ст. 95 КК України).

Примусові заходи медичного характеру можуть бути застосовані лише у тому випадку, якщо особа становить суспільну небезпеку. Під час призначення примусових заходів медичного характеру беруться до уваги рекомендації лікарів, які містяться в акті судово-психіатричної або комплексної судової психолого-психіатричної експертизи.

Застосування примусових заходів медичного характеру є правом, а не обов'язком суду. Суд, вивчивши матеріали справи, може дійти висновку про відсутність необхідності застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру; в такому випадку він може передати таку особу на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 6 ст. 94 КК України).

Отже, примусові заходи медичного характеру – це заходи державного примусу, що призначаються, продовжуються, змінюються та припиняються за рішенням суду особам, які вчинили суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною Кримінального кодексу, у стані неосудності, а також особам, визнаним судом обмежено осудними, й особам, які після вчинення кримінального правопорушення захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. Вони полягають у психіатричному лікуванні, спрямованому на відновлення або зміцнення їх психічного здоров'я для виключення можливості вчинення ними нового суспільно небезпечного діяння, небезпеки заподіяння шкоди для себе або інших осіб, можливості заподіяння іншої істотної шкоди, а також дотримання їх прав і законних інтересів.

Метою примусових заходів медичного характеру є психіатричне лікування, спрямоване на відновлення або зміцнення психічного здоров'я особи для виключення можливості вчинення нею нового суспільно небезпечного діяння, небезпеки заподіяння шкоди для себе або інших осіб, можливості заподіяння іншої істотної шкоди.

Статтю 19 Закону України «Про психіатричну допомогу», а також ч. 1 ст. 94 КК України передбачено чотири види примусових заходів медичного характеру:

- 1) надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку;
- 2) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним наглядом;
- 3) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги з посиленням наглядом;
- 4) госпіталізація до закладу з надання психіатричної допомоги із суворим наглядом.

Відповідно до частини 6 ст. 94 КК України, якщо не буде визнано необхідним застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом. Таке піклування та лікарський нагляд не є примусовим заходом медичного характеру.

Надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, але за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу (ч. 2 ст. 94 КК України).

Відповідно до статті 12 Закону України «Про психіатричну допомогу» амбулаторна психіатрична допомога надається лікарем-психіатром таким особам: особі, яка досягла 14 років, на її прохання або за її усвідомленою письмовою згодою; особі віком до 14 років (малолітній особі) на прохання або за письмовою згодою її батьків чи іншого законного представника; особі, визнаній у встановленому законом порядку недієздатною, якщо вона за своїм станом здоров'я не здатна висловити прохання або надати усвідомлену письмову згоду, на прохання або за письмовою згодою законного представника такої особи (ч. 1).

Особа, якій надається амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку, повинна оглядатися лікарем-психіатром не рідше одного разу на місяць, а комісією лікарів-психіатрів – не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про продовження чи припинення

надання їй такої допомоги (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

До психіатричного закладу із звичайним наглядом може бути за рішенням суду госпіталізована психічно хвора особа, яка за своїм психічним станом і характером учиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі й лікування у примусовому порядку (ч. 3 ст. 94 КК України). Обов'язковими умовами перебування психічно хворих у психіатричному закладі із звичайним наглядом є їх ізоляція від інших психічно хворих, що забезпечується шляхом зачинення відділення або палати пацієнта, а також обмеження пересування – можливість прогулянок тільки на території психіатричного закладу.

Госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом застосовується судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду (ч. 4 ст. 94 КК України). У психіатричному закладі з посиленням наглядом для хворих осіб встановлено такі обмеження: місця для прогулянок ізольовано від інших відділень, технічно зміцнено й обладнано засобами охоронної сигналізації; побачення проводяться у спеціально обладнаному приміщенні та в присутності медичного персоналу; хворі можуть користуватись особистими речами та предметами особистої гігієни, крім тих, що можуть бути за-стосовані для заподіяння фізичної шкоди собі або оточенню, та ін.

Госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером учиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства й потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду (ч. 5 ст. 94 КК України). Психічно хворі, які перебувають у лікарні із суворим наглядом, мають право на побачення за своїм бажанням або бажанням законного представника в присутності медичного персоналу та контролера відділу охорони лікарні в спеціально обладнаному для цього приміщенні; вихід хворих за межі лікарні із суворим наглядом не дозволяється; на території лікарні діють контрольно-пропускна система й охорона силами відділу охорони лікарні. Охоронці здійснюють не лише зовнішню охорону такого психіатричного закладу, але й нагляд за поведінкою психічно хворих усередині закладу, у

його відділеннях, під час проведення лікувальних заходів, трудової терапії, прогулянки тощо.

Відмінність між лікувальними установами із різними видами нагляду полягає в умовах утримання та нагляду за хворими. Під час призначення певного виду примусових заходів медичного характеру суд повинен врахувати три критерії – медичний, юридичний і соціальний.

Медичний критерій визначається клінічною формою психічного захворювання, його глибиною та стійкістю, динамікою хворобливого процесу, прогнозом його перебігу й деякими іншими обставинами, що стосуються стану особи. Характер психічного захворювання, його форма, глибина, стійкість, особливості психічного стану й поведінки в період вчинення суспільно небезпечного діяння є головними ознаками, які визначають суспільну небезпечність психічно хворого.

Юридичний критерій ґрунтується на положеннях КК України, що визначають характер суспільно небезпечного діяння – його поєднання з посяганням на життя інших осіб.

Соціальний критерій містить оцінку: а) суспільної небезпечності вчиненого діяння, характеру вчиненого, можливих суспільно небезпечних наслідків діяння або тих, що настали, й інших обставин; б) психічного стану особи на момент розгляду справи судом і небезпечності цього хворого для оточуючих, що визначається характером захворювання.

3. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються у разі наявності обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, які зумовлюють її неосудність або обмежену осудність і викликають потребу в застосуванні щодо неї таких заходів.

За поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини встановлена кримінальна відповідальність у ст. 151 КК.

Примусові заходи медичного характеру застосовуються без указівки на тривалість перебування у психіатричних закладах. Таке лікування повинно тривати до видужання або істотної зміни ступеня тяжкості захворювання, коли особа перестає бути небезпечною для себе або інших осіб.

Оскільки примусові заходи медичного характеру застосовуються до осіб, які страждають на психічні захворювання різного ступеня тяжкості, то очевидно, що з часом під впливом різних обставин, зокрема лікування, їх психічний стан може змінюватися, особа може навіть цілком видужати.

У статті 95 КК України передбачено умови, за яких примусові заходи медичного характеру можуть бути продовжені, змінені або взагалі припинені. Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється судом за заявою представника закладу з надання психіатричної допомоги (лікаря-психіатра), який надає особі психіатричну допомогу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, що обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

Зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру може здійснюватися судом також за заявою особи, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, її захисника або законного представника у разі, якщо така особа за станом свого здоров'я не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними, в тому числі не може свідомо подати до суду відповідну заяву. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів закладу, в якому особі надається психіатрична допомога, або, у разі наявності, висновок обраного нею незалежного лікаря-психіатра.

Особи, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник закладу з надання психіатричної допомоги (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження закладу з надання психіатричної допомоги заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. У подальшому продовження застосовування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

Особи, до яких застосовуються примусові заходи медичного характеру, мають право звертатися до суду із заявою про зміну або

припинення застосування примусових заходів медичного характеру не частіше одного разу на 6 місяців і незалежно від того, чи розглядалося судом це питання в зазначений період.

Особа, до якої застосовуються примусові заходи медичного характеру, має право звернутися до обраного нею незалежного лікаря-психіатра з метою отримання висновку про стан свого психічного здоров'я. У висновку незалежного лікаря-психіатра мають бути зазначені підстави для зміни або припинення застосування примусових заходів медичного характеру. У разі відсутності таких підстав у висновку обґрунтовується необхідність продовження застосування примусових заходів медичного характеру.

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через змінення психічного стану особи на краще, суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом (ч. 3 ст. 95 КК України).

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру через видужання особи, які вчинили кримінальні правопорушення у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах, а особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання (ч. 4 ст. 95 КК України).

4. Примусове лікування.

На відміну від примусових заходів медичного характеру, які застосовуються до неосудних та обмежено осудних осіб, а також осіб, які після вчинення кримінального правопорушення захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, примусове лікування застосовується «до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб». Застосування такого примусового лікування є правом, а не обов'язком суду.

Примусове лікування – це кримінально-правовий захід державного примусу, що застосовується судом незалежно від призначеного покарання до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метоювилікування засуджених, профілактики цієї хвороби, а також запобігання вчиненню останніми суспільно небезпечних діянь.

Воно може бути застосоване судом:

– незалежно від призначеного покарання;

– до осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (юридичний критерій);

– до осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб (медичний критерій).

До соціально небезпечних захворювань відносять: туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію (Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листоп. 1992 р.).

Місце примусового лікування:

1) місце відбування покарання – у разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі;

2) спеціальні лікувальні заклади – у разі призначення інших видів покарань (спеціалізовані наркологічні диспансери, наркологічні відділення при психіатричних лікарнях тощо).

У теорії кримінального права існує думка, що алкоголізм та наркоманія до цих хвороб не належать і тому до осіб, які страждають на ці захворювання, не можна застосовувати примусове лікування. Лікування від алкоголізму і наркоманії, застосоване судом у порядку покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, не вважається примусовим, оскільки обов'язок його пройти покладається безпосередньо на засуджену особу, а не на орган охорони здоров'я.

5. Спеціальна конфіскація.

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей та іншого майна у випадках, визначених КК України (ч. 1 ст. 96-1 КК України).

Умовами застосування спеціальної конфіскації є такі:

1) вчинення умисного кримінального правопорушення або суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК України, за які передбачено основне покарання у виді позбавлення волі або штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

2) вчинення умисного кримінального правопорушення, за яке передбачено відповідальність за ч. 1 ст. 150, ст. 154, ч. 2 і 3 ст. 159-1, ч. 1 ст. 190, ст. 192, ч. 1 статей 204, 209-1, 210, ч. 1 і 2 ст. 212, 212-1, ч. 1 статей 222, 229, 239-1, 239-2, ч. 2 ст. 244, ч. 1 статей 248, 249, ч. 1 і 2 ст. 300, ч. 1 статей 301, 302, 310, 311, 313, 318, 319, 362, ст. 363, ч. 1 статей 363-1, 364-1, 365-2 КК України.

Підставою застосування спеціальної конфіскації є:

1) обвинувальний вирок суду;

- 2) ухвала суду про звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 3) ухвала суду про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) ухвала суду про застосування примусових заходів виховного характеру;
- 5) ухвала суду про застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

У випадках, коли об'єктом спеціальної конфіскації є майно, вилучене з цивільного обороту, вона може бути застосована на підставі:

- 1) ухвали суду про закриття кримінального провадження з інших підстав, аніж звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) ухвали суду, постановленої в порядку частини дев'ятої статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, за клопотанням слідчого чи прокурора, якщо кримінальне провадження закривається ними.

Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

- 1) одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна;
- 2) призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення або винагороди за його вчинення;
- 3) були предметом кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;
- 4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

У разі якщо гроші, цінності та інше майно, зазначені у частині першій статті 96-2 КК, були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно. Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у частині першій статті 96-2 КК, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з

якого може наставати кримінальна відповідальність, або неосудністю, або звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Спеціальна конфіскація також застосовується одночасно із заходами кримінально-правового характеру у кримінальних провадженнях щодо вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК, до грошей, цінностей чи іншого майна юридичної особи, якщо воно:

1) було одержано внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння та/або є доходами, отриманими безпосередньо від використання такого майна;

2) призначалося (використовувалося) для фінансування або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння, або винагороди за його вчинення;

3) було предметом зазначеного суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходить у власність держави;

4) було використано як засіб вчинення суспільно небезпечного діяння, крім майна, що повертається власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про його незаконне використання.

У разі якщо гроші, цінності чи інше майно, зазначене у пунктах 1-4 частини 4 статті 96-2 КК, було повністю або частково перетворене в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно.

Якщо конфіскація такого майна на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок його використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд виносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

Гроші, цінності, в тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в статті 96-2 КК, підлягають спеціальній конфіскації у третьої особи, якщо вона набула таке майно від підозрюваного, обвинуваченого, особи, яка переслідується за вчинення суспільно небезпечного діяння у віці, з якого не настає кримінальна відповідальність, або в стані неосудності, чи іншої особи безоплатно, за ринкову ціну або за ціну вищу чи нижчу ринкової вартості, і знала або повинна була і могла знати,

що таке майно відповідає будь-якій із ознак, зазначених у пунктах 1-4 частини першої статті 96-2 КК.

Вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Спеціальна конфіскація не може бути застосована до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача.

Спеціальна конфіскація не застосовується до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у статті 96-2 КК, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке примусові заходи медичного характеру?
2. До яких осіб застосовуються примусові заходи медичного характеру?
3. Які підстави застосування примусових заходів медичного характеру передбачено КК?
4. Які види примусових заходів медичного характеру передбачено законом?
5. Що таке примусове лікування та які підстави його застосування?
6. Яка мета примусових заходів медичного характеру?
7. Яка відмінність між примусовими заходами медичного характеру та примусовим лікуванням?
8. Що таке спеціальна конфіскація?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Поняття, види та ознаки інших заходів кримінально-правового характеру.
2. Примусові заходи медичного характеру: сучасний стан та проблеми застосування.
3. Примусового лікування: порядок реалізації.
4. Спеціальна конфіскація та її особливості.

ТЕМА 21. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Мета: Знати підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру, юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру. Розуміти особливості заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: штраф, конфіскація майна, ліквідація.

1. Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.
2. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру.
3. Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.
4. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

1. Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – це засоби державного впливу у формі штрафу, конфіскації майна та ліквідації юридичної особи, що застосовуються у разі вчинення її уповноваженою особою (тобто фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи кримінальних правопорушень (перелік яких визначений у ст. 96-3 КК) або незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК.

Нині ці заходи кримінально-правового характеру є своєрідною альтернативою кримінальної відповідальної юридичних осіб, а за своєю природою вони нагадують покарання для юридичних осіб, однак їх застосування не тягне судимості.

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

- 1) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369 КК;

2) незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених у статтях 209 і 306, частинах першій і другій статті 368-3, частинах першій і другій статті 368-4, статтях 369 і 369-2 КК;

3) вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 111-1, 258 - 258-6 КК;

4) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, частинами другою – четвертою статті 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437-439, 442, 442-1, 444, 447 КК;

5) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 255, 343, 345, 347, 348, 349, 376-379, 386 КК;

6) вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 152 - 156-1, 301-1 - 303 КК.

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру незалежно від притягнення до кримінальної відповідальності фізичної особи є встановлені фактичні обставини, що свідчать про:

1) вчинення її уповноваженою особою, її засновником (учасником), кінцевим бенефіціарним власником або членом наглядової ради від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК;

2) незабезпечення здійснення покладених на уповноважену особу юридичної особи законом чи установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК;

3) незабезпечення виконання покладених на уповноважену особу юридичної особи законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо здійснення нагляду та/або контролю за діями осіб, які

діють від імені юридичної особи або за дорученням її уповноважених осіб, є членами її колегіальних органів або найманими працівниками, що призвело до вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК;

4) вчинення від імені та/або в інтересах юридичної особи суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК, з відома її уповноважених осіб, засновника (учасника), кінцевого бенефіціарного власника, члена наглядової ради.

Застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 КК.

Під уповноваженими особами юридичної особи слід розуміти будь-яких фізичних осіб, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи, договору, інструкцій або інших усних чи письмових дозволів мають право діяти від імені юридичної особи або представляти її інтереси.

Кримінальні правопорушення, передбачені статтями 109, 110, 113, 114-2, 146, 147, 152 - 156-1, частинами другою-четвертою статті 159-1, статтями 160, 209, 255, 260, 262, 301-1 - 303, 306, 343, 345, 347, 348, 349, частинами першою і другою статті 368-3, частинами першою і другою статті 368-4, статтями 369, 369-2, 376-379, 386, 436, 437-439, 442, 442-1, 444, 447 КК, визнаються вчиненими в інтересах юридичної особи, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності, або якщо неправомірна вигода була запропонована, обіцяна чи надана за вчинення чи невчинення будь-якої дії або за бездіяльність чи вплив на прийняття рішення в інтересах юридичної особи.

2. Юридичні особи, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру.

Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пунктами 1 і 2 частини першої статті 96-3 КК, можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку,

що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

Заходи кримінально-правового характеру при вчиненні суспільно небезпечного діяння стосовно службових осіб іноземних держав у випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 КК, можуть бути застосовані до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, а також міжнародні (неурядові) організації, інші юридичні особи, створені відповідно до вимог національного чи міжнародного права (крім органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб).

Заходи кримінально-правового характеру, у випадках, передбачених пунктами 3-6 частини першої статті 96-3 КК, можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 % в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням, що вчинене державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

У разі реорганізації юридичних осіб, зазначених у частинах першій та другій цієї статті, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані до їх правонаступників, до яких перейшли майно, права та обов'язки, пов'язані з вчиненням кримінальних правопорушень, зазначених пунктами 1-6 частини першої статті 96-3 цього Кодексу.

3. Підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.

Юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у статті

96-3 цього Кодексу, і до дня набрання вищою законної сили минули такі строки:

- 1) три роки - у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років - у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) десять років - у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) п'ятнадцять років - у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Юридична особа звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених частиною другою статті 96-3 КК, якщо з дня вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 цього Кодексу, і до дня набрання законної сили рішенням суду щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру минули такі строки:

а) п'ять років - у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки нетяжкого злочину;

б) десять років - у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки тяжкого злочину;

в) п'ятнадцять років - у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру зупиняється, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у статті 96-3 КК, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру переривається, якщо до закінчення передбачених у частинах першій та другій цієї статті строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-яке кримінальне правопорушення, зазначене у статті 96-3 КК.

Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого кримінального правопорушення, зазначеного у статті 96-3 КК. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожне кримінальне правопорушення.

4. Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. Загальні правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб:

- 1) вони є засобами державного впливу на юридичних осіб;
- 2) утворюють вичерпний перелік заходів – штраф, конфіскація майна, ліквідація, додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру;
- 3) застосовуються у разі:
 - вчинення уповноваженою особою юридичної особи (тобто фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи кримінальних правопорушень (перелік яких визначений у ст. 96-3 КК);
 - незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення кримінальних правопорушень, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК;
- 4) стосуються вичерпного переліку злочинів, що визначений у ст. 96-3 КК.

Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб:

1) штраф – це грошове стягнення, що підлягає сплаті юридичною особою на підставі судового рішення у розмірі, встановленому КК.

Суд застосовує штраф виходячи з двократного розміру незаконно одержаної, запропонованої, обіцяної чи наданої в інтересах юридичної особи неправомірної вигоди. У разі коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості кримінального правопорушення, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах:

за кримінальний проступок – від п'яти до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за нетяжкий злочин – від десяти тисяч до двадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за тяжкий злочин – від двадцяти тисяч до двох мільйонів неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;

за особливо тяжкий злочин – від сімдесяти п'яти тисяч до семи мільйонів п'ятисот тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

З урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком:

до 6 місяців – у разі вчинення кримінального проступку;

до 12 місяців – у разі вчинення нетяжкого злочину;

до 24 місяців – у разі вчинення тяжкого злочину;

до 36 місяців – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

2) конфіскація майна полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК.

3) ліквідація юридичної особи застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 110, 111-1, 113, 146, 147, 152 - 156-1, 160, 209, 255, 258 - 258-6, 301-1 - 303, 260, 262, 306, 436, 436-1, 437-439, 442, 442-1, 444, 447 КК;

4) додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру. У випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 КК, до юридичної особи можуть застосовуватися такі додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру: тимчасові обмеження діяльності юридичної особи; тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг.

Тимчасове обмеження діяльності юридичної особи - це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку здійснювати певний вид та/або види діяльності, зокрема:

- 1) брати участь у публічних та оборонних закупівлях;
- 2) користуватися ліцензією (зупинення дії ліцензії повністю або частково);
- 3) брати участь у приватизації державного та комунального майна;
- 4) брати участь в оренді державного та комунального майна (у тому числі заборона продовження договору оренди);
- 5) отримувати новий або продовжувати строк дії спеціального дозволу на користування надрами (у тому числі зупинення дії спеціального дозволу на користування надрами);
- 6) брати участь в органах соціального діалогу, крім утвореної на локальному рівні для ведення колективних переговорів двосторонньої робочої комісії;
- 7) купувати облігації внутрішніх державних позик України;
- 8) створювати та брати участь у роботі саморегулювальних організацій;
- 9) виробляти та розповсюджувати рекламу про власну діяльність;
- 10) здійснювати спонсорство;
- 11) брати участь у державно-приватному партнерстві;
- 12) брати участь у діяльності спільних підприємств.

Тимчасове обмеження в отриманні прав та/або переваг - це заборона для юридичної особи протягом визначеного судовим рішенням строку отримувати визначені законодавством України права та/або переваги, зокрема:

- 1) одержувати будь-які пільги та активи від держави та територіальної громади;

- 2) залучати, використовувати, освоювати кошти міжнародних технічних проектів та міжнародних фінансових операцій;
- 3) отримувати державну допомогу суб'єктам господарювання (бути отримувачем державної допомоги);
- 4) набувати статус резидента Дія Сіті;
- 5) отримувати державну та іншу фінансову підтримку експортної діяльності.

Суд може призначити додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру стосовно юридичної особи строком від шести місяців до трьох років.

До юридичної особи за рішенням суду застосовується додатковий (нефінансовий) захід кримінально-правового характеру, пов'язаний із сферою діяльності, у межах якої встановлено зв'язок юридичної особи із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діянь, передбачених статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК.

При застосуванні до юридичної особи додаткового (нефінансового) заходу кримінально-правового характеру у виді тимчасового обмеження діяльності юридичної особи, передбаченого пунктом 2 частини першої цієї статті, зупиненню підлягають ліцензії виключно на ті види діяльності, у межах яких судом було встановлено зв'язок юридичної особи (ліцензіата) із суспільно небезпечним діянням, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК.

До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою кримінального правопорушення, ступінь здійснення кримінально протиправного наміру, розмір завданої шкоди, характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою, вжиті юридичною особою заходи для запобігання кримінального правопорушення.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у випадках, передбачених частиною другою статті 96-3 КК, судом враховуються характер суспільно небезпечного діяння, що

підпадає під ознаки діяння, передбаченого статтями 209, 369, 369-2 стосовно службових осіб, передбачених частиною четвертою статті 18 КК, діяльність (бездіяльність) юридичної особи, безпосередньо пов'язана із зазначеним суспільно небезпечним діянням, наслідки (потенційні наслідки) вчинення зазначеного суспільно небезпечного діяння, майновий стан юридичної особи, а також вжиті юридичною особою заходи, спрямовані на запобігання правопорушенням, сприяння досудовому розслідуванню та судовому розгляду.

При вирішенні питання про застосування до юридичної особи додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру суд також враховує доцільність, необхідність тимчасового обмеження діяльності юридичної особи та/або тимчасового обмеження юридичної особи в отриманні прав та/або переваг, досягнення мети запобігання у подальшому порушення юридичною особою вимог щодо належного здійснення господарської та іншої діяльності.

За сукупністю кримінальних правопорушень в межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожне кримінальне правопорушення окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим.

При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру за злочин за наявності невиконаного заходу за попереднім вироком (вироками) суду кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно з КК.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Розкрийте поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

2. До яких юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру?

3. Які підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру?

4. Хто така уповноважена особа юридичної особи?

5. Розкрийте підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.

6. Охарактеризуйте види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.

7. Назвіть правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТИВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Юридична особа як суб'єкт кримінального правопорушення у кримінальному законодавстві зарубіжних країн.
2. Поняття та види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
3. Проблеми визначення правового статусу юридичних осіб у кримінальному праві України.
4. Порядок застосування кримінально-правових заходів до юридичних осіб.

ТЕМА 22. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх

Мета: З'ясувати особливості статусу неповнолітніх та малолітніх як особливих суб'єктів охоронних кримінально правових відносин. Розуміти специфіку застосування до неповнолітніх заходів кримінально правового впливу та їх види, звільнення їх від кримінальної відповідальності та покарання, зняття та погашення судимості, а також застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру.

1. Загальні положення кримінальної відповідальності неповнолітніх.
2. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.
3. Покарання, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості. Призначення покарання неповнолітнім.
4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітніх.
5. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.
6. Звільнення від відбування покарання неповнолітніх у зв'язку із закінченням строків давності.
7. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх.
8. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

1. Загальні положення кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Як уже зазначалося, суб'єкт кримінального правопорушення – це особа, яка досягла до вчинення кримінального правопорушення певного

віку: шістнадцяти (загальний вік) або чотирнадцяти (знижений вік) років. Вік суб'єкта кримінального правопорушення виконує не тільки роль критерію нижчої вікової межі, з якої можлива кримінальна відповідальність, а й є обставиною, що визначає характер і ступінь суворості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх, тобто осіб, що не досягли до вчинення кримінального правопорушення вісімнадцяти років.

Поряд із загальними положеннями, що належать до питань кримінальної відповідальності осіб, які вчинили кримінальні правопорушення, кримінальний закон передбачає певні особливості кримінальної відповідальності і покарання неповнолітніх. Ці особливості передбачені у розділі XV КК.

Встановлюючи ці особливості, законодавець виходив із психологічної характеристики осіб цього віку: нестійкості психічних процесів, відсутності достатнього життєвого досвіду, знань, навичок соціальної поведінки.

Неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18-річного віку. Особа вважається такою, що досягла відповідного віку не в день свого народження, а з початку наступної доби. Вік неповнолітнього встановлюється за документами, а у разі їх відсутності і неможливості одержання - експертизою. Відставання у психічному розвитку неповнолітнього, встановлене судовою психолого-психіатричною або педагогіко-психолого-психіатричною експертизою, повинно, зокрема враховуватися при вирішенні питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і якою мірою керувати ними. Якщо внаслідок відставання у психічному розвитку неповнолітній не був здатний повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними, то він повинен визнаватися обмежено осудним, що враховується при визначенні правових наслідків вчиненого посягання відповідно до ч. 2 ст. 20 КК.

Враховуючи біологічні, психологічні та соціальні особливості неповнолітніх, закон передбачає норми, спрямовані на забезпечення їх посиленого захисту від кримінально протиправних посягань. Позиція українського законодавства базується на міжнародно-правових актах, зокрема Декларації прав дитини, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, у Преамбулі якої зазначається, що неповнолітні у зв'язку з їх фізичною і розумовою незрілістю потребують спеціальної охорони й захисту, включаючи належний правовий захист.

Норми, які спрямовані на забезпечення охорони нормального фізичного й психічного розвитку неповнолітніх, поміщені в ряді статей

Загальної частини КК. До них належать ті, які: регламентують вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ст. 22 КК); передбачають як пом'якшуючу покарання обставину вчинення кримінального правопорушення неповнолітнім (п. 3 ч. 1 ст. 66 КК), а обтяжуючі покарання - вчинення кримінального правопорушення щодо малолітньої дитини або у присутності дитини (п. 6 ч. 1 ст. 67 КК) або з використанням малолітнього (п. 9 ч. 1 ст. 67 КК). В Особливій частині КК є принаймні 45 норм, якими передбачене посилення відповідальності за кримінальні правопорушення щодо неповнолітніх та якими спеціально встановлюється караність посягань щодо них.

Разом із посиленням кримінально-правового захисту неповнолітніх закон встановлює певні особливості притягнення неповнолітніх до відповідальності та звільнення від відповідальності, призначення покарання, звільнення від покарання та його відбування. Такі норми об'єднані у розділі XV Загальної частини КК «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх».

Необхідність спеціальних норм про відповідальність неповнолітніх за діяння, передбачені кримінальним законом, обумовлена принципами справедливості й гуманізму, економії кримінальної репресії. Особливості психології неповнолітніх, зокрема, їх схильність до сприйняття стороннього впливу, з одного боку, спонукають максимально обмежувати їх спілкування з представниками злочинного світу, які зусиллями держави концентруються в установах по відбуванню покарання, а з другого – дозволяє обмежитися щодо таких осіб порівняно більш м'якими заходами, достатніми для забезпечення виправлення тих, хто порушив закон. Суспільство не вправі пред'являти до неповнолітніх такі ж суворі вимоги, які воно ставить до своїх дорослих членів. Тому часто щодо неповнолітніх достатніми є заходи виховного, а не карального характеру.

Підстави та принципи кримінальної відповідальності неповнолітніх такі ж, які діють стосовно дорослих осіб. У розділі XV Загальної частини КК зосереджені лише норми, які стосуються особливостей кримінальної відповідальності й покарання неповнолітніх:

- встановлюють більш широкі, ніж щодо дорослих, умови звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема, із застосуванням примусових заходів виховного характеру;

- містять певні обмеження щодо суворості застосовуваних заходів кримінально-правового характеру, насамперед, видів і розмірів покарань;

- передбачають м'якші вимоги (умови) для звільнення від кримінального покарання,

- регламентують більш м'які вимоги щодо погашення й зняття судимості.

Якщо ж ті чи інші питання не регламентовані статтями розділу XV Загальної частини КК, то при розгляді справ неповнолітніх слід керуватися положеннями, викладеними в інших розділах КК.

2. Звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх.

Закон передбачає два види звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності:

1) із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 97 КК);

2) у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106 КК).

Загальним для цих видів є те, що неповнолітній, який вчинив кримінальне правопорушення, за підставами, передбаченими у законі, звільняється від державного осуду, певних обмежень, позбавлень, передбачених кримінальним законом за це кримінальне правопорушення.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Цей вид звільнення є найбільш важливою особливістю відповідальності неповнолітніх, що відбиває принципову позицію законодавця – кримінальне покарання стосовно неповнолітніх є крайнім заходом, який може застосовуватися тільки у випадках, коли іншими заходами впливу не можна досягти мети їх виправлення, попередження вчинення нових кримінальних правопорушень.

Частина 1 ст. 97 КК передбачає, що неповнолітній, який вперше вчинив кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, може бути звільнено від кримінальної відповідальності, якщо його виправлення можливе без застосування покарання. У цих випадках суд застосовує до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч. 2 ст. 105, які не є кримінальним покаранням.

Відповідно до ч. 2 ст. 97 КК примусові заходи виховного характеру можуть бути призначені також особі, яка до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, учинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Підставою звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру виступає можливість їх виправлення без призначення покарання. Можливість такого виправлення має впливати з оцінки поведінки неповнолітнього до і після вчинення кримінального

правопорушення, його ставлення до навчання, роботи та інших обставин, що свідчать про невелику небезпечність особи неповнолітнього.

Необхідними правовими умовами застосування таких заходів є: а) вчинення кримінального правопорушення вперше; б) кримінальне правопорушення належить до категорії кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину (ч. 2 ст. 12 КК).

У ч. 2 ст. 105 КК міститься вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру: а) застереження; б) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; в) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; г) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; д) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах і порядок їх залишення визначаються законом.

Застереження полягає в осуді суспільно небезпечної поведінки неповнолітнього, вимозі припинити таку поведінку під загрозою застосування більш суворих заходів відповідальності.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» полягає в обмеженні перебування поза домівкою в певний час доби; забороні відвідувати певні місця; змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи; виїжджати в іншу місцевість; продовжити навчання тощо. Тривалість цих обмежень визначає суд.

Передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання за своєю сутністю виявляється у встановленні контролю і посиленні виховного впливу з боку тих осіб, що зобов'язані внаслідок сімейних, виробничих або інших відносин справляти позитивний вплив на неповнолітнього. Саме тому цей захід може застосовуватися лише тоді, коли батьки чи колектив мають реальну можливість справити такий вплив, створити нормальну обстановку для неповнолітнього. Обов'язково повинна бути згода колективу на здійснення нагляду і проведення виховної роботи з

неповнолітнім, а від громадян – їх прохання. Як і при обмеженні дозвілля, тривалість передачі неповнолітнього під нагляд колективу, батькам або іншим особам визначається судом з урахуванням конкретних обставин справи та мети виправлення неповнолітнього.

Більш суворим видом примусових заходів виховного характеру є покладання на неповнолітнього обов'язку відшкодувати заподіяні майнові збитки. Закон обмежує можливість застосування цього заходу як віком неповнолітнього, так і його матеріальним станом: він може бути застосований тільки до неповнолітніх, які досягли п'ятнадцяти років і мають власне майно, кошти або заробіток.

Найсуворішим з аналізованих заходів є направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків. Такими установами відповідно до Закону України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» є загальноосвітні школи і професійні училища соціальної реабілітації. До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляються за рішенням суду діти віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації – віком від 14 років. Цей захід може застосовуватися тільки тоді, коли неповнолітній не може бути виправлений іншими менш суворими заходами. Строк перебування у таких установах визначається судом, але не може перевищувати трьох років.

Основними завданнями загальноосвітніх шкіл і професійних училищ соціальної реабілітації є: створення належних умов для життя, навчання та виховання учнів, підвищення їх загальноосвітнього і культурного рівнів, професійної підготовки, розвитку індивідуальних здібностей, а також забезпечення соціальної реабілітації учнів, їх правового виховання та соціального захисту. З огляду на це закон допускає у виняткових випадках можливість утримання в загальноосвітніх школах соціальної реабілітації неповнолітніх до п'ятнадцяти років, а у професійних училищах соціальної реабілітації – до дев'ятнадцяти років, якщо це необхідно для завершення навчального року або фахової підготовки.

Відповідно до ч. 3 ст. 105 КК суд може застосувати до неповнолітнього одночасно декілька примусових заходів виховного характеру. Поряд із цими заходами ч. 4 ст. 105 КК надає суду право, якщо він вважає це необхідним, призначити неповнолітньому вихователя.

У ч. 3 ст. 97 КК встановлено, що у разі ухилення неповнолітнього від виконання призначених йому примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються судом і він притягається до кримінальної

відповідальності, тобто звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру є умовним: неповнолітній не повинен ухилятися від примусових заходів виховного характеру.

Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності. Стаття 106 КК передбачає особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до такої відповідальності.

Згідно з ч. 1 ст. 106 КК для застосування такого звільнення слід перш за все враховувати загальні умови застосування інституту давності притягнення до кримінальної відповідальності, встановлені у ст. 49 КК: а) закінчення встановлених законом строків з дня вчинення кримінального правопорушення і до дня набрання вироком законної сили; б) відсутність факту ухилення особи від слідства або суду; в) невчинення під час цих строків нового кримінального правопорушення. За наявності сукупності цих загальних умов суд повинен урахувати особливості застосування цього виду давності до неповнолітніх. Такими особливостями, передбаченими у ст. 106 КК, є: по-перше, можливість її застосування до осіб, які не досягли до вчинення кримінального правопорушення вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення; по-друге, встановлення для цих осіб менш тривалих строків давності.

У ч. 2 ст. 106 КК передбачено такі строки давності: 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку; 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину; 3) сім років – у разі вчинення тяжкого злочину; 4) десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

3. Покарання, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості. Призначення покарання неповнолітнім.

Закон передбачає вичерпний перелік видів покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітнього. Відповідно до ч. 1 ст. 98 КК це такі основні покарання: 1) штраф; 2) громадські роботи; 3) виправні роботи; 4) позбавчий нагляд; 5) позбавлення волі на певний строк.

На підставі ч. 2 цієї статті до неповнолітнього можуть бути застосовані і додаткові покарання у виді штрафу і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Слід передусім відзначити, що зміст та умови застосування передбачених у ч. 1 ст. 98 КК видів покарань до неповнолітніх мають певні

особливості порівняно з такими ж покараннями при застосовуванні їх до повнолітніх.

Відповідно до ч. 1 ст. 99 КК штраф застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення. Частина 2 цієї статті обмежує розмір штрафу: він може бути призначений у межах до п'ятисот встановлених законом неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з обов'язковим урахуванням судом тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та майнового стану неповнолітніх.

Істотно пом'якшені і такі види покарань, як громадські роботи та виправні роботи. Згідно зі ст. 100 КК ці види покарання можуть бути призначені тільки неповнолітнім у віці від 16 до 18 років. Значно меншими є строки цих покарань: громадські роботи можуть бути призначені на строк від тридцяти до ста двадцяти годин і полягають у виконанні робіт у вільний від навчання чи основної роботи час, тривалість їх не може перевищувати двох годин в день; строк виправних робіт встановлений від двох місяців до одного року, і вони виконуються за місцем роботи, при цьому відрахування в доход держави визначаються судом у розмірі від п'яти до десяти відсотків.

На підставі ст. 101 КК пробаційний нагляд застосовується до неповнолітніх відповідно до статті 59-1 КК. Пробаційний нагляд стосовно неповнолітніх призначається на строк від одного до двох років.

Позбавлення волі згідно з ч. 1 ст. 102 КК особам, які не досягли до вчинення злочину вісімнадцятирічного віку, може бути призначене на строк від 6 місяців до 10 років, крім випадків вчинення особливо тяжкого злочину, поєднаного з умисним позбавленням життя людини (у таких випадках строк позбавлення волі може бути призначений до 15 років).

Залежно від тяжкості злочину (ст. 12 КК), за який засуджується неповнолітній, позбавлення волі може бути призначено: 1) за нетяжкий злочин – не більше 4 років; 2) за тяжкий злочин – не більше 7 років; 3) за особливо тяжкий злочин – не більше 10 років; 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – до 15 років.

Певні особливості є й у призначенні покарання неповнолітнім. Вони викликані, насамперед, тим, що стосовно цих осіб метою покарання виступають виправлення, виховання та соціальна реабілітація. У ч. 1 ст. 103 КК передбачено, що, крім загальних засад призначення покарання (статті 65–67 КК), суд при призначенні покарання неповнолітньому повинен ураховувати умови його життя і виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього. При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю кримінальних

правопорушень або вироків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати п'ятнадцяти років.

4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо неповнолітніх.

Аналіз норм КК про звільнення неповнолітніх від покарання дає змогу виділити низку особливостей, що, безумовно, відбивають прояв принципу гуманізму стосовно цієї категорії осіб. Це виявляється у тому, що, по-перше, ст. 105 КК передбачає такий вид звільнення від покарання, який може застосовуватися тільки до неповнолітніх, – звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру; по-друге, ті види звільнення від покарання, які можуть застосовуватися і до повнолітнього, і до неповнолітнього, щодо останніх мають пільгові умови.

Звільнення від відбування покарання з випробуванням. У ст. 104 КК встановлено, що для застосування цього виду звільнення від відбування покарання необхідно враховувати: по-перше, загальні підстави та умови, передбачені в статтях 75–78 КК; по-друге, особливості, в ст. 104 КК.

Ці особливості полягають у такому: 1) звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням можливе лише у разі засудження його до позбавлення волі; 2) іспитовий строк встановлюється тривалістю від одного до двох років; 3) у разі звільнення неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням суд може покласти на окрему особу (за її згодою або на її прохання) обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

Застосування до неповнолітнього звільнення від кримінальної відповідальності з випробуванням не обумовлюється кількістю вчинених кримінальних правопорушень, а також ступенем їх тяжкості. Тобто, воно можливе у випадку призначення покарання у виді позбавлення волі як за одне кримінальне правопорушення, так і за сукупністю кримінальних правопорушень чи сукупністю вироків. Однак вчинення кількох кримінальних правопорушень – наявність кількох вироків має враховуватися при визначенні того, чи можливе виправлення неповнолітнього без реального відбування покарання.

При звільненні неповнолітнього від відбування покарання з випробуванням йому встановлюється іспитовий строк меншої тривалості, ніж дорослим засудженим, а саме: від одного до двох років. Розмір іспитового строку визначається у вказаних межах із врахуванням тривалості позбавлення волі, яке повинен був відбути неповнолітній засуджений, характеру заходів, необхідних для його виправлення, тощо.

На неповнолітнього, звільненого від відбування покарання з випробуванням, можуть бути покладені ті ж обов'язки, що й на дорослих, до яких застосований аналогічний захід. Вони вказані у ст. 76 КК.

Крім того, покладення відповідно до ч. 4 ст. 104 КК на окрему особу за її згодою або на її прохання обов'язку щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи означає, що й на такого неповнолітнього покладається обов'язок сприймати виховний вплив, заходи нагляду, які щодо нього буде застосовувати особа, призначена судом.

Правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього та підстави скасування такого звільнення визначені у ст. 78 КК.

Додатковою підставою для скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього може бути відмова особи, на яку покладений обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи, від виконання цього обов'язку. Якщо така відмова обумовлена неналежною поведінкою неповнолітнього (ігноруванням обґрунтованих вимог, ухиленням від виховних заходів тощо), то це свідчить про невиконання засудженим покладених судом на нього обов'язків і про те, що випробування він не витримав.

У разі вчинення неповнолітнім протягом іспитового строку нового кримінального правопорушення, йому призначається покарання за правилами, передбаченими у статтях 71-72 КК. При цьому мають дотримуватися також обмеження, визначені ч. 2 ст. 103 КК, тобто остаточне покарання не може перевищувати 15 років позбавлення волі.

5. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.

Обов'язковими умовами звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є: а) вчинення кримінального проступку або нетяжкого злочину; б) подальше, після вчинення кримінального правопорушення і до постановлення вироку, щире розкаяння і бездоганна поведінка. Якщо суд унаслідок оцінювання цих обставин дійде висновку про те, що неповнолітній для досягнення мети виправлення, попередження вчинення нових кримінальних правопорушень на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання, він може звільнити його від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. У цьому разі суд постановляє обвинувальний вирок без призначення покарання. При цьому

особа вважається такою, що не має судимості. Одночасно суд призначає певні примусові заходи виховного характеру, передбачені у ч. 2 ст. 105 КК.

Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру – це право суду. Втім, суд, за наявності формальних підстав (вік підсудного та ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення), повинен обговорювати можливість застосування щодо неповнолітнього звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру. При цьому слід звертати увагу на те, чи застосовувалися раніше до неповнолітнього примусові заходи виховного характеру і чому вони виявилися неефективними.

У ч. 2 ст. 105 КК наведено вичерпний перелік примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх.

Ними є:

1) застереження, яке полягає в осуді поведінки неповнолітнього від імені суду, попередженні про неприпустимість порушення закону в подальшому. При цьому роз'яснюються наслідки повторного вчинення кримінального правопорушення, а також ухилення від застосування до нього примусових заходів виховного характеру;

2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього – це встановлення днів і годин, протягом яких неповнолітній повинен перебувати вдома, або навпаки, не може бути у громадських місцях; визначення видів діянь, які не може вчиняти неповнолітній; заборона користуватися певними транспортними засобами чи предметами; заборона виїжджати в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу; вимога розпочати або продовжити загальноосвітнє навчання або професійну підготовку чи роботу тощо;

3) передача неповнолітнього під пагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їх прохання полягає у покладенні на неповнолітнього обов'язку зазнати посиленого виховного впливу та контролю за поведінкою з боку обраних судом осіб чи колективу;

4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків. Цей примусовий захід виховного характеру може бути застосований лише за наявності певних умов:

- кримінальним правопорушенням неповнолітнього заподіяна майнова шкода фізичній або юридичній особі;

- неповнолітній має майно, яке належить йому на праві приватної власності, або отримує самостійний заробіток (зарплату, стипендію);

- підсудний погоджується відшкодувати заподіяні майнові збитки у розмірі та в строки, визначені судом, розуміючи, що це є умовою його звільнення від покарання. Виховний характер цього заходу полягає саме у добровільності відшкодування, примус же проявляється в тому, що відшкодування здійснюється за приписом суду та під загрозою застосування призначеного судом покарання у випадку невиконання вимог суду;

5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Види і статус спеціальних навчально-виховних установ для неповнолітніх визначені Законом «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» та положеннями про них.

Такими установами є загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації. При звільненні від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру неповнолітній може бути направлений лише до професійного училища соціальної реабілітації. Направлення до спеціальної навчально-виховної установи є найбільш суворим примусовим заходом виховного характеру. Він повинен застосовуватися тоді, коли неповнолітній не може бути виправлений шляхом застосування інших заходів такого роду. Строк перебування неповнолітнього у спеціальній навчально-виховній установі визначається судом. Він має бути достатнім для виправлення, але не може перевищувати трьох років. Неповнолітній, який довів своє виправлення, може бути достроково звільнений з навчально-виховної установи. Це здійснює суд за місцем перебування установи за клопотанням її адміністрації.

До неповнолітнього можуть бути застосовані одночасно кілька примусових заходів виховного характеру, якщо вони за своїм змістом не виключають один одного. Наприклад, направлення до спеціальної навчально-виховної установи спричиняє неможливість встановлення обмежень дозвілля і особливих вимог до поведінки неповнолітнього, його передачу під нагляд батьків, інших осіб чи колективів. Втім доцільним є поєднання таких заходів, як застереження, покладення обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків з іншими видами примусових заходів виховного характеру.

Поряд з призначенням одного чи кількох примусових заходів виховного характеру, вказаних у ч. 2 ст. 105 КК, суд може призначити неповнолітньому вихователя, який діє відповідно до Положення про судових вихователів.

Правові наслідки звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру є однорідними з тими, які передбачені стосовно звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням таких заходів. При вчиненні неповнолітнім нового кримінального правопорушення у період відбування примусових заходів виховного характеру йому призначається покарання за сукупністю вироків на основі ст. 71 та ч. 2 ст. 103 КК.

6. Звільнення від відбування покарання неповнолітніх у зв'язку із закінченням строків давності.

Відповідно до ч. 1 ст. 106 КК суд, застосовуючи цей вид звільнення від відбування покарання, повинен перш за все керуватися положенням ст. 80 КК і лише після цього врахувати особливості, визначені в ч. 3 ст. 106 КК. Такими особливостями є: по-перше, можливість її застосування до осіб, які не досягли вісімнадцяти років до вчинення кримінального правопорушення, незалежно від їх віку на момент вирішення питання про звільнення від відбування покарання; по-друге, встановлення в ній менш тривалих строків давності.

У ч. 2 ст. 106 КК передбачено такі строки давності:

- 1) два роки – у разі вчинення кримінального проступку;
- 2) п'ять років – у разі вчинення нетяжкого злочину;
- 3) сім років – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 4) десять років – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Для перебігу давності виконання обвинувального вироку ч. 3 ст. 106 встановлює такі строки:

– два роки – у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання за кримінальний проступок;

– п'ять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більш п'яти років за тяжкий злочин;

– сім років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкий злочин;

– десять років – у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин.

7. Умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання неповнолітніх.

Стаття 107 КК передбачає підставу і правові умови умовно-дostroкового звільнення осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент звільнення.

Особливістю умовно-дostroкового звільнення неповнолітніх порівняно із загальною нормою про умовно-дostroкове звільнення (ст. 81 КК) є те, що його підставою виступає виправлення засудженого, доведене сумлінною поведінкою і ставленням не тільки до праці, а й до навчання (ч. 2 ст. 107 КК). Мають особливості і правові умови застосування ст. 107 КК: по-перше, ця стаття застосовується до осіб, що вчинили кримінальне правопорушення до досягнення вісімнадцяти років, незалежно від їх віку на момент умовно-дostroкового звільнення; по-друге, умовно-дostroкове звільнення застосовується лише до осіб, що відбувають покарання у виді позбавлення волі; по-третє, застосування цього виду звільнення не залежить від тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; по-четверте, воно застосовується при відбутті певної частини призначеного покарання, що за розміром є меншою, ніж це передбачено в ст. 81 КК стосовно повнолітніх.

Відповідно до ч. 3 ст. 107 КК умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання осіб, що вчинили кримінальне правопорушення у віці до вісімнадцяти років, може бути застосоване після фактичного відбуття:

1) не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі за нетяжкий злочин невеликої і за необережний тяжкий злочин;

2) не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до вісімнадцяти років нове умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі;

3) не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-дostroково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання і до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі.

Якщо умовно-достроково звільнений протягом невідбутої частини покарання вчинить нове кримінальне правопорушення, то суд призначає покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 КК, тобто за сукупністю вироків, з додержанням правил складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення, встановлених у ст. 72 КК.

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

8. Погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх.

Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили кримінальне правопорушення до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88–91 КК, але з урахуванням особливостей, передбачених у ст. 108 КК. Ці особливості стосуються: 1) тривалості строків погашення судимості та 2) умов дострокового зняття судимості.

У ч. 2 ст. 108 КК передбачено, що такими, які не мають судимості, визнаються неповнолітні: 1) засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, після відбуття цього покарання; 2) засуджені до позбавлення волі за нетяжкий злочин, якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення; 3) засуджені до позбавлення волі за тяжкий злочин, якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення; 4) засуджені до позбавлення волі за особливо тяжкий злочин, якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового кримінального правопорушення.

Дострокове зняття судимості з осіб, що вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, допускається на підставі ч. 1 ст. 91 КК, тобто якщо вони довели своє виправлення зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці. Але мають бути враховані такі особливості: 1) відбуття покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин; 2) після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, визначеного в ч. 2 ст. 108 КК. Але при цьому загальною умовою залишається невчинення в ці строки нового кримінального правопорушення.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Які особливості кримінальної відповідальності передбачає закон для неповнолітніх, що вчинили кримінальні правопорушення?

2. Яка юридична природа примусових заходів виховного характеру, які застосовуються до неповнолітніх, що вчинили кримінальне правопорушення?

3. Які особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності?

4. Які види покарань застосовуються до неповнолітніх?

5. Які особливості призначення покарань щодо неповнолітніх?

6. Які особливості звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування?

7. Які особливості погашення та зняття судимості щодо неповнолітніх?

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТІВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх.

2. Примусові заходи виховного характеру: види та порядок застосування.

3. Види покарань для неповнолітніх.

4. Практика притягнення до кримінальної відповідальності неповнолітніх за законодавством зарубіжних країн.

ТЕМА 23. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав

Мета: Знати основні кримінально правові сім'ї та їхні особливості, зокрема джерела кримінального права, основні концептуальні відмінності у принципах та розумінні фундаментальних понять кримінального права різних країн світу. Визначити позитивні тенденції розвитку кримінального права України на основі порівняльного аналізу.

1. Загальна характеристика основних сучасних правових сімей.

2. Кримінальне право країн романо-германської сім'ї.

3. Кримінальне право країн загального права.

4. Кримінальне право мусульманських країн.

5. Кримінальне право держав Далекого Сходу.

1. Загальна характеристика основних сучасних правових сімей.

У сучасному світі кожна держава має своє право, у тому числі – кримінальне. Кожне таке право створено для обслуговування суспільств з різними соціальними структурами та звичаями, традиціями,

віросповіданнями тощо. Воно формулюється різними мовами, для його конструювання використовується різна техніка.

З цієї точки зору право Франції, наприклад, суттєво відрізняється від права Німеччини. Проте, різниця між правом окремих країн значно зменшується, якщо виходити не зі змісту окремих норм, а мати на увазі засоби, за допомогою яких створюються зазначені норми. Якщо акцентувати увагу на специфіці створення окремих норм або на способах їх систематизації, можна зі всього розмаїття правових норм різних країн виділити певні типи правових систем. У результаті цього стає можливим згрупування існуючих правових систем в окремі «сім'ї», завдяки чому абстрагуючись від другорядних відмінностей у цих системах, вдається виділити те головне, що їх об'єднує.

Щоправда, у сучасній науці не існує єдиних підстав класифікації різних правових систем світу у відповідні типи, тому різні автори пропонують різні як за кількістю, так і за типологією переліки правових сімей. Не претендуючи на створення власної завершеної класифікації правових сімей світу, зупинимось на загальній характеристиці кримінального законодавства ряду типів, які, на нашу думку, певною мірою, а інколи навіть безумовно можна віднести до категорії правових сімей. Це правові сім'ї: а) романо-германська; б) так званого загального права (англо-саксонська); в) держав мусульманського права; г) держав Далекого Сходу.

До романо-германської правової сім'ї прийнято відносити держави, право яких сформувалось на підставі римського права. Головною ідеєю цієї правової сім'ї є думка, за якою норми права розглядаються як такі норми поведінки, які відповідають вимогам справедливості та моралі. Саме тому в правових системах, які належать до цієї сім'ї, провідну роль відіграють закони і в них, зазвичай, існують відповідні кодекси. До цієї сім'ї належить велика кількість європейських (континентальних) держав та деякі держави інших континентів, що реценціювали європейське право.

Сім'я загального права (Common Law) включає у себе право Англії та тих держав, що обрали його як взірець для створення чи розвитку своєї національної правової системи (зокрема, США, Канада). Загальне право було створено суддями, які розглядали спори між окремими особами, внаслідок чого його норми є менш загальними і спрямовані на те, щоб вирішити конкретну проблему, не ставлячи за мету сформулювати певне правило поведінки людини у майбутньому. Саме тому у загальному праві майже відсутні кодифікації і воно характеризується значною розпорошеністю своїх норм.

Головною ознакою мусульманського права є те, що воно найтіснішим чином пов'язане з ісламом, у якому, як вважається, міститься ідеальна система побудови та функціонування суспільства. Відповідно до цього й ідеал права слід шукати у Корані. За такими поглядами місцеві звичаї існують всього лише як певні фактичні явища, а закони – як управлінські заходи, проте ні ті, ні інші не варті того, щоб називатися правом.

Нарешті, у державах Далекого Сходу (зокрема, Японія, Китай) панує зовсім інший підхід до права. Якщо на Заході, в ісламських країнах, до права ставляться як до опори суспільства, тобто – необхідного засобу захисту соціального устрою, внаслідок чого будь-яка особа повинна жити згідно з правом, то на Далекому Сході традиційно вважається, що право є гарним лише для варварів. За переважними уявленнями мешканців даного регіону, добropорядний громадянин не зобов'язаний поважати це право. Більше того, він повинен жити так, щоб виключити саму можливість звернення до правосуддя. Примирливі процедури, на їх думку, мають перевагу над судовим розглядом, тому суперечки і спори слід вирішувати за допомогою посередництва, а не шляхом звернення до органів влади.

2. Кримінальне право країн романо-германської правової сім'ї.

Огляд кримінального законодавства зарубіжних країн щодо питань, які відносять до його загальної частини, варто починати з визначення злочину, оскільки воно є центральним поняттям будь-якої правової системи. Що стосується країн романо-германської правової сім'ї, то в одних із них визначення злочину міститься у кримінальному законі, в інших воно відсутнє і для з'ясування його змісту слід звертатися до доктринальних джерел.

У випадках наявності законодавчого визначення поняття злочину кримінальний закон містить так зване формальне визначення, коли головною ознакою, яка відрізняє злочин від інших правопорушень, є заборона вчинення відповідних діянь під загрозою кримінального покарання.

Наприклад, згідно з § 12 (1) КК ФРН злочинами є протиправні діяння, за які передбачене у якості мінімального покарання позбавлення волі на строк не менше одного року або більш суворе покарання. Необхідною ознакою злочину, окрім його забороненості та кримінальної карності, за законодавством цих країн визнається винність (вина). Проте, як правило, у законодавстві відсутнє загальне визначення вини (наприклад, у законодавстві Франції). Що стосується доктринальних

джерел, то вони будуються на підставі поняття про загальну (або мінімальну) вину.

Загальна вина – це той мінімум психологічної ознаки, без якого взагалі не може бути злочину, що знаходить вияв у простому вольовому моменті, за яким будь-яке діяння осудної особи (при відсутності формажорних обставин або непереборної сили) є вольовий акт, бо у самому діянні як такому міститься не тільки матеріальний, а й психологічний його елемент.

Поняття вини як ознаки злочину відсутнє й у чинному КК ФРН, хоча він і містить ряд норм, присвячених вині та її формам. Наприклад, у § 15 цього кодексу зазначено, що карається тільки умисна дія, якщо закон прямо не передбачає покарання за необережну дію.

У праві даної сім'ї вина існує у формі умислу та необережності. За умисної форми вини винна особа не тільки усвідомлює протизаконний характер свого діяння (Франція), а й бажає його здійснити і досягти його шкідливих наслідків. За кримінальним законодавством ФРН протиправність не включається до змісту умислу, проте необхідними його ознаками є відповідність вчинюваних дій передбаченому законом складу злочину та бажання їх вчинити або припущення щодо можливості їх вчинення, коли особа примирюється з настанням відповідного становища.

Доктрина французького кримінального права передбачає різні ступені умислу: навмисний (передумисний, тобто коли формується протягом більш-менш тривалого часу) і спеціальний, який вимагає здійснення діяння з визначеною метою. Ненавмисна вина за французьким законодавством має місце тоді, коли поведінка виконавця є усвідомленою та бажаною, проте останній не намагається досягти ніякого шкідливого наслідку. Інколи у юридичній доктрині Франції висловлюється побажання ввести проміжну між умислом та необережністю форму вини – невибачливу необережність, коли особа усвідомлено йде на ризик, небезпечний для іншої людини, сподіваючись при цьому, що вона нікому не заподіє шкоди.

Дві форми вини існують і у кримінальному законодавстві ФРН – умисел та необережність. Умисел може бути прямим і непрямим (побічним). Необережність за даним законодавством має місце тоді, коли особа не передбачає, що її діяння відповідає складу злочину, хоча могла це передбачати, а тому й усвідомлювати протиправність своєї поведінки. В теорії права Німеччини розрізняють два види необережності: неусвідомлювана (особа взагалі не передбачає можливості настання злочинного наслідку) та усвідомлювана (особа припускає можливість настання злочинного наслідку, проте вважає, що цього не станеться).

На відміну від попередніх інститутів, поняття неосудності у даній правовій сім'ї здебільшого міститься у кримінальному законі. За французьким кримінальним законодавством для визнання особи осудною необхідні медичний (відсутність психічного чи нервово-психічного розладу) та психологічний (наявність здатності усвідомлювати або контролювати свої дії) критерії. За § 20 КК ФРН, без вини діє той, хто, вчинюючи діяння, внаслідок хворобливого психічного розладу, глибокого розладу свідомості, недоумства або іншого тяжкого психічного відхилення, нездатний усвідомлювати протиправність діяння чи діяти з усвідомленням його протиправності. Щодо зменшеної осудності, то, наприклад, за КК Франції вона обумовлена наявністю того ж, що й у випадку неосудності, медичного критерію та дещо зміненого психічного – зниження здатності усвідомлювати або контролювати свої дії.

У кримінальному праві даної правової сім'ї розрізняються поняття співучасті та співвиконання. Під співучастю слід розуміти діяльність осіб, які безпосередньо не беруть участь у вчиненні злочину, проте провокують або полегшують здійснення злочину виконавцем, хоча сама по собі ця діяльність ознак злочинного діяння не містить. При цьому за французькими законами розрізняються співучасть у вигляді підбурювання, керівництва виконавцями, надання засобів, допомоги та сприяння вчиненню злочину. Що стосується ФРН, то за її законодавством розрізняються лише вчинення злочину (у формі одноособового виконання, співвиконання та опосередкованого виконання) і підбурювання до скоєння злочину.

Нарешті, у кримінальному законодавстві держав даної правової сім'ї відсутні як загальне визначення, так і вказівки щодо сутності та цілей покарання. У французькій доктрині панують дві головні тенденції з даного приводу. За однією з них покарання – це форма реагування суспільства на злочин, яка має на меті відплату та залякування, згідно з іншою – головними цілями покарання є виправлення та ресоціалізація злочинця.

3. Кримінальне право країн загального права.

Дану правову сім'ю ще інколи називають англо-американською правовою сім'єю, що заснована на загальному праві. Це право мало великий вплив на розвиток правових систем не тільки Великобританії та США, а й Індії, Пакистану та низки країн Африки.

Щодо поняття злочину у правових системах держав цієї правової сім'ї можна зазначити, що законодавче визначення цього поняття або зовсім відсутнє, або у кодексах викладено його формальне визначення. Так, у англійському праві визначення поняття злочину у традиційному

розумінні не існує. Під ним розуміють шкоду, спричинену діянням держави та суспільним інтересам. Відсутній у ньому і виключний перелік злочинів, оскільки англійське кримінальне право залишається некодифікованим. Вважається, що воно нараховує загалом більш, ніж сім тисяч складів злочинів.

У більшості сучасних кримінальних кодексів штатів США, навпаки, міститься формалізоване визначення злочину – діяння, яке заборонено нормами кримінального права під загрозою покарання.

Об'єктивний критерій, який позначається у доктрині як *actus reus*, тобто поведінка, що виразилась у добровільній дії чи бездіяльності і спричинила певну шкоду або створила загрозу її спричинення. При цьому мається на увазі цілком конкретні дія чи бездіяльність, оскільки умисел, що не об'єктивований ззовні, не підлягає покаранню. Суб'єктивний критерій, що позначається як *mens rea*, тобто дух вини (або заборонений умонастрій), який певною мірою можна розглядати як різновид поняття вини за континентальним правом. Зрозуміти цей критерій можна, якщо враховувати те, що за англо-американським кримінальним правом існує інститут об'єктивної відповідальності, так званої абсолютної вини, коли кримінальну відповідальність (наприклад, за статеві злочини) встановлено на підставі лише *actus reus*.

Протиправність як ознака злочину що у континентальному кримінальному праві знайшла відтворення у класичному *nullum crimen sine lege*, в праві Великобританії та США розуміють не як суперечність закону, а як суперечність праву, оскільки історично під нормами права в Англії розуміли і норми закону, і норми прецедентного (загального) права.

Що стосується осудності, то у доктрині зазначених держав вона не знайшла чіткого визначення і розглядається у безпосередньому зв'язку з *mens rea*, коли для кожного складу злочинів передбачається власний зміст цього терміну. Звідси велика кількість поглядів та пропозицій щодо визначення вини і осудності. Можна лише зазначити, що за переважною думкою англійських фахівців вина, як підстава осудності, повинна завжди містити два елементи: а) у момент вчинення злочину особа має контролювати свої дії; б) вона повинна передбачати ті наслідки, що дійсно виникли в результаті поведінки, реалізованої винним.

Сучасне англійське право знає три форми вини: намір (*intent*), необережність (*recklessness*) і недбалість (*negligence*), проте сталих визначень цих форм ні в праві, ні в доктрині не існує.

Щодо інституту співучасті, то у кримінальному праві існують фігури виконавця та співучасника. Під останнім здебільшого розуміють пособника або підбурювача. Виконавцем визнається особа, що вчинила

діяння безпосередньо сама, опосередковано (за допомогою, наприклад, струму) або така, що сприяла злочину в момент його скоєння. Пособником визнається той, хто: а) забезпечує вчинення злочину; б) консулює виконавця злочину або в) керує виконанням злочину. За англо-американським правом можлива співучасть не лише в умисних, а й в необережних злочинах.

Що стосується покарання за вчинення злочину, то, за англійським правом, проголошено три цілі кримінального покарання: відплата; залякування; виправлення. У загальному вигляді кримінальне покарання визначається як владне спричинення страждань особі за скоєння нею злочину. Аналогічне уявлення про покарання склалося й в американському праві, хоча доктриною тут пропонуються різні, інколи значно більш деталізовані визначення.

Головним видом покарання у цій правовій сім'ї залишається позбавлення волі. За англійськими законами, це тюремне ув'язнення, максимальний строк якого становить 25 років. У США санкції кримінального закону передбачають покарання на 30, 40 і навіть 50 років ув'язнення.

4. Кримінальне право мусульманських країн.

Мусульманське право ґрунтується на вірі та релігії. У підґрунтя поняття злочину (у більш широкому розумінні – правопорушення) за мусульманським кримінальним правом (укубатом) було покладено дві принципові ідеї. Згідно з першою вважається, що всі вчинки і навіть думки людей так чи інакше визначаються волею Аллаха. Проте встановлені Божими зізнаннями межі є достатньо гнучкими для того, щоб дозволити людині у багатьох випадках самостійно обирати конкретні варіанти своєї поведінки. Внаслідок цього, як зазначається в літературі, будь-який серйозний вчинок розглядається як порушення мусульманських заборон, що карається, загальний зміст яких зводиться до захисту п'яти головних цінностей – релігії, життя, розуму, продовження роду та власності.

За другою ідеєю злочин є неслухняністю волі Аллаха. Тому злочинна поведінка розглядається за мусульманським правом не тільки як відхилення від приписів мусульманського права, за яким слідє «земна санкція», ай як гріх, за який винний понесе кару у потойбічному (майбутньому) світі. Саме тому злочин визначається у доктрині мусульманського права як діяння, що (юридично) заборонено і карається Аллахом.

Із зазначеного стає зрозумілим, що відхилення від будь-яких норм, які регулюють поведінку людей, за мусульманським правом є одночасно

порушенням релігійних обов'язків. Саме тому за ним не існує жорстких відокремлень між санкціями за такі порушення. Взагалі у мусульманському праві існує єдина галузь права, яку можна позначити як деліктне, коли при кваліфікації деліктів підставою стає не стільки суспільна небезпека скоєного, скільки інші, переважно релігійні критерії.

Найпоширенішою є триступенева класифікація, за якою всі правопорушення поділяються на: 1) злочини найбільшої суспільної небезпеки, бо вони посягають на «права Аллаха» і караються точно визначеною санкцією (наприклад, відсіченням руки, забиванням камінням, смертною карою і четвертуванням); 2) злочини, що теж тягнуть фіксоване покарання, але ними порушуються права лише окремих осіб; 3) всі інші порушення як «прав Аллаха», так і інших осіб, які караються не фіксованою санкцією – тазір. Тазір – система суворо установлених формально визначених санкцій за конкретні проступки, яка дозволяє досить гнучко вибирати вид і розмір покарання залежно від характеру діяння і особи винного.

До злочинів першої категорії відносяться наступні сім видів вчинків: перелобство, вживання спиртних напоїв, крадіжка, розбій, недоказане звинувачення у перелобстві, відступництво від віри та бунт. Головними злочинами другої категорії є вбивство та тілесні ушкодження незворотного характеру. Як зазначалось, всі інші злочини за мусульманським правом віднесено до третьої категорії. Проте слід мати на увазі, що у випадках, коли чітко визначене (абсолютне) покарання за злочини, що відносяться до однієї з попередніх категорій, неможливе з якихось причин, або якщо має місце замах на зазначені злочини, тоді вони розглядаються як самостійні злочини третьої категорії.

Ще одна суттєва відмінність злочинів останньої категорії полягає у тому, що відповідальність за перші дві категорії злочинів настає виключно на підставі об'єктивних критеріїв (об'єктивне ставлення у вину), в той час як покарання за злочини третьої категорії вимагає урахування і суб'єктивної сторони злочину. Питання щодо осудності винної особи вирішується окремо залежно від того, у злочині якої категорії її звинувачують.

Характерною особливістю мусульманського права є те, що навіть загальновідомі кримінальні покарання, такі, наприклад, як позбавлення волі, у мусульманському праві мають значні відмінності. Так, інколи засуджені до позбавлення волі перебувають вдома або у мечеті, не маючи права їх залишати.

Сучасне мусульманське право характеризується значними змінами. Це знаходить своє втілення, зокрема, у тому, що у правових системах

найбільш розвинених мусульманських країн закони шаріату поступово втрачають провідні позиції на користь законодавства, побудованого на принципах західноєвропейського права (Туреччина, Єгипет тощо).

5. Кримінальне право держав Далекого Сходу.

У літературі висловлено міркування, згідно з яким знайомство з китайським та японським правом здатне допомогти скласти уявлення щодо деяких важливих і характерних елементів загальної далекосхідної концепції права.

Щоб точніше зрозуміти специфіку кримінального права Японії, слід мати на увазі, що воно складається з трьох частин: 1) право, що міститься у КК (1907 р.); 2) спеціальне кримінальне право, тобто норми, які містяться у спеціальних кримінальних законах; 3) норми про кримінальне покарання, що містяться у некримінальному законодавстві (так зване кримінально-адміністративне право, кримінально-господарське, кримінально-трудове законодавство тощо).

Ні у кримінальному кодексі, ні в інших джерелах кримінального права Японії визначення злочину не існує. Можна припустити, що, за японським кримінальним правом, злочином вважається діяння, за яке передбачено кримінальну відповідальність.

Що стосується кримінального права Китаю, то його сучасний розвиток визначається загальною стратегією держави на побудову соціалізму з «китайською специфікою». Звідси спочатку (1949-1956 рр.) у ньому спостерігалось становлення соціалістичного права, потім (1957-1976 рр.) мало місце панування правового нігілізму, в період так званої «культурної революції», після чого знову почався період інтенсивного законотворення, коли практично було оновлено кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство. У ст. 10 КК КНР вперше в історії Китаю було запроваджено законодавче визначення поняття злочину, під яким розуміються всі діяння, що посягають на державний суверенітет і територіальну цілісність, спричиняють шкоду диктатурі пролетаріату, порушують соціалістичну революцію та соціалістичне будівництво, громадський порядок, посягання на загальнонародну власність громадян, їх особистість, демократичні та інші права, а також інші суспільно небезпечні дії, за які у кодексі передбачено кримінальне покарання.

Таким чином, єдиною ознакою злочину, за японським кримінальним правом, є його караність, тоді як за китайським правом необхідні, щонайменше, три ознаки: суспільна небезпечність, кримінальна протиправність та кримінальна караність відповідного діяння.

Чинний КК Японії реалізує концепцію, за якою злочином вважається умисна дія. Тільки як виняток з цього правила у ньому передбачено відповідальність за деякі необережні злочини (наприклад, за необережне спричинення смерті особи), хоча детальніші положення щодо видів необережності у ньому не містяться.

У ст. 11 КК КНР зазначено, що злочин визнається вчиненим умисно, коли особа передбачала, що її дії можуть спричинити суспільно небезпечні наслідки, та бажала чи свідомо припускала їх настання. Що стосується необережності, то цей Кодекс також відтворює положення, за яким відповідальність за необережну вину може мати місце лише у випадках, що прямо передбачені в законі. До речі, кількість таких випадків вкрай невелика, внаслідок чого у китайській доктрині вважається, що вирішення питання про наявність або відсутність умислу означає вирішення питання стосовно наявності злочину взагалі. Саме тому питанню щодо форми необережності в ній, як і у законодавстві, великої уваги не приділяється.

За КК Японії (ст. 41), кримінальна відповідальність настає з 14-ти років. При цьому, покарання може бути пом'якшено у випадку явки з повинною, а також при з'явленні із зізнанням у випадках, коли кримінальна справа порушується за заявою особи. Що стосується кримінального права КНР, яке побудовано під значним впливом колишнього радянського, то цікавими є не стільки положення самого Кодексу, скільки ті доповнення чи зміни, які мали місце останнім часом. Наприклад, з 1989 р. у кримінальному праві Китаю існує кримінальна відповідальність юридичних осіб за корупцію, а з 1995 р. – за порушення закону про компанії.

Питання про стадії вчинення злочину та співучасть у злочинах у кримінальному праві Японії та Китаю не набули детального розвитку. Так, за КК Японії передбачено відповідальність за замах на злочин (тільки у випадках, спеціально зазначених у відповідних статтях Кодексу) та ситуації, коли особа не змогла довести злочин до кінця або за власною ініціативою припинила його вчинення, за що покарання відповідно пом'якшується або особа навіть звільняється від покарання. Що стосується співучасті, то, за загальним правилом, особи, які вдвох або в більшій кількості сумісно вчинювали злочин, всі визнаються виконавцями. Виконавцями визнаються також підбурювачі до злочинів. За КК Японії окремо передбачена лише така форма співучасті, як пособництво, за яке покарання пом'якшується.

КК Японії не містить визначення та цілей кримінального покарання, але ним (ст. 9) встановлено виключний перелік покарань у послідовності, що відображає тяжкість цих покарань. Основними покараннями є: смертна

кара, позбавлення волі (безстрокове та строкове) з примусовою працею або без неї, штраф, кримінальний арешт та малий штраф. Єдиним додатковим покаранням є конфіскація. Смертна кара виконується у тюрмі шляхом повішання, строкове позбавлення волі призначається на термін від одного місяця до 15-ти років, штраф – від 10 тис. ієн і більше (малий – від тисячі до 10 тисяч ієн), а кримінальний арешт – від одного до 30 днів. За японським кримінальним правом, конфіскації підлягають предмети злочину. До них законодавство відносить як те, що з'явилося внаслідок злочину чи на його підставі, так і винагорода за злочин.

КК КНР також встановив виключний перелік покарань: п'ять основних видів (нагляд, короткостроковий кримінальний арешт, строкове позбавлення волі, довічне позбавлення волі та смертна кара) і три додаткових види покарання (штраф, позбавлення політичних прав і конфіскація майна). До іноземців як основне, і як додаткове покарання може застосовуватись висилання з держави. За загальним правилом, нагляд призначається строком від трьох місяців до двох років, короткостроковий арешт – від 15-ти днів до 6 місяців, строкове позбавлення волі – від 6 місяців до 15-ти років, довічне позбавлення волі призначається як альтернатива смертній карі. Смертна кара за особливо тяжкі злочини може призначатись навіть особам у віці від 16 до 18 років (з відстрочкою виконання на два роки). За підрахунками спеціалістів, у КК КНР міститься 60 статей, в санкціях яких передбачено смертну кару, і Китай впевнено посідає перше місце за кількістю страчених за вироками судів осіб.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що розуміється під школами кримінального права?
2. Які основні представники класичної школи кримінального права?
3. Які основні погляди представників класичної школи кримінального права?
4. Особливості кримінального права у країнах романо-германської правової системи.
5. Особливості кримінального права у країнах англо-саксонської правової системи.
6. Специфіка мусульманського права.

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ, РЕФЕРАТІВ І ТВОРЧИХ ЗАВДАНЬ

1. Основні питання загальної частини кримінального права ФРН і Франції.

2. Розуміння злочину та покарання у країнах англо-саксонської правової системи.
3. Спільні риси та особливості у регулюванні відносин злочинів і покарань у Китаї і Японії.
4. Антропологічна школа кримінального права: її представники, їх основні погляди на злочин та покарання.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ БАЗОВІ

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст.141.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – ст.131
3. Кримінально-виконавчий кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 3-4. – ст. 21
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – додаток до № 51 – ст.1122
5. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар у 2-х томах / За заг. ред. В.Я.Тація, В.П. Пшонки, В.І.Борисова, В.І. Тютюгіна. – Харків: Вид. «Право», 2013. – І т. – 376 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Копотун І.М. – Видавництво: КНТ, 2023. – 932 с.
7. Науково практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 2019. – 222 с.
8. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану. Науково-практичний коментар / Дудоров О.О., Вознюк А.А., Письменський Є.О., Мовчан Р.О., Андрушко А.В., Жук І.В., Кузнецов В.В., Шарман О.М. – Вид-цтво: Норма права, 2022. – 278 с.
9. Постанови Пленуму Верховного Суду в кримінальному судочинстві. 7-е вид., допов. і перероб. / упоряд.: Р. В. Вереша, В. В. Карпунцов. – Київ : Алерта, 2024. – 356 с.
10. Хавронюк М.І. Кримінальні проступки: науково-практичний коментар статей Кримінального кодексу України. – ВД «Дакор», 2020. – 266 с.
11. Балобанова Д.О. Кримінальна відповідальність та її підстава: навчальний посібник / Д.О. Балобанова, І.Б. Газдайка-Василишин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. – 52 с.
12. Балобанова Д.О. Кримінальне правопорушення та його види: навчальний посібник / Д.О. Балобанова, І.Б. Газдайка-Василишин. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. – 72 с.
13. Баулін Ю.В. Звільнення від кримінальної відповідальності: моногр. / Ю.В. Баулін. – К., 2004. – 296 с.
14. Берзін П.С., Волинець Р.А., Птащенко Д.С. Кримінальне право. Загальна частина : практикум : навчальний посібник / за ред. П.С. Берзіна. – Київ: Алерта, 2023. – 608 с.
15. Вереша Р. В. Кримінальне право України. Загальна частина.

Вид. 12-те, перероб. та допов. – Київ: Алерта, 2026. – 596 с.

16. Вереша Р.В. Кримінальне право України. Загальна частина. Видання 9-те. – Видавництво: Алерта, 2023. – 576 с.

17. Вереша Р.В. Мотив, мета та емоційний стан у кримінальному праві: монографія. – Видавництво: Алерта, 2022. – 238 с.

18. Житний О., Бадюков Ю. Особлива жорстокість як ознака кримінальних правопорушень, вчинених в умовах війни / О.Житний, Ю.Бадюков // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (6 трав. 2025 р.) : електрон. наук. вид. / [уклад. А. В. Калініна] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. – Харків : Право, 2025. – С. 50-54.

19. Задоя К. Основи європейського кримінального права : навч. посібник / К. Задоя. – Одеса : Фенікс, 2024. – 828 с.

20. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. І. Маркіна – Київ: Юрінком Інтер, 2025. – 1148 с.

21. Кримінальне право : науково-експертні висновки / Вид. 3-тє, виправ. та доп. / За ред. д-ра юрид. наук, проф. П.С. Берзіна. – Київ: Алерта, 2025. – 848 с.

22. Кримінальне право України на сучасному етапі. Загальна частина / Вереша Р.В. – Видавництво: Алерта, 2023. – 612 с.

23. Кримінальне право України (Загальна частина). / Катеринчук К.В., Беспаль О.Л., Мороз І.О. – Вид-цтво: Ліра-К, 2019. – 80 с.

24. Кримінальне право України. Навчальний посібник для підготовки до іспитів / Уклад.: І. Тетарчук, Т. Дяків. – Видавництво: Центр навчальної літератури, 2021. – 295 с.

25. Кримінальне право (Загальна частина) : навчальний посібник / С.А. Шалгунова, О.С. Скок, Т.В. Шевченко, О.І. Соболь, С.М. Школа, С.А. Риб'янець, Ю.В. Волошина, А.О. Марієнко, В.А. Якушкін ; за заг. ред. к.ю.н., доц. С.А. Шалгунової – Херсон : Айлант, 2019. – 296 с.

26. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [А.А. Васильєв, Є.О. Гладкова, О.О. Житний та ін.]; за заг. ред. проф. О.М. Литвинова; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2020. – 428 с.

27. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2020. – 584 с.

28. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) :

навч. посіб. для підгот. до зовнішнього незалежного оцінювання / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – Харків : Право, 2023. – 352 с.

29. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (в схемах): навчальний посібник / [А. О. Винник, О. З. Мармура, О. Ф. Пасека]; за ред. О. Ф. Пасеки. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. – 160 с.

30. Круглов О. Щодо поняття кримінального правопорушення / О. Круглов // Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2021. № 2(16). С.24–32.

31. Марін О. Множинність кримінальних правопорушень: навчальний посібник / Олександр Марін. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. – 92 с.

32. Олійник О.С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення. Монографія. – Видавництво: Право, 2021. – 544 с.

33. Оробець К. М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: проблема визначення та методологічні аспекти дослідження / К. М. Оробець // Правова держава. – 2021. – № 44. – С. 125–131.

34. Оробець К. М. Соціальна оцінка вини у кримінальному праві / К. М. Оробець // Порівняльно-аналітичне право: електронне фахове видання. – 2020. – № 4. – С. 631–636.

35. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.

36. Сучасний вимір кримінального права. Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова : монографія / ред кол.: М. Шепітько (відп. ред.) та ін. – Харків : Право, 2023. – 264 с.

37. Теоретичні основи кваліфікації кримінальних правопорушень : навч. посіб. / І. М. Сопілко та ін. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2022. 188 с.

38. Тютюгін В. І. Кримінальне право України (Загальна та Особлива частини) : навч. посіб. для підгот. до зовніш. незалеж. оцінювання / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – 6-те вид., перероб. і допов. – Харків : Право, 2025. – 376 с.

39. Ус О. В. Формула кваліфікації в кримінальному праві. / О. В. Ус // Право і суспільство. – 2021. – № 3. – С. 128–136.

40. Ус О. В. Ознака, що обтяжує відповідальність і впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення: правова природа та поняття. / О.В. Ус // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2023. – № 2(20). – С. 26–47.

41. Хавронюк М. І. Проступок, його сутність і порядок досудового розслідування та судового розгляду: новітні середньоазійські підходи порівняно з уже відомими / М.І. Хавронюк // Право України. – 2020. – № 2. – С. 119–137.

42. Харитонов С. О., Панов М. І. Кримінальне правопорушення: поняття та його види / С. О. Харитонов, М. І. Панов // Право України. – 2021. – № 3. – С. 27–61.

Допоміжні

1. Аніщук В.В., Янюк О.В. Ресоціалізація засуджених: вплив судимості на неповнолітніх / В.В. Аніщук, О.В. Янюк // Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. ІІ Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року) / відп. ред. В.В. Аніщук, С.Г. Зицик. – Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. – С. 117-121.

2. Аніщук В.В., Альбота Д. Особливості цифрової інформації як об'єкта охорони / В.В. Аніщук, Д. Альбота // Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. І Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 17 травня 2024 року) / відп. ред. В.В. Аніщук, А. М. Земко. – Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2024. – С. 174-178

3. Аніщук В.В. Вплив віку суб'єкта злочину на кримінальну відповідальність / В.В. Аніщук // Підприємництво, господарство і право. – № 7, 2019. – с. 172-176. Журнал включено до міжнародної науко метричної бази Index Copernicus International, Республіка Польща

4. Аніщук В. В., Дудко Д. В. Етимологія поняття «помилки» / В.В. Аніщук, Д.В. Дудко // The 5th International scientific and practical conference “Fundamental and applied research in the modern world” (December 16-18, 2020) VoScience Publisher, Boston, USA. 2020, p. 237-243

5. Антонюк Н. Диференціація кримінальної відповідальності з позицій de lege lata & de lege ferenda / Н. Антонюк // Право України. – 2023. - № 1. – С. 122-133.

6. Бабікова О., Федоренко І. Співвідношення окремих положень кримінального закону з принципами права / О. Бабікова, І. Федоренко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2024. – Вип. 83: ч.3. – С. 24-30.

7. Бантишев О. Ф., Бантишева О. О. Огляд статей Кримінального кодексу України, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення, що не мають строків давності: монографія. – Київ: Юрінком Інтер, 2025. – 100 с.

8. Боровенко В. М. Українське кримінальне право. Загальна частина. Наочний посібник: структурно-логічні схеми. – Київ: Юрінком Інтер, 2025. – 232 с.

9. Вереша Р. В. Проект Кримінального кодексу України (альтернативний) – Київ: Алерта, 2025. – 332 с.

10. Вереша Р.В. Форми та види вини у кримінальному праві : монографія. – Київ: Алерта, 2025. – 402 с.

11. Волинець Р.А. Призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень та сукупністю вироків у практиці верховного суду (частина IV) / Р.А. Волинець // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 6. – С. 169-173.

12. Гальцова В. В., Харитонов С. О., Храмцов О. М., Житний О. О., Васильєв А. А. Кримінальний закон як засіб охорони прав і свобод людини в сучасному світі // Вісник Національної академії правових наук України. – 2021. – Т. 28. – № 3. – С. 248–256.

13. Гасанов Афлатун Ельдар огли. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб та спеціальна конфіскація: тенденції розвитку інститутів в умовах євроінтеграції / Гасанов Афлатун Ельдар огли // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 4. – С. 314-318.

14. Гродецький Ю. В. Добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні / Ю. В. Гродецький // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2025. – Вип. 1(23). – С. 311-321.

15. Дідик І. М. Підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – критичний погляд / І.М. Дідик // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2024. – Вип. 83: ч.3. – С. 36-40

16. Дотримання прав людини при виконанні покарань і поведженні із засудженими в Україні: виклики, завдання, рішення в умовах воєнного стану : монографія / [В. Ворожбіт-Горбатюк, Ю. Кернякевич-Танасійчук, О. Осадько та ін. ; наук. ред. В. Пивоваров] ; Нац. акад. прав. Наук України ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, Від. дослідж. проблем кримін.-виконав. права. – Харків : Право, 2024. – 331 с.

17. Загиней-Заболотенко З.А. До проблеми розуміння модернізації кримінального законодавства України як напряму кримінально-правової правотворчості / З.А. Загиней-Заболотенко // Науковий вісник

Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2025. – Вип. 90: ч.4. – С. 56-63

18. Загиней-Заболотенко З. А. Застосування заходів кримінально-правового характеру як нормативно-правовий інститут / З.А. Загиней-Заболотенко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2024. – Вип. 83: ч.3. – С. 49-54.

19. Заїка Д.Є. Зарубіжний досвід цифрової ресоціалізації осіб, засуджених до позбавлення волі / Д.Є. Заїка // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 1. – С. 391-396.

20. Звонарьов О.Ю., Мошонько О.О. Історичні передумови криміналізації посягання на територіальну цілісність і недоторканність за законодавством України / О.Ю. Звонарьов, О.О. Мошонько // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 1. – С. 397-401

21. Коштура Б. В. Історико-правовий аналіз інституту необхідної оборони / Б.В. Коштура // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2024. – Вип. 83: ч.3. – С. 67-70

22. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): підручник: у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Книга 1. Вступ до кримінального права України. Вчення про кримінальне правопорушення. – Київ: Видавництво «Норма права», 2025. – 824 с.

23. Кримінальне право України. Особлива частина [Текст]: методичні вказівки до семінарських занять для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освітньої програми «Право» галузі знань 08 Право 081 Право денної та заочної форм навчання / уклад. В.В. Аніщук. Луцьк: Луцький НТУ, 2021. – 80 с.

24. Кузьмін Е. Е. Теорії покарання у міжнародному кримінальному праві, або у пошуках метафізичного підґрунтя «покладання кари» у міжнародному контексті / Е. Е. Кузьмін // Актуальні проблеми держави і права – 2025. – Вип. 104. – С. 47-52.

25. Куц В., Чорней С. Осудність (кримінально-правові аспекти). – Вид-цтво: Норма права, 2021. – 186 с.

26. Лисак А.А. Принцип верховенства права у практиці ксу: кримінально-правовий аспект / А.А. Лисак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2025. – Вип. 90: ч.4. – С. 82-88.

27. Любавіна В.П. Вина як кримінально-правова категорія та її вплив на кваліфікацію злочину. / В.П. Любавіна // Молодий вчений. – 2021. – № 6 (94). – С. 68–71.

28. Марін О. Проблеми впровадження «командної» відповідальності у національне кримінальне право України / О. Марін // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. – 2025. – Вип. 90: ч.4. – С. 88-97.
29. Мельник В. М. Принцип наукового забезпечення нормотворчості та конструювання кримінально-правових норм / В.М. Мельник // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2024. Вип. 83: ч.3. С. 99-104
30. Мовчан Р.О. Воєнні новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовчі проблеми. Монографія. Вид: Норма права, 2022. 244 с.
31. Новікова К.А. Обмеження волі як вид покарання : монографія / К.А. Новікова ; [наук. ред. Ю.А. Пономаренко]. – Харків : Право, 2019.
32. Околіт О.В. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації та злочинної спільноти, а також керівництво ними / О.В. Околіт // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. Вип. 78: ч.2. С. 220-227.
33. Основи кваліфікації кримінальних правопорушень : навч. посіб. / за ред. М. І. Панова та С. О. Харитонова. Київ: Норма права, 2023. 460 с.
34. Остапчук Л. Г., Юрчишин І. Б. Актуальні питання вдосконалення заходів кримінально-правового впливу за незаконне збагачення у правовій системі України / Л. Г. Остапчук, І. Б. Юрчишин // Актуальні проблеми держави і права 2025. Вип. 104. с. 66-75.
35. Панов М.І. Кримінальне правопорушення та його види. Лекція. Видавництво: Право, 2019. 52 с.
36. Попов Г. В. Захист вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння / Г. В. Попов // Актуальні проблеми держави і права. 2025. Вип. 105. С. 205-210.
37. Попович О. В., Томаш Л. В. Інструментально-правова природа умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання / О.В. Попович, Л.В. Томаш // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2024. Вип. 83: ч.3. С. 122-127.
38. Репіна Ю. Про пріоритезацію у праві / Ю. Репіна // Злочинність в Україні: сучасний стан та погляд у майбутнє : матеріали заоч. наук.-практ. круглого столу (6 трав. 2025 р.) : електрон. наук. вид. / [уклад. А. В. Калініна] ; НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України. Харків: Право, 2025. С. 112-116.

39. Смушак О., Дердюк Б. До питання про зміст поняття «причетність до кримінального правопорушення» / О. Смушак, Б. Дердюк // Підприємництво, господарство і право. 2021. № 3. С. 240–243.

40. Ткаченко І.М. Стіввідношення потерпілої особи і жертви кримінального правопорушення / І.М. Ткаченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. 2023. Вип. 78: ч.2. С. 234-241.

41. Ткачук Ю. О. Кримінально-правові санкції: перспективи запровадження в проєкті нового Кримінального кодексу України / Ю.О. Ткачук // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2025. – Вип. 1(23). – С. 110-120.

42. Туляков В. Апроксимація кримінального законодавства України до права Європейського Союзу (методологія питання) / В. Туляков // Право України. – 2023. – № 3. – С. 101-114.

43. Тютюгін В. І. Звільнення від відбування покарання за давністю, умовно-дострокове звільнення та заміна покарання більш м'яким / В. І. Тютюгін // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2025. – Вип. 1(23). – С. 322-349.

44. Тютюгін В. І. Кримінальне право України. Загальна частина : посіб. для підгот. до заліків та іспитів / В. І. Тютюгін, М. А. Рубашенко ; відп. ред. В. І. Тютюгін. – 8-ме вид., перероб. й допов. – Харків : Право, 2025. – 252 с.

45. Тютюгін В. І., Суходубова І. В., Фільчакова Ю. І. До питання про стабільність та динамізм кримінального законодавства України (деякі кількісна та якісні показники) / В.І. Тютюгін, І.В. Суходубова, Ю. І. Фільчакова // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». – Харків: [б. в.], 2025. – Вип. 1(23). – С. 57-95.

46. Ус О.В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальному праві України: монографія / О.В. Ус. – Харків: Право, 2020.

47. Ус О. В. Алгоритми кваліфікації у кримінальному праві / О.В. Ус // Прикарпатський юридичний вісник. – 2021. – № 2. – С. 91-95.

48. Харитонов С. О., Панов М. І. Суспільна небезпечність діяння в системі ознак поняття «кримінальне правопорушення» / С. О. Харитонов, М. І. Панов // Проблеми законності. – 2020. – № 150. – С. 124-140.

49. Хильченко (Макаренко) А. С. Зміст та складові індивідуалізації як принципу призначення покарання / А. С. Хильченко (Макаренко) // Актуальні проблеми держави і права – 2025. – Вип. 105. – С. 274-283.

50. Чугуніков І.І. Кримінальна відповідальність військових командирів, інших осіб, які фактично діють як військові командири, та інших начальників: проблемні питання / І.І. Чугуніков // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 4. – С. 347-352.

51. Шморгун В.О. Виконання вироку, яким особу звільнено від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру як важливий чинник виправлення неповнолітнього та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень / В.О. Шморгун // Юридичний науковий електронний журнал. – 2025. – № 2. – С. 341-345.

52. Kozachenko O., Kalytayev V. Criminal And Legal Measures Taxonomy In The Draft Criminal Code Of Ukraine: Relative Dimension / O. Kozachenko, V. Kalytayev // Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Громад. орг. «Всеукр. асоц. кримін. права». Харків: [б. в.], 2025. Вип. 1(23). С. 96-109.

Для нотатків

Кримінальне право (загальна частина) [Текст]: Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми 081 Право 08 Право 081 Право для денної та заочної форм навчання / уклад. В.В. Аніщук., Луцьк: ЛНТУ, 2026. 246 с.

Комп'ютерний набір
Редактор

В. В. АНІЩУК
В. В. АНІЩУК

Підписано до друку _____ 2026 року
Формат 60x84/16. Папір офс. Гарн. Таймс.
Ум. друк. Аркушів 3,08.
Тираж _____ примірників.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ВІП ЛНТУ